

P. 506

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

SERIES PHILOLOGIA

FASCICULUS 1

1962

C L U J

STUDIA UNIVERSITATIS BĂBEȘ-BOLYAI
Anul VII 1962

REDACTOR ȘEF:

Acad. prof. C. DAICOVICIU

REDACTOR ȘEF ADJUNCT:

Prof. ȘT. PÉTERFI, membru coresp. Acad. R.P.R.

COMITETUL DE REDACȚIE AL SERIEI FILOLOGIE:

Conf. M. GALFFY, Prof. E. JANCȘÓ, Conf. I. PĂTRUȚ, Conf. I. PERVAIN,
Acad. prof. E. PETROVICI, Conf. R. TODORAN, Conf. M. ZACIU (redactor
responsabil)

Redacția:

CLUJ, str. M. Kogălniceanu, 1
Telefon 34—50

SUMAR — TARTALOM

M. ZACIU, Sarcinile literaturii actuale în lumina conferinței pe țară a scriitorilor ..	17
MARTON GY., Adatok az <i>e-zés</i> állapotához a Fekete-Körös völgyében (Cu privire la rostirea lui <i>e</i> în loc de <i>ö</i> în graiul maghiar din valea Crișului Negru) ..	13
SZABO T. A., Eredmények és hiányosságok a magyar szókincs feudalizmuskori román eredetű elemeinek vizsgálatában (Rezultate și deficiențe în cercetarea elementelor române ale lexicului limbii maghiare împrumutate în epoca feudală) ..	19
C. SATEANU, În legătură cu propozițiile negative ..	35
ZSEMLYEI J., A <i>sovány</i> és <i>kövér agyag</i> elnevezéséhez (În legătură cu denumirile <i>sovány</i> și <i>kövér agyag</i> — lut sărac și gras) ..	49
I. PERVAİN, Societatea diletanților „teatrali” din Cluj (1870—1875) ..	55
SZIGETI J., Apáczai Csere János társadalmi nézeteinek kérdéséhez (Contribuții la problema concepțiilor sociale ale lui Apáczai Csere János) ..	73
M. PROTASE, Timotei Cipariu. Copilăria și anii de studii ..	93
L. BACONSKY, Note pe marginea debutului a doi poeți ..	109
In memoriam	
GEZA BLÉDY (Acad. EMIL PETROVICI) ..	113
Recenzii	
Institutul pedagogic de limbă și literatură rusă „Maxim Gorki” (M. CROITORU și O. VINTELER) ..	115
V. E. Gușev, Marksism i russskaia folkloristika konța XIX naciala XX veka (Marxismul și folkloristica rusă de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX) (A. VINTELER) ..	118
Cronică ..	121

СОДЕРЖАНИЕ

М. ЗАЧУ, Задачи современной литературы в свете совещания писателей всей страны	7
МАРТОН Дь., Относительно произношения <i>e</i> вместо <i>o</i> в венгерском наречии из Валя Кришулуй Негру	13
САБО Т. А., Результаты и недостатки исследования румынских элементов в лексике венгерского языка, заимствованных в эпоху феодализма	19
К. СЭТЯНУ, По поводу отрицательных предложений	35
ЖЕМИЕИ И., В связи с названиями <i>sovány</i> и <i>kövér agyag</i> (бедная и жир- ная глина)	49
И. ПЕРВАИН, Общество „Театральных” дилетантов города Клужа (1870—1875)	55
СИГЕТИ И., Социальные воззрения Апацаи Чери Яноша	73
М. ПРОТАСЕ, Тимотей Ципариу. Девство и годы учения	93
Л. БАКОНСКИ, Заметки по поводу первых выступлений двух поэтов	109
Некролог	113
Рецензии	115
Хроника	121

SOMMAIRE — INHALTSVERZEICHNIS

M. ZACIU, Les tâches de la littérature actuelle à la lumière de la Conférence nationale des écrivains	13
MARTON GY., Sur la prononciation de <i>e</i> au lieu de <i>ö</i> dans le parler hongrois de la Vallée du Criş Noir	13
SZABO T. A., Résultats et déficiences des recherches sur les éléments roumains du lexique hongrois empruntés à l'époque féodale	19
C. SATEANU, Au sujet des propositions négatives	35
ZSEMLYEI J., In Bezug auf die Benennungen <i>sovány</i> und <i>kövér agyag</i> (magerer und fetter Ton)	49
I. PERVAÏN, Une société d'amateurs de théâtre à Cluj (1870—1875)	55
SZIGETI J., Sur les idées sociales d'Apáczai Csere János	73
M. PROTASE, Timotei Cipariu. Enfance et années d'étude	93
L. BACONSKY, Notes sur les débuts de deux poètes, Marcel Breslaşu et Veronica Porumbacu	109
In memoriam	113
Les livres parus	115
Chronique	121

SARCINILE LITERATURII ACTUALE IN LUMINA CONFERINTEI PE ȚARA A SCRIITORILOR

de

MIRCEA ZACIU

Între 22—24 ianuarie anul acesta a avut loc la București Conferința pe țară a scriitorilor din Republica Populară Română, manifestare plină de vigoare a forței frontului literar realist-socialist din patria noastră. Cu câteva luni înaintea ei, revistele literare au purtat ample dezbateri în vederea limpezirii acelor probleme a căror discutare se impunea cu maximă necesitate de la tribuna viitoarei Conferințe. În paginile *Gazetei literare*, ale *Tribunei*, *Contemporanului*, *Stelei*, *Utunk-ului* sau *Vieții românești* și *Igaz Szó*, scriitorii și criticii au întreținut un fecund colocviu despre ultimele cărți apărute, confruntând succesele de azi cu începuturile de drum, schițând profilul scriitorului de tip nou, participant activ la opera desăvârșirii construcției socialiste în țara noastră. Cu atât mai pasionante și mai arzătoare au fost discuțiile și problemele ridicate în incinta Conferinței. În frumoasa și moderna Sală mică a Palatului Republicii, delegații și invitații Conferinței au demonstrat încă o dată unitatea de nezdruincinat a frontului literar, fidelitatea sa față de înaltele principii ale filozofiei marxist-leniniste, asimilarea creatoare a metodei de creație realist-socialiste, dorința sinceră de a reflecta cu patos prezentul revoluționar. Darea de seamă rostită de acad. Mihai Beniuc a trecut în revistă, pe sectoare de creație, succesele din ultimii ani, numele de tineri scriitori ce s-au afirmat în răstimpul scurs de la primul Congres scriitoricesc (1956), insistând asupra incontestabilei creșteri valorice, calitative, a creației ultimilor ani. În discuțiile bogate ce au urmat, participanții la Conferință au subliniat profundul lor atașament la cauza socialistă și la politica culturală a Partidului. Succesele literaturii noastre nici nu pot fi explicate fără sublinierea condițiilor revoluționare în care s-au produs. Existența socialismului, triumful ideilor leniniste, îndrumarea literaturii — atentă, răbdătoare și plină de grijă — de către Partid, au făcut posibilă realitatea unei literaturi în plin avânt, îmbibată de un înalt umanism, tinăra și entuziastă. Scriitorul român, actual, datorită politicii pline de înțelepciune a Partidului, a fost scutit de penibilele tribulații financiare ale scriitorului din trecut sau ale altor scriitori valoroși din Occident; a fost scutit de asemenea de marasmul

intelectual, de impasul filozofic și de concepție, de alunecarea pe panta unei optici sumbre, anti-umane, pesimiste și, cu atât mai puțin, pe lăgașul unor experiențe formaliste, sterile, care să-i altereze arta, să-i înstrăineze talentul. Delimitându-se net de „experiențele” decadente ale unei lumi crepusculare, refuzând „antidotul” iluzoriu al „noului val”, al „anti-romanului”, „anti-teatrului”, al „beatnicilor” și altor formule nebuloase, expresie — cu toată buna intenție subiectivă a creatorilor — a unei teribile drame intelectuale, scriitorul din patria noastră a îmbrățișat cu fermitate ideile luminoase ale revoluției, singurele capabile să-i orienteze creația pe un drum fecund, să-i fructifice talentul. În acest sens, toți participanții la Conferință au subliniat faptul că îndrumarea de către Partid a literaturii este principiul călăuzitor, leninist, prin care creația ultimelor aproape două decenii a dobândit o nouă strălucire, dreptul la un titlu de cinste în istoria literaturii române. Recunoștința frontului scriitoricesc se îndreaptă așadar în primul rând către oamenii simpli ai acestui pământ, care prin munca lor grea au pus bazele noii noastre societăți, făcând posibilă și înflorirea artistică actuală. Cel mai mare scriitor român în viață, maestrul Tudor Arghezi, făcându-se purtătorul de cuvânt al unui crez comun, a rostit următoarele cuvinte de la tribuna Conferinței:

„Să nu dăm uitării mai ales că, în statul socialist, întemeiat pe o aprigă și dureroasă, îndelungată luptă, cu suferințe și sînge, generozitatea gingașă a fraților noștri, muncitorii muncilor grele, cu țarina, cu focul, cu fierul, cu ciocanul — din adîncimile pămîntului, din uzine și ateliere, au gătit o grădină deasupra țării, pentru scriitori și pentru toți aleșii meșteșugurilor de intuiție și subtilitate, de la care ei nu cer decît atât, să lucreze și ele frumos, expresiv și cu emoție, pentru mîngîierea ostenelilor și sufletului lor“.

Recunoștință răsfrîntă și asupra Partidului, în a cărui filozofie frontul nostru literar a găsit armele cele mai eficace pentru a distruge la timp tentațiile formalist-estetizante sau pe cele negativiste (manifestate fie sub formă deschisă, fie mascate sub formula diversionistă a „adevărului integral”). Învingînd — mai cu seamă în poezie — poza estetizantă, luptînd mereu pentru apropierea literaturii de ritmul viforos al vieții, Partidul — prin înțeleapta-i intervenție — a contribuit la întărirea unității frontului scriitoricesc sub egida realismului socialist. Unitatea filozofico-estetică a scriitorilor din patria noastră îi întrunește pe toți, de la cei mai vîrstnici la cei mai tineri, fenomen revoluționar, nemaiîntîlnit în nici o altă etapă a dezvoltării noastre literare. În ultimii ani, de pe această platformă teoretică superioară, au dat creații majore M. Sadoveanu, Tudor Arghezi, Ion Agârbiceanu, I. M. Sadoveanu, și-au revizuit, înainte de moarte creația un Camil Petrescu, Cezar Petrescu, Bacovia, Galaction și alții. Detașamentul scriitorilor aflați în plină forță creatoare e, la rîndul său, impresionant, de la Marin Preda și Titus Popovici la Zaharia Stancu, Maria Banuș, George Călinescu, Geo Bogza, Miron Radu Paraschivescu, Nagy István, Létay Lajos, Ion Brad, Al. Andrițoiu, Aurel Rău, Hoția Lovinescu, Eugen Barbu, Tiberiu Uțan, Marcel Breslașu sau Kovács György. Grăitoare este, între acești scriitori, personalitatea complexă și dinamica creației lui Mihail Beniuc, al cărei tumult interior, strălucire formală și bogăție

a mesajului au căpătat în ultimii ani o factură clasică. Cu atât mai îmbucurător este faptul că „schimbul de miine“ al literaturii acesteia este asigurat — nu numai printr-o continuitate teoretică — ci și printr-un mănunchi numeros de talente tinere, afirmate impetuos în cărți proprii, în paginile revistelor, în viața noastră politică. Profilul lui Nichita Stănescu, Leonida Neamțu, Ion Rahevanu, Ilie Constantin și al altora încă, al celor pe care i-am putea numi „pleiada Luceafărului“, fiind lansată în colecția cu acest nume, inițiată și ea în ultimii ani, a adus în poezia noastră un curent proaspăt, plin de tot interesul; ca și, de altfel, proza plină de promisiuni a lui Vasile Rebreanu, D. R. Popescu, Fănuș Neagu, Petru Sălcudeanu, C-tin Chiriță, Ion Grigorescu și a altora încă, aflați la primii lor pași sau foarte aproape de prima lor carte. Simpla înșirare (evident, lacunară prin însăși economia articolului de față) demonstrează totuși oț de eronate și tendențioase erau „acuzele“ de „uniformizare“ și „aplatizare“ cu care dușmanii realismului socialist atacau metoda noastră de creație. Dimpotrivă, unitatea noastră ideologică presupune — și practica creatoare o demonstrează — diversitate de stiluri, bogată exprimare a personalității proprii, originalitate maximă.

Dezbaterile Conferinței pe țară a scriitorilor au scos la iveală, ca succese importante ale literaturii noastre noi, lărgirea tematicii ei, printr-o mai mare apropiere de problemele actualității socialiste și prin reflectarea mai adâncă a profilului omului nou, constructorul fericirii colective. Față de operele începutului, ultimii ani au adus cărți în care universul sufletesc al comunistului, al țaranului colectivist, al tineretului din uzinele și școlile noastre apare în datele sale esențiale, în trăsătura nobleței morale și a conștiinței revoluționare ce-l caracterizează. Dar, evident, viața evoluează mult mai repede decât ceea ce se petrece în cărțile scriitorilor noștri. Ei tin cu greu pasul cu ritmul construcției socialiste. Dezbaterile au arătat cu claritate că este necesară o intensificare și o perfecționare a documentării artistului, contactul lui mai strâns cu fenomenele actualității, participarea lui mai vie la însuși procesul constructiv. Nu întâmplător tocmai acei scriitori au înregistrat în ultimii ani succese considerabile, care au folosit toate mijloacele oferite de regimul nostru, pentru apropierea de viață. Munca în redacțiile cotidienele politice, în brigăzile de activiști trimiși pe teren, în cămine și echipe culturale, la uzine sau în gospodării colective, i-a ajutat pe foarte mulți creatori să cunoască profund prefacerile de conștiință ale oamenilor, destinul lor, biografiile lor, gândurile și viselile lor.

Nu a fost neglijată — în această ordine de idei — în dezbaterile Conferinței, latura etică a profilului scriitorului contemporan. Intervenția scriitorului Nagy István (axată pe această idee), dar și alte participări la cuvînt, au relevat importanța unității etice dintre scrisul și viața intimă a creatorului. Numai o asemenea concordanță poate garanta sinceritatea, profunzimea și capacitatea de convingere a unei opere. Or, societatea noastră socialistă garantează prin toate condițiile istorico-ideologice unitatea personalității scriitorului nou: viziunea sa artistică și filozofică, mesajul creațiilor sale, sînt și trebuie să fie în conformitate cu etica vieții lui particulare. Creație adevărată și eficientă în afara acestui principiu nu poate exista! Decurge de aici, ca o altă sarcină a frontului nostru literar, intensificarea luptei împotriva oricăror influențe ideologice străine de filozofia

și estetica noastră, apărarea, în continuare, a patrimoniului nostru realist-socialist și desăvârșirea transformării etice a fiecăruia dintre noi. Nici o dată în trecut scriitorul n-a fost ferit cu atîta sollicitudine de tragediile generate de faliile despicate, în personalitatea lui; nicăieri în țările capitaliste contemporane scriitorul nu este nici azi ocrotit împotriva decăderii lui morale, a dezagregării personalității sale, care fie generează o artă morbidă, antiumană, conformă vieții decăzute pe care creatorul o duce, fie dă la iveală o creație factice, nesinceră, academică și fără viață, atunci cînd scriitorul caută să creeze în contratimp cu propria-i personalitate. Realitatea noastră socială este așa fel construită încît artistul se simte parte integrantă din ansamblul socialist. Între conștiința lui creatoroasă și viața sa cetățenească sau intimă nu există breșe, ci unitate organică, singura capabilă să genereze opere de înaltă ținută etică și estetică. Numai astfel poate răspunde literatura noastră sarcinii nobile de a se face expresia aspirațiilor milioaneilor de constructori anonimi și — așa cum arată tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej de la tribuna Conferinței — „nu poate fi mulțumire mai mare pentru un scriitor al timpurilor noastre decît ca în opera lui cititorul, făurar al noii orînduiri, să recunoască propria sa viață, gândurile și năzuințele sale“.

În aceeași direcție, a desăvârșirii etice, o altă sarcină a creatorilor contemporani este astfel definită de tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej:

„Literaturii îi revine un rol de seamă în formarea tineretului. Tînăra noastră generație are nevoie de opere care întruchipează idealurile pline de măreție ale epocii noastre, evocînd tradițiile glorioase de luptă ale poporului, ale clasei muncitoare, cultivînd dragostea de patrie, de muncă, năzuința tineretului spre mari înfăptuiri“.

Tocmai de aceea scriitorul contemporan trebuie să acorde un spor de atenție factorului *muncă*, în laboratorul său de creație. Fără o cunoaștere adîncită a realității și fără o înțelegere a eforturilor creatoare, operele așteptate cu interes legitim de masele de cititori vor întîrzia să apară. A trecut de mult vremea redactărilor superficiale, din fuga condeiului, de la masa de scris, în urma unui contact precar cu viața zugrăvită, fără o cunoaștere precisă, adecvată, luminată științific și filozofic și la o înaltă temperatură creatoare. În cuvîntarea rostită de la tribuna Conferinței, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej a spus:

„Opere care să-și croiască drum spre inima oamenilor, înfruntînd cu trăinicia lor timpul, nu pot fi scrise din fuga condeiului, ci sînt rezultatul cunoașterii adînci, al studiului îndelungat al realităților, al unui susținut efort artistic, a muncii de migală a creatorului, pătruns de modestie și exigență față de roadele trudei sale“.

Remarcîndu-se succesele ultimilor ani, n-au fost menajate totuși carențele ce mai persistă în creația actuală, fie în direcția asimilării creatoare a filozofiei și esteticii marxist-leniniste, fie în direcția cunoașterii aprofundate a vieții sau în sporirea exigențelor măestriei artistice. Învățînd din experiența clasicilor noștri, perfecționîndu-și fără încetare mijloacele proprii, scriitorii vor trebui să dea „o nouă strălucire comorilor limbii noastre“ așa cum arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej. Căci „criteriul de apreciere al unei opere de artă nu este numărul de pagini, ci mesajul și

fondului ei de idei, strălucirea ei artistică". Această înaltă apreciere, venită din partea primului secretar al Comitetului Central al Partidului nostru, trebuie să fie și una din călăuzele de viitor ale activității criticii și istoriei noastre literare.

În adevăr, Conferința a dezbătut pe larg problemele criticii literare, și acest lucru n-a fost întâmplător. Criticii i-a revenit răspunderea în principal pentru multe din carențele semnalate în câmpul creației. S-a vorbit în acest sens despre manifestarea nesănătoasă a unui „negativism critic”, de răbufnirile spiritului apologetic, ca și de un „evazionism al criticii”, amendat răspicat de la tribuna Conferinței de mulți scriitori. Sarcinile de viitor ale criticii noastre literare capătă, în lumina dezbaterilor purtate într-un ascuțit spirit critic și autocritic, un conținut nou. Critica trebuie să se pătrundă de adevărul că subiectivismul, tendințele de ocolire a problemelor acute ale dezvoltării literare, apologia ieftină ca și pozițiile neconstructive, negativiste, sînt contrare spiritului de partid și eticii intelectualului comunist. Avem nevoie de o critică constructivă, receptivă la tot ce e nou și valoros, capabilă să promoveze direcțiile fecunde ale creației noi, înarmată cu principiile sănatoase ale esteticii marxist-leniniste, curajoasă și combativă. Și mai ales activă, dinamică, prezentă în primele rînduri ale frontului literar actual.

Istoricii literari au și ei sarcina de mare cinste, trasată în însuși cuvîntul tovarășului Gh. Gheorghiu-Dej, de a întocmi *Tratatul istoriei literaturii romîne*, „care să întreprindă o analiză riguros științifică a bogatului tezaur al literaturii noastre și a etapelor ei de dezvoltare”. Partidul îndeamnă pe criticii și istoricii literari angajați în această operă de mare răspundere, la principialitate, muncă de sinteză, precizie științifică și spirit patriotic. Este clar că un asemenea îndemn va stimula activitatea — pînă aci destul de lentă și fragmentată — a istoricilor literari. După cum creația literară propriu-zisă a căpătat, în urma Conferinței, un nou avînt, o infuzie de sănătate, optimism și vigoare.

Îndemn la principialitate și exigență calitativă, acesta este conținutul multiplelor sarcini pe care scriitorii și criticii din țara noastră le au în față. Înțelegînd înalta lor menire de „ajutoare de nădejde ale Partidului”, în scrisoarea pe care Conferința a adresat-o Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român și tovarășului Gh. Gheorghiu-Dej, se spune printre altele:

„Ce fericire mai mare ne putem dori noi, scriitorii, decît aceea de a ne ști purtători de cuvînt ai celor mai înaintate și umane idealuri de viață, idealurile comunismului, de a participa cu meșteșugul nostru la această larg cuprinzătoare muncă pe care partidul o desfășoară pentru formarea unei conștiințe noi, pentru educarea oamenilor în spiritul patriotismului socialist și al internaționalismului proletar!”

A răspunde acestor comandamente ale epocii noastre înseamnă a dobîndi nobilul titlu de constructor al fericirii oamenilor.

ЗАДАЧИ СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В СВЕТЕ СОВЕЩАНИЯ ПИСАТЕЛЕЙ ВСЕЙ СТРАНЫ

(Резюме)

22—24 января 1962 г. в Бухаресте состоялось Совещание писателей Румынской Народной Республики. Дав должную, высокую принципиальную оценку успехов и недостатков в достижениях литературного фронта в наши дни, Совещание писателей выдвинуло требования постоянно расширять тематику, ближе знакомиться с жизнью строителей социализма, более глубоко изображать нового человека во всей сложности его морального облика, обращать усиленное внимание на высокую художественность произведений. В ходе дискуссий на Совещании была подчеркнута важная роль литературной критики в процессе созревания нашей литературы социалистического реализма. Анализируя серьезные ошибки литературной критики последних лет, как апологетическое явление, „негативность“, „уход от действительности“, были ясно намечены будущие задачи партийной принципиальной критики, проникнутой чувством ответственности за развитие литературы, способной поощрять молодые таланты и на деле помогать им. Статья подчеркивает мобилизующую роль речи товарища Георге Георгиу Дежа на Совещании писателей и тот постоянный двигатель, каким является руководство Партии в развитии литературы.

Совещание писателей всей страны, определив будущие задачи литературного творчества, критики и истории литературы, обеспечило новый литературный подъем в нашей стране.

LES TÂCHES DE LA LITTÉRATURE ACTUELLE À LA LUMIÈRE DE LA CONFÉRENCE NATIONALE DES ÉCRIVAINS

(Résumé)

Du 22 au 24 janvier 1962 s'est tenue à Bucarest la Conférence nationale des écrivains de la République Populaire Roumaine. Analysant à la lumière de principes supérieurs les succès et les déficiences du front littéraire actuel, la conférence a préconisé l'élargissement continu des thèmes, la familiarisation avec la vie des constructeurs du socialisme, une image plus profonde de la figure de l'homme nouveau, avec son univers moral si complexe, enfin une attention plus vive à porter à la valeur artistique des oeuvres.

Les discussions qui ont eu lieu ont relevé le rôle particulier que la critique littéraire joue dans le procès de maturation de notre littérature réaliste-socialiste. On a analysé les graves carences de la critique littéraire au cours des dernières années, l'attitude d'apologie, le „néгативisme“ et „l'évasionisme critique“, on a tracé avec clarté les tâches futures d'une critique fondée sur les principes, critique de parti, pénétrée de responsabilité quant au progrès littéraire, capable de stimuler et d'aider avec efficacité les jeunes talents. L'article souligne l'effet mobilisateur du discours prononcé par le camarade Gheorghie Gheorghiu-Dej au cours de la Conférence et l'impulsion constante que le Parti donne au développement de la littérature en lui montrant la voie à suivre.

La Conférence nationale des écrivains, en définissant leurs tâches aux créateurs, aux critiques et aux historiens de la littérature, a été la garante d'un nouvel essor littéraire de notre pays.

ADATOK AZ *ø*-ZÉS ALLAPOTÁHOZ A FEKETE-KÖRÖS VÖLGYÉBEN

MÁRTON GYULA

I

1. A hangsúlytalan szótagbeli, végződés előtt és végződésben található köznyelvi *ø* nyelvjárási megfeleléseinek kérdésével a Fekete-Körös völgye magyar tájszólásában két régebbi tanulmány foglalkozik. Az egyik szerzője, Böszörményi Géza (*A jánosfalvi nyelvjárás*, NyF. 29) megállapítja, hogy „A nyelvjárás nem ejt rövid *ø* hangot hangsúlytalan szótagban, így az ilyen szavakban pl. *økærhæ* v. *økærhæ* (ökörhöz), *cōla:pjek* vagy *kōpcaesen*, *szöllötæk*“ (i. m. 9). A szerző a 12–13. lapon tájékoztat bennünket részletesebben a jelenségről. Megállapítása szerint a köznyelvi *ø* helyett ejtett *œ* hang „az *ø* hangtól könnyen megkülönböztethető, attól feltűnően eltérő, de az *e* (nyílt) hangzóhoz nagyon hasonló és attól csupán megfigyelés után lehet megkülönböztetni“ (12). Ilyen példákat hoz fel: *töræk*, *økær*, *ördæg*, *göræg*, *vöræs*, *cōlaep*, *zöræg* stb. Még azt is hozzát teszi, hogy „kiejtésben ismétlem, nehezen különböztethető meg az *e* (nyílt) hangzótól, mintha ilyenformán mondanák: *kōpces*, *øker* stb.“ (i. h.). A köznyelvi *ø* helyett ejtett *œ* jellegéről a 13. lapon azt is megjegyzi, hogy nem azonos a küllőmegyei *œ*-vel, mert „valamivel kisebb ajakgömbölyítéssel ejtett hang“. A jelenség eredetéről úgy véli, hogy részben a mezőszéki nyelvjárásterületről származik, de szerepet játszott kialakulásában a román nyelvi hatás is. A jelenségről rendszerszerűen, sajnos nem tájékoztat bennünket, mindössze néhány példa felsorolására szorítkozik.

Lényegesen alaposabb, de még mindig nem elég pontos megfigyelésekre támaszkodik Szendrői Zsigmondnak a tárkányi nyelvjárásról szóló kis leírása (*A biharmegyei Tárkány nyelvjárása*, Nyr. XLIII, 161–8). A legjellegzetesebb hangtani sajátosságok ismertetése során, viszonylag gazdag példatár alapján megállapítja, hogy Tárkányban a köznyelvi *ø* helyett gyakran ejtenek *ë*-t. A jelenség előfordul hangsúlyos szótagban (pl. *bërtën*, *ëblint*, *ëmlik*), hangsúlytalan szótagban (pl. *ëker*, *ërdæg*, *ëræg*, *ërek*, *ësszë*), valamint végzések előtt és végzésekben (pl. *këték*, *këszënëm*). Ugyanakkor megjegyzi, hogy az *ë* csak olyankor helyettesíti a köznyelvi *ø*-t, amikor az előző szótagban *ë* található (pl. *këték*, *këszënëm*), egyébként *e*-t ejtenek helyette. A következő példákat említi: *ülek*, *jüttem*, *mëkhüted*, *bögëtt*, *üjjen*, *csürem*, *csürek*, *üstet*, *bünes*, *ezüstes*, *gözes*, *szöres*, *dübeg*, *jütyel püfel* (162), *ötezük*, *jüvek*, *jüjjen*,

lüvek, (ti) *lüttek*, *szüred* (163—4), *dünnyeg* (165), *lödereg* (166), *prüsszeg* (167). Az *e*-zés szempontjából figyelemre méltó az „*e—ö* változás“-ra felhozott három példája is: *küszeb*, *pünkest*, *tüker* (163). Ezekben a szavakban ugyanis az *e* nem végződés előtt, illetőleg végződésekben fordul elő az *ö* helyett, hanem hangsúlytalan szótagban.

2. Az RNK Akadémiájának kolozsvári Nyelvtudományi Intézete 1949 októberében helyszíni gyűjtést szervezett a Fekete-Körös völgye román és magyar lakossága tájszólásának, folklórjának és néprajzának tanulmányozása céljából. A Szabó T. Attilától ez alkalommal gyűjtött kis kérdőfüzetes anyagban, még inkább a nagy kérdőfüzettel gyűjtő Gálffy Mózes és a magam anyagában (a gyűjtésre vonatkozólag l. tölem: MNYj. VI, 44—5) szép számban található adat az *e*-zés jelenségére is.¹ Az alábbiakban közölt és miridössze adaléknak tekinthető nyelvjárási anyag alapján a következő megállapítások szűrhetők le:

a) Az *e*-zés jelensége (köznyelvi *ö*: nyelvjárási *e* megfelelés) mind a négy nagy kérdőfüzetes kutatóponton (Remete, Jánosfalva, Tárkány, Gyanta) megtalálható napjainkban is. A kis kérdőfüzetes gyűjtés anyaga arra utal, hogy Bélfenyér és Tenke kivételével él a jelenség a Fekete-Körös völgye többi falvaiban is (Várasfenes, Nyégerfalva, Sonkolyos, Belényesújlak, Kisháza).²

b) A viszonylag nagyobb mennyiségű adatanyaggal képviselt négy falu közül az *e*-zés Remetén, Jánosfalván és Tárkányban erőteljesebb, Gyantán csak gyenge foka fordul elő.³

c) Remetén és Tárkányban hangsúlytalan szótagban, végződések előtt és végződésekben egyaránt van a köznyelvi *ö*-nek *e* megfelelése. E jelenséggel Jánosfalván csak elvétve, Gyantán egyáltalán nem találkoztunk. Szendrey *e* hangot *ë*-ként kezelte ugyan, igaza van azonban abban, hogy rendszerint csak olyankor fordul elő, amikor az előző, hangsúlyos szótagban is *e*-t (szerinte *ë*-t) ejtenek.

II

A továbbiakban a jelenségre vonatkozó adatanyagot közlöm falvanként.

A) Szó belsejében. Remete. a) Köznyelvi *ö*: nyelvjárási *e* megfelelés: *bükkeny*, *bünes*, *függeny*, *gędër*, *hürbël* (levest), *ködek*, *kötesztet*, *küszeb*, *mérnek*, *ötezik*, *ötesztet*, *szemöldek*, *tüker*, *üszeg*; b) Köznyelvi *ö*: nyelv-

¹ Gálffy Mózesnek és Szabó T. Attilának ezúttal is köszönöm, hogy *e*-zésre vonatkozó anyagukat szívesek voltak rendelkezésemre bocsátani.

² A kis kérdőfüzetes gyűjtés anyagából az alábbi adatokra hivatkozhatom: *büdes*, *külen*, *ötezik* (Sonkolyos); *sütenkedő bagaj* (Várasfenes). — Ellenpéldák: *börtön* (Tenke); *csödör*, *fütyöl*, *göncölszekér*, *göronygy*, *köcsön* (Bélfenyér); *Körös* (Belényesújlak), *küszöb* (Bélfenyér); — *görcses*, *kötezett* (Sonkolyos), *jövek* (Kisháza), *sütek* (Sonkolyos), *süjjen* (Belényesújlak); *gyümöcset*, *töket* (Sonkolyos), *szöllöken* (Belényesújlak); *öccë* (Nyégerfalva). — Ellenpéldák: *vezenyösös* (Belényesújlak), *kürtös*, *jövök* (Bélfenyér), *jövök*, *gyüvök* (Tenke), *jöjjen* (Bélfenyér), *megdöglött* (Tenke), *öccör* (Bélfenyér).

³ A jelenség erősségi foka nagyjából megfelel az *a*-zás erősségi fokának. Ez utóbbi szintén Gyantán a leggyengébb. (Vö. tölem: *Az a-zás állapota a Fekete-Körös völgyében*: NyIrK: VI, 85—116.)

járás *e* megfelelés: *beléllé, bértén, cseméllik, csütérték, ~ csetérték, deceg, dereg, derembez, dübereg, frésték, gerég, gerégdinnye, gyenyerü, herég, kejek (kejekkutya), kekercsin, keleskása, kenyek, keszen, kuszéb, mezére, nyeszereg, őrdeg, erég, etezik, püspök, szemöldök, temett, temlec, zemek, zereg*; c) Köznyelvi *ö*: nyelvjárás *ö* megfelelés: *csödör, csöröge, göncöl-szekere, gönygyöl, hüvös, Körös, külön ~ külön, rökton, török*; d) Köznyelvi *ö*: nyelvjárás *ö* ~ *e* megfelelés: *gömböc ~ gembec, köböl ~ kebel, köröm ~ kerem, ököl ~ eköl, ökör ~ ekör (ökröt, ekreket, ekérel), törölközik ~ terélkezik (terélkező), törkőj ~ terkøj*.

Jánosfalva. a) Köznyelvi *ö*: nyelvjárás *e* megfelelés: *bükken, mekcsömelt, csötérték, döreg, köheg (szamárköheg), könyek, körülette, kuszéb, ördeg, ötezik*; b) Köznyelvi *ö*: nyelvjárás *ö* megfelelés: *cölöp, csödör, dörzsöl, köjök, köszön, kötösztet, között, nyöszörög, ökör, ökörszem, örök, ösztökél, pünköszt, püspök, tömlóc, törkőj, tükrödzik, üszög, zörög*; c) Köznyelvi *ö*: nyelvjárás *ö* ~ *e* megfelelés: *külön ~ külen*; d) Köznyelvi *ö*: nyelvjárás *ö* ~ *e* megfelelés: *börtön ~ berten, köröm ~ kerem*.

Tárkány. a) Köznyelvi *ö*: nyelvjárás *e* megfelelés: *csödör, döreg, gödör, külen, külenes, kuszéb, püspök, rökten, szemöldök, üszek*; b) Köznyelvi *ö*: nyelvjárás *e* megfelelés: *börtén, büdöss ~ büdess, cseméllik, dörzséli, elöl, elöl, frésték, gembec, gembéjü, gendör, gerég, gyenyerü, hüvös, herég, kehég, kejek, kerem, keszen, őrdeg, erég, erék, erékre, erékes, essze, özvegy, temlec, terzsek, ütkező, zemek*; c) Köznyelvi *ö*: nyelvjárás *ö* megfelelés: *göncölszekér, köböl, kölcsön, kötösztet, tükör*; d) Köznyelvi *ö*: nyelvjárás *ö* ~ *e* megfelelés: *pünköszt ~ pünkest*; e) Köznyelvi *ö*: nyelvjárás *ö* ~ *ë* megfelelés: *ökör ~ ekör (ökörnek, ökörpasztör)*; f) Köznyelvi *ö*: nyelvjárás *ö* ~ *e* megfelelés: *csütörtök ~ csütérték, ökör ~ ekör (ekérszem)*.

Gyanta. a) Köznyelvi *ö*: nyelvjárás *e* megfelelés: *gödör, gömbec, köüdek, öbleget, püspök, rökten*; b) Köznyelvi *ö*: nyelvjárás *ö* megfelelés: *börtön, büdöss, csödör, csütörtök, döreg, függöny, fürödnek, füttyöl (füttyölő), görönygy, gyönyörü, hörög, köböl, ködmön, köjök, köröm, kuszéb, öröl, öröm, ösztön, pünköszt, törkőj, török*; c) Köznyelvi *ö*: nyelvjárás *ö* ~ *e* megfelelés: *köüccsön ~ köüccsen, köhög ~ köheg, köszön ~ köszén (köszöntő), ökör ~ ekör, szemöldök ~ szemöldek, tükör ~ tükér ~ tüker (tükörtójtás)*.

Szórványosan előfordul a Fekete-Körös völgyében a köznyelvi *e*: nyelvjárás *ö* megfelelés is: *görbö, kölös, kötölöt, kötölös (T), kötösztot (Jf), örögök, ötvön, rühötik (T)*.

B) Az *e*-zés végződés előtt és végződésben.

1. Képzők előtt. a) Igeképzők előtt: *-g* előtt: *déceg, dübeg, keheg, nyeszereg, püsseg* (R), *püsseg* (T), *refeg, zereg* (R); *-l* előtt: *büjtél* (Gy), *bütél, dörzseli* (R), *füstél* (Jf, T) *fütyél* (Gy, R), *fütyelő* (Jf), *hőkél, hőkélteti, elel 'ölel'* (T); *-z* előtt: *kegez* (R), *kegez* (Jf). — Ellenpéldák: *dübög* (Gy), *nyöszörög* (Jf), *tüssög, zörög, zümmög* (Gy); *dörzsöl* (Jf), *dörzsölik, füstölöm* (Gy), *fütyölő* (R), *göröngyöl, körmöli* (T), *örököl, megörölik* (Gy), *köröz* (T), *kötöz* (R). b) Névszóképzők előtt: *-k* előtt: *térsejke* (Jf); *-s* előtt: *búnes* (R), *libabúres* (R, Jf), *hüves* (R, T), *keblés* (R, T), *kürtescalács, rühes* (R), *üszkes* (Jf); *-tt* múltidejű melléknévi ige-névképző előtt: *tötetkápasztá* (R), *szélütett, temett* (T). — Ellenpéldák: *göcsös lábu* (T), *gyümölcsös* (Jf), *hüvös* (R), *köblös* (Gy, R, T), *örökös, tömött* (Gy).

2. Jelek előtt. *-k* többesjel előtt: *csendőrek* (R), *eszközök* (T), *gedrek, kermek* (R), *ökrek* (Gy, Jf), *ekrek* (T); *-tt* múltidőjel előtt: *bőgett* (T), *megdeglgett* (R), *megerősettek* (T), *gyütették, mekkezdödött* (R), *kötette* (Jf), *kötette* (T), *megmérgeledett, entett, sütetett* (T), *leszedődött* (R), *szekett* (T), *tötött* (R), *ütett* (Jf), *ütett ~ ütett* (R), *ézültett* (R, T). — Ellenpéldák: *megdöglött* (T), *dütötte* (R), *kötöttem* (Jf), *kötöttük* (R), *élrejtözött, megütötte* (Jf), *vergődött* (R), *élzüllött* (Jf, Gy).

3. Ragok előtt. a) Igeragok előtt: *-k* 1. sz.-ű alanyi rag előtt: *jövek ~ jüvek* (T), *jüvek* (R), *kepek* (R), *lepek, lettek, lettek* (T), *sütek* (R, Jf, T), *szédülek* (R), *tőrek* (Jf), *ülek* (R); *-m* 1. sz.-ű tárgyrag előtt: *belégyűtem* (R); *-d* 2. sz.-ű tárgyrag előtt: *keged* (T); *üted* (R); *-n* 3. sz.-ű felszólító módú rag előtt: *fözzen, jüjjen ~ jüjen, kügyyen* (R), *szőjen* (T), *szőjjen* (Gy). — Ellenpéldák: *jövök* (Gy, Jf), *szövök* (Gy), *szüvök* (Jf), *ülök* (R); *füstölöm, szövöm, szövöd, szüjjon* (Gy). b) Névszóragok előtt: *-t* tárgyrag előtt: *deget* (R), *gecsét* (T), *gyönygyet* (Gy); *gyönygyet* (R), *kürtet* (R), *ekret* (R, T), *ökret* (Gy), *ötet* (Gy), *szeszét 'szöszét'* (R), *szeszét* (T), *tökét* (Jf); *-m* 1. sz.-ű birtokos rag előtt: *körmem* (Gy), *kermem* (T), *ökrem* (Gy), *ekrem* (R, T); *-d* 2. sz.-ű birtokos rag előtt: *ökred* (Gy). — Ellenpéldák: *ökröt* (Gy, T); *csötörtökönn, földön* (Jf).

4. Képzőkben. a) Igeképzőkben: *-dös*: *köbdes* (Gy), *kebdés* (R), *kebdésődik* (T), *szögdes* (R), *szegdes* (T); *-köl*: *bönköl 'bömböl', fréstekelünk* (R); *-kös*: *kepkes* (R); *-ödik*: *szürküledik* (R); *-ödik*: *csipösedve* (R), *fésültek, físzkeledik* (T), *hírszkeledik 'garaszol, dörüsöl'* (a torika) (R), *mérgeledett, teredik* (R); *-öz(ik)*: *felötezik* (Jf); *-ködik*: *fúsülkedik* (R), *fésülkedik ~ fúsülkedik* (Gy), *mekfúsülkednek* (Jf), *öteszkedik* (R); *-közik*: *törülkezik, törülkező* (Gy), *mektürülkezik* (Jf), *vetkezik* (R). — Ellenpéldák: *bönköl, örököl* (Jf), *tündököl* (Gy); *köpköd* (Jf); *erősödik* (T), *büködik* (T), *köpködik* (Jf); *tükrözik* (T), *ütkező* (Gy); *köjködött* (Gy). b) Névszóképzőkben: *-dök*: *szemöldek* (R).

5. Ragokban: *-tök* többes 2. sz.-ű birtokos ragban: *ökretek* (Gy); *-ök* többes 3. sz.-ű birtokos ragban: *ökrek* (Gy); *-ön* határozóragban: *Álföden*, *csütértékenn* (R), *föden* (R, T), *öten* (R), *szöllökenn* (T), *tüzen* (R); *-höz* határozóragban: *csürhez*, *kühe*, *nízökhe* (R), *tűszhe* (Gy); *-ször* számhatározó ragban: *öccér* (R). — Ellenpéldák: *érszényök*, *fejök*, *ökrök* 'ökrük' (Gy); *Álfödön* (R), *födön* (Gy), *öszönn* (R); *öccő* (T), *öccör*, *töpször* (Gy).

CU PRIVIRE LA ROSTIREA LUI *e* IN LOC DE *ö* IN GRAIUL MAGHIAR
DIN VALEA CRIŞULUI NEGRU

(Rezumat)

Autorul, pe baza unui material dialectal cules în toamna anului 1949 cu ocazia anchetei organizate de către Institutul de lingvistică din Cluj al Academiei R.P.R., prezintă rostirea lui *e* în loc de *ö* în graiul maghiar din Valea Crişului Negru (Regiunea Crişana). Constată că fenomenul se află şi astăzi în următoarele poziţii: silabe neaccentuate, înainte de terminaţiuni şi în terminaţiuni. Dintre cele patru localităţi anchetate cu chestionarul mare, fenomenul este mai puternic la Ioaniş, Remetea şi Târcaia, iar la Ginta este slab de tot.

ОТНОСИТЕЛЬНО ПРОИЗНОШЕНИЯ *e* ВМЕСТО *o* В ВЕНГЕРСКОМ НАРЕЧИИ
ИЗ ВАЛЯ КРИШУЛУЙ НЕГРУ

(Резюме)

В статье автор на основе диалектального материала, собранного осенью 1949 г. в связи с анкетой, предпринятой Клужским Институтом языкознания РНР, указывает на произношение *e* вместо *ö* в венгерском наречии из Валя Кришулуй Негру (область Кришана). Автор устанавливает, что это явление и в настоящее время находится в следующих положениях: безударные слоги, перед окончаниями и в окончаниях. Из четырех деревень, опрошенных по большому вопросу, явление более сильно в Иоанише, Реметея и Таркая, а в Джинта оно совсем слабо.

SUR LA PRONONCIATION DE *e* AU LIEU DE *ö* DANS LE PARLER HONGROIS
DE LA VALLÉE DU CRIŞ NOIR

(Résumé)

L'auteur de l'article signale, d'après des matériaux dialectaux recueillis à l'automne de 1949 au cours de l'enquête organisée par l'Institut de linguistique de Cluj de l'Académie R.P.R., le fait que le parler hongrois de la Vallée du Criş Noir (région de Crişana) présente la prononciation de *e* au lieu de *ö*. Il constate que le phénomène se rencontre aujourd'hui encore dans les positions suivantes: syllabes inaccentuées, avant les terminaisons, dans les terminaisons. Quant aux quatre localités où l'enquête d'après le grand questionnaire a eu lieu, le phénomène est le plus marqué à Ioaniş, Remetea et Târcaia, et tout à fait réduit à Ginta.

EREDMÉNYEK ES HIÁNYOSSÁGOK
A MAGYAR SZÓKINCŚ ROMÁN EREDÉTU, FEUDALIZMUSKORI
ELEMÉINEK VIZSGALÁTÁBAN

SZABÓ T. ATTILA

1. Ismeretes, hogy a Babeş—Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv-tudományi tanszéke még 1958-ban tervébe iktatta a magyar szókincs román eredetű, feudalizmuskori kölcsönszavainak¹ vizsgálatát. E tervmunkálat irányítása² rendjén e sorok írójának nem csekély gondot okoz a levéltári meg a nyomtatott forrásokból való anyaggyűjtés mellett azoknak a módszertani elveknek a kialakítása, amelyeket a rövidesen meginduló feldolgozás, rendjén majd követni kell. Minthogy pedig általános tapasztalat az, hogy a legértékesebb módszertani tanulságok minden tudományos kérdés esetében a megfelelő tudománytörténeti mozzanatok számbavétele rendjén alakíthatók ki, a következőkben szemlét tartok a magyar szókincs feudalizmuskori román kölcsönszavaira vonatkozó irodalom felett. E szemle során igyekszem összefoglalni azokat az eredményeket, amelyeknek felhasználása számottevően elősegítheti a magunk feldolgozó munkáját is, de rámutatok azokra a hiányosságokra is, amelyeknek részben vagy egészben való kiküszöbölése szintén feladataink közé sorolandó.

Tartozom annak előrebocsátásával, hogy a tudománytörténeti számbavételt eredetileg a tanszéki tervmunka módszertani elveit összefoglaló előzetes észrevételek bevezető fejezete keretében szándékoztam elvégezni. A történeti mozzanatok számbavétele rendjén azonban olyan érdekes tanulságokra, eredményekre és hiányosságokra bukkantam, hogy most mindenképpen célszerűnek látszik még a módszertani elvek kialakítása előtt a tudománytörténeti előzményeket legalább a rendelkezésre álló keretek között előzetesen külön sorra venni.

¹ A következőkben a fennebbi szabatos megjelölés helyett — pusztán a rövidség kedvéért — többnyire csak a feudalizmuskori román kölcsönszó (kölcsön-elem) megjelölést használom.

² A levéltári anyagnak a kiadványokból való kiegészítésére vonatkozó munkálatok közvetlen vezetője Szabó Zoltán-kandidátus, egyetemi lektor, a munkaközösség tagjai pedig a következő tanszék-tagok: B. Gergely Pirooska, Kósa Ferenc, Vöő István és Zsemlyer János. — A szerkesztés munkáját előreláthatóan majd ugyanez a munkaközösség az egyetemi román nyelvtudományi tanszék tagjaival közösen végzi.

2. A tudománytörténeti mozzanatok számbavétele rendjén már első pillantásra feltűnő, hogy a magyar szókincs román eredetű elemeinek vizsgálatára vonatkozó irodalom szinte korunkig jó részében csak a magyar nyelvjárási szókészletben újabban, pontosabban egy század óta jelentkező román elemek kimutatásával foglalkozott. Csak egészen szórványos, a szakirodalomban máig is keilően számon nem tartott tudománytörténeti mozzanatok jelzik azt, hogy a kutatók figyelme elvétve ráterelődött a magyar nyelvjárási szóanyag gyűjtését megeőző időszak, a feudalizmus kora egyes, román eredetű, történeti elemeire is. Az ilyen mozzanatok figyelmen kívül maradása már magában azért is eléggé ki nem domborítható hiányosság, mert a nyelvi jelenségeknek mozgásukban, alakulásukban való történeti szemlélete nélkül marxista nyelvtudományi vizsgálódás nem lehetséges. Ezen túlmenően azonban sajnálatos ez amiatt is, mert — mint éppen a feudalizmus kori román kölcsönszó-kincs-folyamatban lévő vizsgálata már most mutatja — a jelzett korban jelentkező román eredetű szóanyag nemcsak egyes elemeiben, de nem ritkán egész fogalmi csoportjaiban is elűt a legutóbbi száz év tájszó-gyűjteményeiből kiválogatható román kölcsönszóanyagtól. Nagyon sok szó ugyanis már a feudalizmus kora végén, illetőleg az után elavult (pl. dragán, kalák, kalarás, csaknem az összes régi román tisztégnevek és a velük kapcsolatos összetételek, képzett származékok: bojérség, kalarásság, kurtánság, szeménség stb.), viszont különösen a mezőgazdaság, állattartás körében jelentős az újabb szókincsbeli gyarapodás. A nyelvek életében ez különben egészen természetes jelenség, hiszen eléggé ismeretes nyelvtudományi megállapítás az, hogy a nyelvi élet változásai között éppen a szókincsben megfigyelhetők azok, amelyek leginkább köthetők a gazdasági, társadalmi, politikai és művelődési élet fejlődéséhez. Érthető tehát, hogy ilyenfórmán a feudalizmus kori román elemekre irányuló vizsgálódás bennünket is éppen ilyen vetületeiben, az élet és a nyelv összefüggéseinek vonatkozásában is figyelemre méltó, általános érvényű tanulságokhoz juttathat.

3. Azok a korai és egymással össze nem függő kezdeményezések, amelyek a feudalizmus kori román kölcsön-elemek számbavételére vonatkozó első mozzanatokként tekinthetők, mindeddig a magyar jövevényszó-kutatás figyelme körén kívül maradtak. Eppen ezért nem árt ezeket — sokszor csekély jelentőségük és elszigeteltségük ellenére is — egyenként számba venni.

A legrégebbi olyan megjegyzés, amely román eredetű szónak a magyarban való meglétére utal, nem is nyelvésztől, hanem az erdélyi botanika egyik kiemelkedő XVIII. századi alakjától, Benkő Józseftől (1740—1814) származik. Ő ugyanis egyik növény-leírásában már 1796-ban a főként kordovánbőr készítésre használt, *Rhus cotinus* — szerinte — a „Közép-Ajtai *Szkumpia* vagy esmertebb Neven *Etzetia*“ nevű növény ismertetése rendjén nemcsak azt emeli ki határozottan, hogy ennek *szkumpia* ~ *szkompia* neve a románoktól „jött hozzánk“, hanem utal arra is, hogy „a *Szkump* nállok Drágát vagy Árróst“ jelent (Benkő leírását kéziratból közölte: Gr. Mikó Imre, Benkő József élete és munkái, Pest, 1867. 320—9; az itt hivatkozott rész a 320. l.-on). Amennyire nem lehet feltűnő e rejtett utalás figyelmen kívül maradása, éppen annyira érthetetlen, hogy a feudalizmus kori román

eredetű szóanyaggal elsőként foglalkozók között mindeddig nem tartottak számon egy olyan kiemelkedő nevet, mint amilyen a Gyarmathi Sámuelé. Gyarmathi ugyanis már híres. Affinitas-ába (1799), majd magyar szófejtő-nyelvhasznító szótárába, a Vocabularium-ba (1816), a román kölcsönszók egész sorát foglalta bele (l. tölem: NyIrKözl. IV, 297—315). Mint ezt nemrégiben kimutattam, e szokat Gyarmathi csak úgy vehette fel munkájába, hogy ő ezeket legalábbis az erdélyi magyar köznyelv meghonosodott elemeinek tekintette, s így a magyar nyelvhasznításban, illetőleg szófejtésben való számontartásukat még e korlátozott számú szóanyagot felölelő szótárban is szükségesnek tartotta. De noha e szótárt a magyar szófejtő- és jövevényszó-kutatás alapvető munkaként használta és használja, a feudalizmuskori román eredetű kölcsönszóanyag tekintetében kellően nem aknáztta ki, illetőleg rá mint a kérdés korai tudománytörténeti mozzanatai közül a legjelentősebbre nem is utalt.

Csak újabban — Engel Károl kutatómunkája eredményeként — került elő Nagyenyedről Gáspár Jánosnak (1816—1892) egy 1838—1841 közti időszakban keletkezett gazdag tájszó-gyűjteménye³. Ebbe Gáspár erdélyi tájszavai közé mintegy negyven román eredetű tájszót is beiktatott, köztük több olyant is, amelyeket az addigi szótárak (pl. a PP.-kiadások, Gyarmathi Vocabularium-a, az első, 1838-i Magyar Tájszótár) nem vettek fel.

4. A múlt század közepe óta ugyan mindinkább ráterelődött a román kölcsönelemekre a figyelem, a kutatók azonban főként az egyre gazdagabban gyűlő korabeli, azaz a feudalizmus kora után lejegyzett magyar anyagból mutatják ki a román kölcsönszókat. E kérdésnek a múlt század második felében dolgozó első kutatója, Vass József csak a kapnikbányái nyelv szókincséből gyűjtött román eredetű tájszók szójegyzékszerű egybeállításában (NyK. II, 373—80) a történeti adatok teljes mellőzésével, sőt nyelv-helyességi szempontok figyelembevételével foglalkozott e kérdéssel. A másik két kortárs kutató, Hunfalvy Pál és Edelspacher Antal már rámutat a történeti adalékoknak a feudalizmuskori román kölcsönszókkal kapcsolatos felhasználási lehetőségeire (l. Edelspachertől a *bojár* és az *orbonás*: Nyr. VII, 241—2, 493—4; Hunfalvytól pedig a *cimbora* és a *kaláka* szóra vonatkozó közleményeket: NyK. XIV, 306—8). Érdekes, hogy ennek ellenére Edelspacher a román kölcsönszavakról közzétett tanulmányában, e kérdés első összefoglalásában (NyK. XII, 87—116) alig-alig érvényesíti a történeti szempontot. A nyomában jóval gazdagabb anyagot feldolgozó Szinnyei József ugyan a MTsz. anyagának, tehát jobbára csak a múlt század második feléből származó tájszóanyagának a feldolgozását végezte el (Nyr. XXII—XXIII. köt.), mégis legalább egyes szók esetében a szócikk szó-történeti fejleggetéssé kerékedik ki. (Gyakran használt történeti forrásai a PP. különböző kiadásai, még más XVIII—XIX. századi források. L. erre nézve még a MTsz. előszavát és irodalmi utalásait.) Az ilyen szócikkek már a feudalizmuskori román kölcsönelemekkel foglalkozó első módszeres feldolgozások közé tartoznak. — A történeti szempontnak a Szinnyeinél jóval kisebb mérvű alkalmazása jellemzi Moldován Gergelynek — egyéb-

³ Ez az Engel előzékenységből rendelkezésemre bocsátott szójegyzék »Gáspár János tájszó-gyűjteménye 1838—1841« címen közelebről megjelenik.

ként korabeli anyagban gazdag — szójegyzékszerű egybeállítását (l. tőle: Alsófehér megye román népe: Alsófehér vármegye, monográfiája, I/2. Nagyenyed, 1899, 798—808. és kny.). Ő mindössze a feudálizmuskori Lexicon Budense-t (1825) használja néhány szó adatolásához.

5. Kitűzött céloom szigorúbb szem előtt tartásával a továbbiakban e századból csak olyan tudománytörténeti mozzanatokra vetek ügyet, amelyek a magyar szókincs feudálizmuskori román kölcsönelemeinek vizsgálatával szorosabb értelemben kapcsolatosak. Noha az eddigi kutatók figyelmét szinte teljesen elkerülte, mindenekelőtt a század elején a román és a magyar nyelv kölcsönhatásával foglalkozó Alexics György szerepét kell a feudálizmuskori román elemek vizsgálatára vonatkozásában kiemelni. Alexicsnek inkább a román nyelv magyar elemeit feldolgozó munkáját (1888) szokták emlegetni, s szinte teljesen figyelmen kívül maradnak azok az — igaz — terjedelemben jóval kisebb, de a mi kérdésünk szempontjából jelentős cikkei, szövejtő magyarázatai, amelyek közül csaknem mindenik történeti vonatkozásban mélyen a feudálizmus korába visszanyúlva tárgyalja a magyar szókincs román elemeit. Ezek közül mindenekelőtt a feudálizmuskori román és magyar katonai nyelvben jelentkező kölcsönszókat tárgyaló, kis terjedelme ellenére is iránymutató cikkekéjére hivatkozhatom (l. MNy. VII, 211—4). Alexics fejtegetéseiben Iorga egy akkor közelebbről megjelent munkájának (Istoria armatei românești. Valeni de Munte, 1910) eredményeit használja fel. Bevezetésként Alexics a Moldva és Havaselve hadi szervezetében érvényesülő bizánci és lengyel hatás megemlítése mellett felsorolásszerűen a román régiség magyar kölcsönszavaival is foglalkozik, a cikk nagyobbik felét azonban a viszonyhatás megvilágítása foglalja el. A román elemek kutatásában addig figyelmen kívül maradt források⁴ (pl. Heltai Gáspár művei, Kemény János Önéletrajza, Hurmuzaki Documente-je, az Approbatae et Compilatae Constitutiones regni Transsylvaniae etc., Săineanu, Influența orientală asupra limbii române, Cantemir Moldva leírása, Miron Costin meg mások) felhasználásával a tőle vizsgált fogalomkörben és korban (t. i. a feudálizmus korában), a román kölcsönszavak jó néhányára vonatkozó észrevételekkel találkozunk. Így ő mutatja ki az *armás* '1. rabló; 2. községi szolga', a *kurtány* 'udvari zsoldos katona' és a *plajás ~ plájás* '1. határőr; 2. mezőpásztor; 3. erdőpásztor' szó román eredetét. Ezeken a ma is kétségtelen származtatásokon kívül Alexics veti fel a magyar *justély* és a *pajtás* szó román eredetének lehetőségét is [i. h.; a két utóbbi szó román eredetével szemben később kételyek merültek fel (EtSz., SzófSz., de a *justély*-ra nézve l. újabban Bakos József: MNy. XLVII, 250—5)]. Itt ő is alkalmazza azt az újabban a magyar jövevényszó-kutatásban általánosan elfogadott és termékenyítő kutatásmódszertani elvet, hogy t. i. a nyelvről nyelvre vándorló jövevényszók esetében a közvetlenül közvetítő nyelvet kell átadó nyelvnek tekintenünk. Így Alexics román közvetítéssel átkerült, lényegében tehát román kölcsönszónak tartja a végeredményben török eredetű magyar *szemény* '(román) gyalogos

⁴ Nemcsak alább jelzendő cikkeiben használ fel eddig számba nem vett forrásokat, hanem például más alkalommal a *Lexicon Budense*-ből (1825) kiszemelgeti és szójegyzékszerűen közli a magyar szótörténet szempontjából érdekesebb szavakat, köztük egy-két román kölcsönszót is (l. Nyr. XVII, 319—22).

katonaszojt is (MNy. VII, 212). E kis terjedelme ellenére is jelentős közlemény mellett Alexicsnek még több román kölcsönszóval külön-külön foglalkozó kisebb szövejtése van (l. tőle: *alacs*: MNy. VI, 79; *baraboly*: Nyr. XVI, 348; *borbát*: MNy. XVI, 322—3; *cáp*, *cápunkurt*: Nyr. XXVI, 502—3; *kópé*, *góbés*: Nyr. XVI, 29—31; *póronty*: Nyr. XV, 555—8; *pulya*: Nyr. XVI, 69—72; *tretina*⁶: Nyr. XXXVIII, 135—6; *vakisa*: Nyr. XL, 132—4). Ezeknek mindannyia a történelmi szempont alkalmazásával emelkedik ki a román kölcsönszókra vonatkozó újabb és nem túlon-túl gazdag irodalomból. A korabeli román szövejtő-eredmények ismeretében Alexics olyan történelmi forrásokat is használ, amelyekre az előtte járó Edelspachernek és Szinnyei-nek a figyelme nem terelődött reá, illetőleg amelyek számukra akkor még nem voltak hozzáférhetők. A fennebb idézett szövejtéseken kívül az *akcsa* 'pénznem', a *fattyú* és a *rüh* szóval kapcsolatban közölt fejtegetéseit (l. Nyr. XVI, 128—9, XXXIV, 198—200, XXXVI, 257—9) ma is számon tartja, illetőleg mint — más híján — számon tartandó lehetőséget figyelemben részesíti a magyar szótörténeti kutatás (l. EtSz., SzófSz.), például az *akcsa* esetében úgy, hogy e végeredményben török eredetű szóval kapcsolatban felveti a román közvetítés lehetőségét (l. EtSz.). Csak a *fattyú* román eredetében lehet méltán kételkedni (l. az EtSz.-t és az ott id. ir.): — Mindezek egészen indokolttá teszik azt, hogy az ezutánakban Alexicset a feudalizmuskori román kölcsönszó-anyag első vizsgálójának tekintsük. Ő tehát az első azok között, akik a jelzett korbeli román kölcsön-elemekkel már mint történelmi anyaggal, történelmi szempontok alkalmazásával foglalkoznak. Alexicssel egyidőben Edelspacher és Szinnyei román kölcsönszó-egybeállítást kiegészítve, de jobbra időbeli utalások nélkül Damián István is foglalkozik néhány feudalizmuskori román kölcsönszóval; így például az *afuriszál*, *armás*, *bojár* ~ *bojér*, *kurtány* és a *sztatár* szóra nézve fejtegetéseiben történelmi adatokat is idéz, illetőleg használ fel (l. e szókra nézve tőle: Adatok a magyar-román kölcsönhatáshoz: NyF. 67. Bp., 1912—14, 6, 29, 37); egyébként azonban terjedelmes összefoglalása fogalomkörök szerinti is csoportosított szóanyagában (i. m. 43—4) csak a koráig összegyűlt nyelvjárási anyagot veszi számba. Még három feudalizmuskori román kölcsönszóra (*fálcsa*, *furulya*, *gyilok*) nézve figyelemre méltó megjegyzéseket olvashatni Horger Antalnak két kisebb közleményében (Nyr. XXXI 546—9; MNy. XV, 136).

6. Míg a nyelvész Alexics, Damián és Horger a magyar szókincs néhány feudalizmuskori román kölcsön-elemének kimutatásában természetesen nyelvészeti, s közelebbről szótörténelmi módszert követ, vele közel egy időben a történetíró Takáts Sándor a magyarországi pásztorkodás történetének felvázolása rendjén a történész érdeklődésével dolgozza ugyan

⁵ L. még ehhez Putnoky Miklós (Nyr. XVI, 182—3) és Szarvas Gábor (i. h. 226—7) hozzászólását.

⁶ E szóval utóbb Takáts Sándor (MNy. III, 376), majd szinte egy időben, de egymástól függetlenül Prodan David, (*Ce e tretina în Transilvania*. „Omăgiu lui I. Lupăș”, Buc., 1943. 728—42) és e sorok írója is foglalkozott (*Tretina, tretina*: MNy. XXXIX, 145—8), úgy azonban, hogy mindannyiunk figyelmét elkerülte Alexics idézett szótörténelmi fejtegetése.

fel a kérdést, de — fejtegetéseiből — az egykorú forrásokból a pásztorkodás román eredetű feudalizmuskori kölcsönszavainak egész sora állítható egybe (l. töle: Rajzok a török világból: Bp., 1915. II, 259—354). S noha a pásztorkodás fogalomköréből felsorolt szókat nem is fogja szigorú értelemben vett nyelvészeti vizsgálat alá, részint abból, hogy a román pásztoréletnek a feudalizmuskori magyarországi pásztorkodásra való jelentős hatását mutatja ki, másrészt meg abból, hogy a kölcsönelemek egész sorát csak a román nyelvi hatásnak jelentős mértékben kitett keletibb magyar nyelvjárások területéről származó történeti forrásokból idézi, bátran állítható, hogy ezeknek jó részét hallgatólagosan, sőt itt-ott kifejezetten is Takáts román eredetűnek tekintette. A régi pásztorkodás életszerű rajzába beillesztett román kölcsönszók nemcsak egykori széleskörű használatát igazolja Takáts, hanem szinte minden esetben rögzíti az egyes kölcsönszók időbeli jelentkezését is; nem egy szó esetében a figyelmet rátereli a földrajzi elterjedés-kérdésére is (ilyen vonatkozásban különösen érdekesek a *berbécs* szó pásztoréletbeli elterjedésére és jelentés-ingadozására vonatkozó fejtegetései: i. m. 334. kk., l. még külön is: MNy. III, 207—13). Egyébként Takáts sok szempontból érdekes műve hivatkozott fejezetéből a román kölcsönszók ilyen sora szedhető össze: *berbécs* (414, 334); *berbécs-bárány* (339), *brenze* ~ *brinze* ~ *bronzá* ~ *baranza* ~ *boronza* (277—8, 303, 340), *cáp* (298, 305); *cápocska* (298), *esztena* (298, 300), *esztrenga* ~ *isztronga* ~ *isztrunga* ~ *osztronga* ~ *sztronga* ~ *sztrungá* (307—8), *juhsztronga* (304—5), *kánra* (306), *kecskecáp* (307), *milióra* (339), *milióra-juh* (298, 339), *nótin* (338), *oszkotár* ~ *szkotár* ~ *szkutár* (313), *oszkotárság* ~ *szkutárság* (313, 337), *osztronga-bor* (309), *sztrenga-hajtó* (277—8), *sztronga-bor* (305), *sztrongál* (304), *sztrongálás* (295), *sztrongás* (300), *sztronga-juh* (307), *tretina* (296, 302, 311. kk.), *tretina-marha* (311—2), *tretina-pénz* (311—2), *tretina-váltás* (312), *tretinás* (312—3), *vatra-pénz* (315). — Figyelemre méltó, hogy Takátsnak jórészt XVI—XVII. századi levéltári anyagból kiszemelgetett román kölcsönszavai között már nemcsak főszók, (pl. *cáp*, *oszkotár* ~ *szkotár* ~ *szkutár*, *sztronga*, *tretina* stb.), hanem továbbképzett szók (*cápocská*, *oszkotárság* ~ *szkutárság*, *sztrongál*, *sztrongálás*, *sztrongás*, *tretinás*) még egyik tagjában román eredetű összetett szók (*juhsztronga*, *osztronga-bor*, *sztrenga-hajtó*, *sztronga-juh*, *tretina-marha*, *tretina-pénz*, *tretina-váltás*, *vatra-pénz*) is vannak. Jóllehet ezek közül egyesekre (pl. *sztrongás*, *tretinás*, *sztrenga-hajtó*, *tretina-váltás*) nézve Takátsnál nem talállok levéltári adatot, s így lehetséges, hogy ezek Takáts alkotta képzett, illetőleg összetett szók, — a magam gyakorlatából is tudom, hogy a felsorolt pásztorszók legtöbbszörrel unos-untalan találkozunk a fejedelmi, sőt még a XVIII. századi erdélyi gazdaságtörténeti forrásokban is. Eppen ezért az előbbi felsorolásban egybeállított szóanyag a XVI—XVII. századi magyar pásztorkodás román eredetű elemeinek ismerete tekintetében rendkívül értékes adaléknak számít. Takáts nemcsak a szók összegyűjtésével, hanem a töle felhasznált forrásanyagra való uta-

⁷A szókat a tárgyalás sorrendjét mellőzve abécé-rendbe állítottam; az egyes szók után ()-ben az első vagy a fontosabb előfordulások lapszámát adom, de általánosságban jelzem, hogy csaknem mindenik szóra vonatkozó adat, megjegyzés a fejezet más lapjain is előfordul.

lássák is segíti az ezüfáni kutatást. A tőle tanulmányozott források között nem egy viszonylagos koraisága miatt számunkra különlegesen érdekös. Méltán sajnálhatjuk ezért, hogy egy-egy forrását — céljainak megfelelően — csak jelentéktelen részleteiben idézi szószerinti közlésben. Milyen értékes volna például több szempontból is Duczó Máténak az az 1549. június 29-én kelt jelentése, amely a fogarasvidéki juhászok szertartásáról szól, hiszen annak szövegében bizonyítással nemcsak az az egy román eredetű kölcsönszó (*brenze*) lehet, amelyet a forrás egykori forgatója kiemelt (i. m. 278—9), hanem kétségtelenül ennél jóval több. — Egyébként megemlítendő, hogy habár Takáts összefoglalásában a történetíró érdeklődésével nézi a pásztorkodás kérdését, mégsem lehet a nyelvészeti hozzáértést fel nem tételezni nála, aki a Nyr.-ben és MNy.-ben nemcsak hogy nagyon értékes szótörténeti adalékok egész sorát tette közzé (l. a MNy és Nyr. mutatóit), hanem különlegesen értékes fejtegetésekben foglalkozott a román pásztorkodásból magyarba bekerült kölcsönelemek kérdésével is (l. tőle: *Sztronga*: MNy. II, 22—9; *Boér*: i. h. 131; *A herbécs és a birka*: MNy. III, 207—13; *Tretina*: MNy. III, 376). Az elmondottak alapján, gondolom, joggal sorolhatjuk Takátsot is a magyar szókincs feudalizmus kori román kölcsönelemei vizsgálatának előfutárai közé.

7. Noha Alexics, Damian, Horger, Szinnyei, sőt nem kis mértékben Takáts vizsgálódásai is előkészítették az utat, illetőleg irányt mutattak a román történeti kölcsönelemek teljes anyagának feldolgozásához, sem a kutatók közül, sem a század első felétől módszerekben és eredményekben egyre gazdagodó magyar jövevényszó-kutatás munkásai közül több, mint negyedszázadig a kérdéssel, sem részleteiben, sem összefoglalóan senki nem foglalkozott.

Ennek az ilyen vonatkozásban érdektelen, közömbös korszaknak lezáródását és az új irányú kutatás kezdetét jelzi Blédy Géza összefoglaló munkájának megjelenése (l. tőle: *Influența limbii române asupra limbii maghiare. Studiu lexicologic*. Sibiu, 1942. 162 + 2 l.). Nem tartozik feladataim közé a munka részletekbe menő értékelése, illetőleg bírálata (erre nézve l. röviden: Bárczi Géza, *A magyar szókincs eredete*², Bp., 1958. 119), mégis Blédy szójegyzékszerű egybeállításával kapcsolatban tartozom megállapítani azt a haladást jelentő mozzanatot, hogy az egyes szócikkekben a szerző — sajnálatosan mellőzve ugyan az időpont évszamos jelzésének önként kínálkozó lehetőségét — igyekszik legalább század-megjelöléssel rögzíteni a tárgyalt román kölcsönszó időbeli jelentkezését. Célkitűzésének megvalósítása rendjén Blédy a feudalizmus korának szótárai közül — forrásjegyzékéből megállapíthatóan — első kézből, sajnos, csak a *Lexicon Marsilianum*-ot használta fel, feldolgozta azonban a feudalizmus kori magyar szókincsét javarészeiben felölelő magyar történeti jellegű szótárak (EtSz., NyUSz., OklSz.) anyagát. A román történeti kölcsönszó-anyag vonatkozásában máig egyetlen egybeállítás szerzőjét nyilván a kedvezőtlen vidéki könyvtárviszonyok akadályozhatták meg a legjelentősebb feudalizmus kori szótári források [pl. a PP. öt kiadása (1708, 1762, 1768, 1782, 1801); Gyarmathi Sámuel *Vocabularium-a* (1816); *Lexicon*. Budense (1825); Kassai József, *Magyar—diák szókönyv* (1832—1836); az első Magyar Tájszótár (1838). stb.] felhasználásában, viszont jó érzékkel bevont a

vizsgálódás-körébe néhány, addig figyelemre nem méltatott történeti forráskiadványt [Halmágyi István: naplói, iratai (1752—3, 1762—9, 1769—85), Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek, Czegei Vass György és Vass László naplója (1659—1739)] is, noha emellett figyelmük körén kívül maradt nem egy, korában is elérhető más forráskiadvány. A forráshasználat korlátozott volta mellett az összefoglalás hiányosságaként kell megemlítenünk azt, hogy a szerző összefoglaló fejtegetéseiben teljesen figyelmen kívül hagyja a történeti jelentkezés közelebbi rögzítése mellett a kölcsönzés társadalmi körülményeinek tisztázását is (így Bárczi, i. h.). E hiányosságok ellenére Blédy munkájának kétségtelen érdeme, hogy forrásutalásaival az elkövetkező, történeti szempontú vizsgálódás számára a forráshasználat széleskörű kiterjesztésének szükségessége vonatkozásában gondolatébresztő.

8. A feudalizmus kori kölcsönelemek kutatásában eddig elért eredményekre és az e vonatkozásban jelentkező hiányosságokra rávillanó észrevételekből érthető, miért láttam és látom szükségesnek a román szókincsbeli kölcsönhatás kérdésének éppen a mindmáig legkevésbé tisztázott szakaszát a kutatás érdekkörébe vonni. A kérdés történeti vonatkozásban való vizsgálatának szükségességét — legalább egy futó megjegyzésben — nemcsak Bárczi sürgeti (i. h.), hanem az újabb jövevényszó-kutatás gyakorlata is azt mutatja: nem kis jelentőségű kérdés a magyar jövevényszó-kutatás számára a román kölcsönelemek legrégebbi, feudalizmus kori rétegére vonatkozó időrendi és szóföldrajzi kérdések tisztázása. A kérdés eldöntésének önmagában való jelentőségén túl az ilyen értelmű tisztázás nélkül ugyanis sok esetben nem tudunk tisztán látni — mások mellett — a magyar szókészletnek a szláv és török eredet gyanújába fogható elemei kérdésében sem (l. erre vonatkozólag még alább és a 11. g pontot).

Éppen ebben a vonatkozásban kell kiemelnünk Kniezsa Istvánnak a szláv jövevényszavakról írott hatalmas munkája eddig megjelent két, adattári kötetét (A magyar nyelv szláv jövevényszavai, Bp., 1955. I/1, I/2 rész: 1044 l.). Kniezsa e munkájában nemcsak a kétségtelenül szláv eredetű szokat tárgyalja (1. fejezet), hanem a kétesen szláv eredetű (2. fejezet), sőt az eddig szláv eredetűnek tartottakat — szerinte — biztosan nem szláv eredetű szavakat (3. fejezet) is (l. i. m. I/1,6). Különösen az utóbbi két csoportban a szerző nagyon sok esetben eddig szlávnak vélt szóról több-kevesebb bizonyossággal kimutatja azt, hogy ezek sok esetben vagy román eredetű vagy legalábbis román közvetítéssel magyarba került szavaknak minősíthetők, lényegében tehát az ilyenek minősülő szavakat a magyar szókincs román eredetű kölcsönelemei között kell nyilván tartanunk. Kniezsa egyben kiemelte a román kölcsönelemek vonatkozásában is a történeti szempont alkalmazásának szükségességét. S minthogy továbbmenőleg emellett még a három fejezetbe sorolt szavak egymástól való elkülönítésében szóföldrajzi szempontot is alkalmaz, ebből az ezutáni kutatásra nézve elengedhetetlenül következik a magyar szókincs feudalizmus kori román kölcsönelemeinek vizsgálatában a történeti és szóföldrajzi szempont együttes alkalmazásának kötelezettsége. Ha tehát a történeti adalékok száma és jellege ezt megengedi, valóságos történeti-szóföldrajzi módszerrel kell majd minden egyes román kölcsön szó kérdését megvizsgálnunk. Hogy ezt a

felhasználható forrásanyag: milyen mértékig, és milyen módszer követésével teszi lehetővé, arra nézve magam már tettem valamelyes eredményt mutató kísérletet. (Itt csak a román eredetű *kalák* és a *kaláka* szóról már elkészült szótörténeti dolgozatomra utalok.)

Nemcsak a szlávista Kniezsának jutott és jut — hihetőleg — a továbbiakban kiadandó feldolgozó kötetben kiemelkedően iránymutató szerep a feudálizmuskori román kölcsönszókutatás vonatkozásában. A romanista Bakos Ferenc is a történeti és szóföldrajzi szempont együttes alkalmazásával vizsgálja a román eredetű kölcsönszók kérdését. Ilyen irányú munkásságából magam ugyan csak két szótörténeti dolgozatot ismerek (Füstély: MNy. XLVII, 250—5. — Putya: Pais-Eml. 259—63), ezek azonban az egykorú, kiadványokban megközelíthető forrásanyagban való széleskörű tájékozottság, a történeti szóföldrajzi szempont alkalmazása és a magyar meg a román nyelvtörténeti eredmények együttes felhasználása tekintetében valóban mintaszerűek. Jóllehet örvendetes, hogy — mint 1957 táján tett szóbeli közléséből tudom — Bakos a román kölcsönszók újszerű összefoglalásának tervén dolgozik, sajnálatos volna azonban, ha ilyen irányú munkáját ázelőtt fejezné be, mielőtt munkaközösségünknek a feudálizmuskori román kölcsönelemekre vonatkozó feldolgozása vagy legalábbis viszonylag gazdag adattára hozzáférhetővé nem válik.

9. Jelentőségénél fogva külön kell foglalkoznom az újabb magyar szófejtő szótáraknak (EtSz., SzófSz.) a vizsgált kérdés szempontjából való szerepével. A magyar etimológiai vizsgálódásnak kimutathatóan egészen Gyarmathi Sámuelig visszanyúló hagyománya a magyar szókincs román eredetű elemeivel való foglalkozás (l. főlem: Román kölcsönszavaink Gyarmathi Sámuel nyelvhasználatában: NyÍrKözl., IV, 296-315). Ha nem is kifejezetten szótári munkában, de a nagy nyelvhasználatot követik a tudomány egyre tökéletesebb, korszerűbb eszközeivel az előbbi fejezetekben felsorolt kutatók is. Századunkban azonban van két olyan etimológiai szótár, amelyek eredményei az itt vizsgált kérdés szempontjából különlegesen számottevők: Gombocz Zoltánnak és Melich Jánosnak — sajnos — csonkán maradt Magyar Etimológiai Szótár-a, (Bp., 1914—1944; a *geburnus* címszóig) és Bárczi Géza Szófejtő Szótár-a (Bp., 1942.).

E két szótár közül az EtSz. két szerzője valamelyes mértékben a szótári szócikkeken kívül is foglalkozott szókincsünk román kölcsönelemeivel, sőt egyes szók vonatkozásában a feudálizmuskori román szókincsbeli hatás kérdésével is. Ilyen irányú fejtegetéseik részint egyes szók román eredetét bizonyítják, másrészt meg másoknak román származását teszik kétségesse (Gombocz ide sorolható fejtegetései ezek: *haricska*: MNy. I, 258; *alacs*: i. h. V, 421; *csiribiri*: i. h. VI, 29—30; *fustély*: i. h. 323—4). Külön viszonylag ugyancsak kevés román kölcsönelemmel foglalkozott az EtSz. másik szerkesztője, Melich is. (Tőle ezeket a szócikkeket lehet felsorolni: *dajnál*: Nyr. XXX, 42; *bráha*: i. h. 243—5; *pópa*: MNy. XIII, 128, 216 *lej*: i. h. XVIII, 143). Érthető, hogy mivel a SzófSz. szerzője nem foglalkozott a szótár megjelenése előtt külön a román kölcsönelemek kérdésével, de meg a szótárnak az egész magyar szókincset átfogó jellegénél fogva is a román kölcsönelemek vizsgálata szempontjából az EtSz. jóval jelentősebb a SzófSz.-nál: amaz ugyanis a lehető teljesség igényével dolgozza fel mind

a történeti, mind pedig a jelenkori magyar szóanyagot (beleértve a tájszókat is!), az utóbbi viszont a mai magyar nyelv alapszókincsének csak legfontosabb, mintegy 6000 szavával, lényegében tehát az irodalmi nyelv szókincsének is csak egy részével foglalkozik. Ennek megfelelőleg az EtSz. ben feleszámú román eredetű szó mintaszerű tárgyalásával, a szó előfordulására vonatkozó időrendi-szóföldrajzi vonatkozások kiemelésével, az eddigi szófejtések szigorú megrostálásával találkozunk amellet, hogy természetesen a szerzők a felvetődő hang-, alák- és jelentéstani kérdések tárgyalására is sort kerítettek. Az EtSz.-nak a román kölcsönelemek vonatkozásában is mintaszerűen elfogulatlan tárgyalásmódját egyébként a román nyelvészek közül már régebben Nicolae Drăganu kiemelte (l. tőle a Gombocz méltató megemlékezés ide vonatkozó részletét: *Dacoromania* VIII, 493).

Jóval kevesebb, az irodalmi nyelv szókincsébe is bekerült feudalizmuskori román kölcsönelemet foglal magába Bárczi SzófSz.-a. Minthogy ez célkitűzéseinél és terjedelménél fogva az egyes címszók alatt csak az első előfordulás és a számbajöhető legfontosabb szófejtések szűkszavú megemlégtésére szorítkozik, a tőlem tárgyalt kérdés szempontjából mindössze néhány szó esetében használható fel. A két szótár a mi kérdésünk szempontjából való felhasználhatóságának mértékére nézve fogalmat nyújthat az, ha egybevetjük például az EtSz. és a SzófSz. *a* és *b* kezdetű román kölcsönszavainak számát. Az EtSz. írói az *a* kezdetű szók között 17, a *b*-vel kezdődők között pedig 63, összesen tehát 80 román eredetű kölcsönszót tárgyalnak ugyanakkor, amikor a SzófSz. szerkesztője e két betű körébe tartozó szók közül a szótár-szűkre szabott keretei között mindössze három román eredetű szó (*áfonya*, *alakov*, *berbéc*) vizsgálatára kéríthet sort. S noha e három szó mindannyija egyben feudalizmuskori kölcsönelem is, az EtSz. két betűjéből összeszámolt mintegy 80 szó közül meg nem egy a lejegyzési késősége miatt nem tartozik a bennünket érdeklő időkörbe, a nagy számbeli különbség láttán mégis csak nyilvánvaló, hogy a magyar szókincs feudalizmuskori román elemei kutatójának jóval gyakrabban kell használnia az EtSz.-t, mint a Bárcziét. Itt kell azonban megemlítenem, hogy viszont a SzófSz. írójától származik a román kölcsönszavak kérdésének legújabb, legkörszerűbb és az elvégzendő legfontosabb feladatokra is legalább utalás-szerűen rámutató összefoglalása (l. Bárczi, A magyar szókincs eredete². Bp., 1958. 119—22). Ilyenformán tehát munkánkban Gombocz és Melich az egyes címszók kérdéseinek vonatkozásában, Bárczi meg ezen túlmenően a feldolgozás elvei tekintetében ad számunkra útmutatást.

Természetesen a magyar szókincs szófejtő vizsgálatát összefoglaló, előbb tárgyalt szótárak adalékai mellett számbaveendőek volnának az egy-egy szóval foglalkozó kutatók eredményei is. Mivel az elszórt szótári és folyóiratbeli adalékoknak e helyen való értékelő számbavétele túlfeszítené e más célkitűzésű és terjedelmében korlátozott szemle kereteit, csak megemlítem, hogy a feudalizmuskori román kölcsönelemeket tárgyaló, fennebb szemügyre vett irodalomban mindegyre találkozunk a már név szerint említettéken kívül Asbóth Oszkár, Budenz József, Hunfalvy Pál, Munkácsi Bernát, Szarvas Gábor és Tamás (Tremli) Lajos nevével is.⁸

⁸ E felsorolás még megközelítőleg sem tart igényt a teljességre.

10. Az előbbieken ismertetett tudománytörténeti mozzanatok sorát nem zárhatom le Márton Gyulának az eddigi eredményeket és az elvégzendő feladatokat felvázoló egyik közleményére való hivatkozás nélkül. (L. tőle: Eredményeink és feladataink a magyar nyelvet ért román nyelvi hatás tanulmányozása terén: *Studia Universitatis Babeş—Bolyai* 6. Ser. IV. Fasc. 2 [1959] *Philologia* 29—41. — Az előadás a Victor Babeş és a Bolyai Tudományegyetem tanszemélyzetének 1958. május 25—28-án tartott tudományos ülészakán hangzott el.) Jóllehet ő e közleményében elsősorban a magyar jövevényszó-kutatásnak e kérdés körébe tartozó feudalizmus kora utáni mozzanataival foglalkozott, ugyanakkor azonban nagy vonásokban megjelölte azokat a feladatokat is, amelyek a román eredetű feudalizmuskori kölcsönszavak kutatása vonatkozásában az ezutáni kutatók előtt állnak. Eppen a tőle kijelölt feladatok egy részének megvalósítása érdekében iktatta az egyetemi magyar nyelvtudományi tanszék célkitűzéseibe közé a román eredetű kölcsönszó-anyag történeti szempontú vizsgálatát. A feudalizmus kora utáni néprajzi gyűjtésekből, s főként éppen a Márton vezetésével folytatott tanszéki (l. tőle: *MNy.* LV, 500 kk.) meg az akadémiai Nyelvtudományi Intézet keretében folyó nyelvöldrajzi munkálatok (l. *NyIrKözl.* I, 13—26; *MNy.* LIV, 141—5) révén összegyűlt és -gyűlő anyagból a román eredetű szó-adalékok olyan mennyisége áll már is a feldolgozás rendelkezésére, hogy ez lehetővé teszi Márton számára a román eredetű magyar szó-anyag összefoglaló, monografikus feldolgozását. Az összefoglalás történeti alapjait viszont a feudalizmuskori román kölcsönszó-réteg most folyamatban lévő vizsgálatával munkaközösségünk rakja le.

11. A feudalizmuskori román kölcsönszókval foglalkozó kutatás ilyen történeti szemléje után nem árt összefoglalóan is rámutatnunk az eddigi vizsgálatok kiemelendő eredményeire és legszembetűnőbb hiányosságaira. Minthogy az eredményekkel együtt, összefonódva jelentkeznek a hiányosságok is, az összefoglalásban nincs miért különválasztanom őket. Az együttes tárgyalás rendjén a következő összefoglaló észrevételeket tehetem:

a) Annak ellenére, hogy a fentiekben elég sok és jelentős olyan mozzanatra mutathattam rá, amely a magyar jövevényszó-kutatásnak a feudalizmus korában magyarba bekerült román kölcsönszók kérdése iránt való érdeklődésére mutat, az előbb megállapítottak alapján nyilvánvaló, hogy az eddigi kutatás egy század folyamán soha sem vetette fel külön és összefoglalóan a történeti, pontosabban feudalizmuskori román kölcsönszó-anyag problémáját. Ez mindenesetre az eddigi kutatások olyan hiányossága, amely már magában is indokoltá teszi az 1958-ban kitűzött tanszéki térvfeladat mielőbbi elvégzését.

b) Az eddigi vizsgálódások kétségtelen eredménye a részletkérdésekben mutatkozik meg. Részint az EtSz. szerkesztői az egyes szócikkekben és külön fejtegetésekben, részint meg Alexics, Takáts, újabban Bakos egy-egy fogalomkör szóanyagának egybegyűjtésével, illetőleg egy-egy szó élettörténetének megvilágításával mutatják, hogy az ezutáni kutatásnak milyen irányba kell haladnia. Alexics és Takáts vizsgálódásából világosan látszik az is, hogy az egyes fogalomkörök vizsgálatából jóval több gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti tanulság vonható le, a szóanyagnak az azt teremtő étellel való kapcsolata sokkal valószínűbben mutatkozik meg,

mint az egyes szavak külön-külön való elszigetelt szemléletéből. Így természetesen az eddig felismertek mellett még távolabbi gazdaság-, társadalom-, művelődés- és politikai történeti összefüggésekre mutathat majd rá a feudalizmus kori román kölcsönelemek összefoglaló vizsgálata.

c) Az eddigi kutatók közül a forrás-felhasználás tekintetében különösen Alexics és Takáts vizsgálódásai emelendők ki. Alexics forráshasználata viszont a román történeti forráskiadványoknak e kérdés szempontjából való jelentőségére mutat rá. Sajnos, a későbbi kutatók ez útmutatásból nem sokat tanultak, s továbbra is figyelmen kívül hagyták még az olyan nagyarányú forráskiadványok felhasználását is, mint amilyen a Hurmuzaki-féle hatalmas kiadványsorozat (*Documente privitoare la istoria Românilor*, Buc. 1887—), a Veress Endrének ilyen szempontból is gazdag forráskiadványa (*Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. I—XI. Buc. 1929—1939) vagy más forráskiadványok (pl. az EOE., ErdTörtAd., SzékOkl.) történeti kölcsönszó-anyagát.

d) A forrás-felhasználásban az egyes kutatók esetében más-más erények és ugyanakkor hiányosságok mutatkoznak meg. Alexics például csak forráskiadványokból dolgozik, de sajnos, egyes forráskiadványokra s nem a korában hozzáférhető összes történeti kiadványokra épülnek — egyébként időfállóan újszerű és tárgyilagos — fejtegetései. A kortárs-történetíró Takáts forráshasználatával már rámutat azokra a széleskörű lehetőségekre, amelyeket az eddig figyelmen kívül hagyott levéltári forrásanyag felhasználása kínál. Fejtegetései nyomán kiviláglik, hogy a szóanyag idő- és térbeli jelentkezését s vele együtt a kölcsönszó-készlet történetének sok-sok kérdését csak ezután elvégzendő, nagyarányú levéltári kutatómunkával lehet tisztázni. De ő mutat rá arra is, hogy az addigi kutatás, éppen elsősorban a levéltári anyag figyelmen kívül maradása miatt, hogyan hanyagolta el a jelentéstani kérdéseket, illetőleg nem vette tekintetbe a feudalizmus korában közkeletű szavakat és jelentéseket (L. pl. tőle a *boér* szó kettős jelentéséről írt néhány soros cikket: MNy. II, 131)⁹.

e) Az eddigi kutatók nem ismerték fel a román kölcsönszó-anyag időbeli rétegződése vizsgálatának szükségességét. Minthogy ugyanis a történész Takátsot kivéve a régebbi nyelvész kutatók mindenike a román eredetű kölcsönszó-anyaggal kapcsolatban csak hang- és alaktani, legfeljebb még — csekélyebb mértékben — jelentéstani kérdések megoldását tekintette feladatának, mindenik kutató szinte teljesen figyelmen kívül hagyta a szó élet-történetének vizsgálatát. Már pedig szókincsünk román eredetű kölcsönszó-retegének történetében időbelileg legalábbis két nagy korszakot különböztethetünk meg: a feudalizmus időszakának és az utána következő egy századnyi időszakának a korát. A feudalizmus korának múlt század közepi lezáródásával, a feudális viszonyok jogi megszűnésével az élet minden területén olyan nagyarányú változások következtek be, amelyek éreztették hatását a magyar szókincs vonatkozásában is. Ennek eredményeképpen a

⁹ Megjegyzendő, hogy a tőle említett és saját levéltári gyűjtéséből is igazolható 'fogarásvidéki szabadrendű kiváltságos személy' jelentést annak ellenére, hogy az ETSz. írói — Takátsra utalva — erre hivatkoznak, például Blédy szójegyzéke nem tartja nyilván (l. a. m. 25).

feudalizmus korabeli és az utána következő kor román eredetű kölcsönszóanyagában részint egyes szavak kihullásával, mások jelentésváltozásával, részint megúj kölcsönszók bekerülésével figyelemre méltó változás, módosulás történt. E szókincsbeli változás okaira azonban csak akkor mutathatunk bizonyossággal rá, ha felhasználjuk a feudalizmus korának levéltári forrásaiból eddig gyűjtött és még ezután gyűjtendő anyagot, de ugyanakkor figyelmünket kiterjesztjük az egykor nyomtatásban megjelent irodalmi termékek román eredetű kölcsönszóanyagára is. Már a NySz. és az OklSz. hiányos adatgyűjtése alapján is tudtuk, hogy egyes szók elsőként s utána is túlnyomó részben erdélyi íróknál jelentkeznek (l. pl. Bakostól a *fustély* szóról írtakat: MNy. XLVII, 250—5), de ha majd a minden irányú adatgyűjtés eredményeképpen együtt lesz a levéltári forrásokból meg az egykorú irodalmi művekből összeszemeltetett gazdag adalék-tömeg, előreláthatólag valamelyes biztonsággal el lehet majd különíteni az egyes foglalkozási körökben, sőt talán a különböző stíluszinteken jelentkező szóanyagot, s hozzávetőleges pontossággal meg lehet majd határozni azt, hogy a feudalizmus korában a magyar szókincs milyen részében milyen mértékű szerephez jutottak az eddigi kutatások során mindmáig számon nem tartott román kölcsönszavak.

f) Ezzel kapcsolatban és éppen itt szóva kell tennem szókincsünk feudalizmuskori román kölcsönszóanyaga eddigi hiányos számontartásának kérdését is. Ha számba vesszük például a legutolsó és legteljesebb szójegyzészerű egybeállítás: a Blédy-féle szójegyzék szóanyagát és egybevetjük csak a Hurmuzaki és a Veress-féle forráskiadványból eddig kiszemelgetett szótörténeti adalékokkal, némi meglepődéssel láthatjuk, hogy az eddigi kutatás nem tartott számon egy egész sereg olyan román kölcsönszót, amely például a fejedelemség korában a fejedelmi udvar, a diplomáciai érintkezés, a közügyi és magánlevelezés közhasználatú eleme volt. Egyetlen román kölcsönszavakat tartalmazó szójegyzékben nincsenek még fejedelemségkori adalékkal például a következő szók: *beszerika*, *kalák* ~ *kolák*, *katáka*, *kalarás*, *kaluger* ~ *kalugyer*, *kulcsér*, *logófet*, *monasztéria*, *pahárnik* ~ *pohárnik*, *posztelnik* ~ *posztelnijk*, *rezés*, *szeménj*, *szerdár*, *szpátár* ~ *szpótár* ~ *oszpótár*, *sztolnik*, *vatáf*, *visztier*, *visztiernik*, *vladika* és *vornik*. Emellett azonban nem találkozunk a román eredetű kölcsönszavak egyetlen nyilvántartásában sem az olyan román eredetű alapszók egyikével-másikával alakult összetételekkel, illetőleg képzett szókkal, mint amilyen a *boérfi*, *főarmás*, *főboér*, *főkulcsér*, *főlogófet*, *főpahárnik*, *főposztelnik*, *főszpátár*, *fővornik*, összetétel, vagy a *bojérség*, *kalarásság*, *kurtánság*, *szeménység* és a *boérné* meg a *pohárnikné* képzett származék. Ezeknek a szavaknak a javarésze ugyan csak a fejedelemség kor legfelsőbb köreiben, illetőleg a moldvai—erdélyi határvidék magyar köznyelvében lehetett használatos, de a diplomáciai, hivatali és magán levelezés fejedelemségkori román rétegének nagyon sűrűn használt eleme lehetett. Éppen ezért ezeknek és a még itt elé nem soroltaknak ezutáni mentől teljesebb összegyűjtését, számbavételét valóban halaszthatatlan feladatnak kell tartanunk.

g) A feudalizmuskori román kölcsönszavak eddigi kutatói közül az EtSz. szerkesztőin kívül igazában csak Kniezsa vizsgálódásai terelték rá

a figyelmet a közvetlen és a közvetett kölcsönzés kérdésére. A magyar jövevényszó-kutatásban má már tételenen is megfogalmazott módszertani elv szerint minden jövevény-, illetőleg kölcsönszót abból a nyelvből átvették kell minősíteni, amely nyelv a közvetlen átadó nyelv volt. (f. Bárczi, i. m. 48). Ez elvnek a feudalizmuskori román kölcsönelemek kutatásában való tudatos érvényesítésére természetesen a századvégen-századfordulón nem kerülhetett sor; teljes tudatossággal csak az EtSz. írói és még náluk is fokozottabb mértékben Kniezsa volt tekintettel erre az elvre. — Az ilyen szempontú vizsgálat az esetek többségében különösebb nehézséget nem okoz ugyan; vannak azonban olyan bonyolult esetek, amelyek csak nagy körültekintéssel oldhatók meg. A magyarban ugyanis nagyon sok olyan jövevényelem van, amely végső elemzésben török vagy szláv eredetűnek minősül, nem egy esetben azonban a hang-, alak- és jelentéstani tények figyelembevételével jogos a román közvetítés-lehetőségével számolnunk. Könnyebb az olyan eset, ha mindjárt a hangalak is erre utal. Például Erdélyben szinte a köznyelv szintjéig eljutott *fuszuly(ka)* szó, bár európai vándorszó, már hangtani okokból is olyan hódoltságkori átvételnek minősül, amelynek esetében a közvetlen átadó nyelv a román lehetett. (így az EtSz.). Ha azonban lényegében ugyanolyan hangalakkal ugyanaz a szó két vagy több irányból is bekerült, meglehetősen nehéz dolog a közvetlen átadó nyelv kérdésében döntenünk, hiszen — a hangalaki egybeesés miatt — legtöbb esetben még szóföldrajzi ismérvek sem nyújtanak segítséget a döntésben. Néha még éppen csak jelentéstani megfontolások segíthetnek hozzá az átadó nyelv meghatározásához. A feudalizmus korában a közmagyarba bekerült török *para* pénzegység-név például a művelődés- és politikai történeti tények figyelembevételével — valamelyes fenntartással (erre nézve f. MNy. XLIX, 479—80; LV, 126—8; LVI, 374) — török eredetűnek minősíthető, ellenben a moldvai csángóból ugyanilyen és *parácska* ~ *paręcška* továbbképzett, származékos alakban ismert szó — jelentéstani ismérvek alapján — román kölcsönszónak minősül: a csángó szónak ti. már nemcsak 'török pénzegység', a jelentése, hanem: 1. (feudalizmuskori) román pénzegység; 2. 'pénzecske'; 3. 'érmé'; a *parácska* ~ *paręcška* származékszónak meg: az 1. 'pénzecske'; 2. 'apró, rendszeren ezüst pénzecskékből készült nyaklánc' jelentésén kívül 3. 'Mária-éremecske' jelentése is van (f. tőlem: „A kolozsvári Bolyai-Egyetem 1945—1955” című kiadványban: 464. l. és: MNy. LV, 126—8). Amennyire nyire kevésbé vetettek eddig ügyet a kutatók az ilyenféle tényekre, az ezutániakban a feudalizmuskori kölcsönelemek kutatása rendjén annál körültekintőbben ügyelni kell a közvetlen és a közvetett kölcsönzés megállapításának szükségességére.

12. Noha távolról sem hiszem, hogy az itt tárgyalt kérdés tudománytörténeti szemléje rendjén, illetőleg az eredmények és hiányosságok összefoglaló számbavétele során minden ide tartozó észrevételt elmondottam, mégis úgy gondolom, hogy legalább a legfontosabbak megemlítésére sort kerítettem. A feudalizmuskori román kölcsönszavakra vonatkozó tanszéki-tervmunka jelenlegi anyaggyűjtő-anyagrendező szakaszában nem is látszott tanácsosnak az eddig megismert anyagból levonható tanulságokon túlmenő, elméleti-jellegű megállapításokat előlegezni akkor, mikor a kérdést nagyon sok vonatkozásban új oldalról megvilágító — teljes egészében még átte-

kinthetetlen — levéltári anyag feldolgozása után majd — várhatólag — sokkal biztosabb és időtállóbb megállapításokat tehetünk

Az itt elmondottak — megítélésem szerint — így is világosan mutatják, hogy a tudománytörténeti szemlélődés egyrészt a számon nem tartott vagy legalábbis kellő figyelemben nem részesített eddigi eredmények, másrészt meg a hiányosságok tudatosításával milyen jelentős mértékben segítheti elő a további kutatást. Az ilyen tudománytörténeti szemlélődés rendjén ugyan kötelező a korunk természetszerűen fejlettebb álláspontját érvényesíteni, de csak úgy, hogy tekintetbe vegyük azokat a korlátokat, amelyek az előttünk járó kutatókat munkájukban akadályozták. A történeti szemle, azaz az eddigi eredmények és hiányosságok számbavételének rendjén az előttünk járó kutatóktól módszert, szempontokat, sőt időtálló eredményeket vehetünk át, de egyben a hiányosságok tudatosításával a továbbiakban őrizkedhetünk olyan botlásoktól, amelyeket az előzetes tudománytörténeti mozzanatok ismerete híján egyáltalában nem vagy csak nehezen kerülhetnénk el. Ilyen értelemben munkaközösségünk a feudalizmuskori román kölcsönszavak kutatásában jelentkező eddigi eredmények és hiányosságok számbavétele révén az ezutániakban még az itt kifejtetteken túlmenően is sokat tanulhat.

REZULTATE ŞI DEFICIENŢE ÎN CERCETAREA ELEMENTELOR ROMINE
ALE LEXICULUI LIMBII MAGHIARE IMPRUMUTATE ÎN EPOCA FEUDALĂ
(Rezumat)

Catedra de limba maghiară a Universităţii „Babeş—Bolyai”, în anul 1958 a încadrât în planul său ştiinţific cercetarea elementelor romineşti intrate în lexicul maghiar în epoca feudală. În articolul de faţă autorul, în calitate de responsabil al problemei, examinează rezultatele şi deficienţele cercetărilor anterioare.

Cercetătorii maghiari s-au ocupat cu elementele lexicale împrumutate din limba română încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Primii cercetători ai acestei probleme erau S. Gyarmathi şi I. Gáspár. Deşi de la mijlocul secolului XIX filologii maghiari în general au manifestat un interes deosebit faţă de materialul dialectologiei contemporane, totuşi şi dintre ei trebuiesc menţionaţi acei care s-au ocupat şi cu lexicul împrumutat din limba română încă din epoca feudalismului, ca de exemplu filologii Gh. Alexics şi I. Szinyeyi şi istoriograful A. Takáts. În secolul nostru cercetătorii maghiari (Z. Gombocz, I. Melich, St. Kniezsa, G. Blédy, Gy. Márton, Fr. Bakos) folosesc şi materialul istoric, ba chiar unii dintre ei accentuează expresiv necesitatea aplicării aspectelor istorice în cercetarea elementelor romineşti.

Expunând rezultatele cercetărilor de pînă în prezent autorul găseşte deficienţa principală a acestora în neglijarea cercetărilor arhivistice. Culegerea întregului lexic împrumutat din limba română în epoca menţionată este de mare importanţă deoarece rezolvarea problemei influenţei limbii române în epoca feudală asigură baza istorică în prelucrarea materialului bogat cules după această epocă.

РЕЗУЛЬТАТЫ И НЕДОСТАТКИ ИССЛЕДОВАНИЯ РУМЫНСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ
В ЛЕКСИКЕ ВЕНГЕРСКОГО ЯЗЫКА, ЗАИМСТВОВАННЫХ
В ЭПОХУ ФЕОДАЛИЗМА

(Резюме)

Венгерские исследователи изучали лексические элементы, заимствованные из румынского языка, ещё с конца XVIII века. Первыми исследователями этого вопроса являются: С. Дьярмат и И. Гашпар. Во второй половине XIX века, и в XX веке изучением этого важного вопроса были заняты целый ряд лингвистов, как Г. Алексич, И. Синней, З. Гомбош, И. Мелих, И. Кнежа, Г. Бледи, Г. Мартон, Ф. Бакош. Некоторые из них пользовались в своих исследованиях и историческими материалами, тем не менее главным недостатком в изучении этого вопроса следует считать отсутствие основательного исследования архивов. Именно, поэтому кафедра венгерского языка, при университете имени Бабеша и Бойаи, города Клужа, ввела в план научного исследования составление обширной монографии по этому вопросу. Архивные исследования произвёл автор данной научной работы, а разработкой полученного материала занят коллектив кафедры под руководством того же автора.

RESULTATS ET DÉFICIENCES DES RECHÈRES SUR LES ELEMENTS ROUMAINS
DU LEXIQUE HONGROIS EMPRUNTÉS A L'ÉPOQUE FÉODALE

(Résumé)

Les chercheurs hongrois se sont occupés dès la fin du XVIIIe siècle des éléments lexicaux empruntés au roumain. Les premiers qui étudièrent ce problème furent S. Gyarmathi et I. Gáspár. Dans la seconde moitié du XIXe siècle ainsi que dans notre siècle toute une série de linguistes, se sont occupés de ce problème important, tels que Gh. Alexics, I. Szinnyei, Z. Gombocz, I. Melich, I. Kniezsa, G. Blédy, Gy. Márton, F. Bakos. Certains d'entre eux ont employé aussi dans leurs recherches des matériaux historiques; cependant la principale lacune de cette façon d'étudier le problème était l'absence de recherches patientes dans les archives. C'est pourquoi la chaire de langue hongroise de notre université a englobé dans son plan de recherches l'élaboration d'une vaste monographie sur ce sujet. C'est l'auteur de la présente étude qui a mené les recherches d'archives, la mise en oeuvre des matériaux étant la tâche d'un collectif de la chaire, dirigé par l'auteur lui-même.

ÎN LEGATURA CU PROPOZIȚIILE NEGATIVE

de

C. SATEANU

Propozițiilor negative nu le este stabilit un loc bine precizat în gramaticile diferitelor limbi și nici chiar în gramaticile uneia și aceleiași limbi. Ele sînt tratate, cînd separat, ca formînd o categorie aparte de propoziții, cînd înglobate în alte categorii de propoziții; criteriul de clasificare fiind uneori cel semantic, alteori cel formal. Există și gramatici în care sînt amestecate mai multe puncte de vedere, uneori chiar contrarii.

De aceea nu există o concepție unitară în privința definirii naturii și locului propozițiilor negative în clasificarea propozițiilor.

Acest lucru se petrece cam în același fel și în gramaticile romînești.

1.1. În unele gramatici propozițiile negative sînt amintite în treacăt, printre alte probleme, fără nici o referire la natura lor, neconstituind o problemă de discutat. În acest fel le găsim tratate în gramatica limbii ruse¹ și într-o gramatică recentă a limbii germane.² Aceeași este situația și în gramatica acad. Al. Rosetti,³ unde de fapt nu apar nici alte categorii de propoziții, deoarece nu se face o clasificare a lor, decît după raportul lor cu alte propoziții, adică în principale și secundare.

1.2. În alte gramatici propozițiile negative sînt tratate mai pe larg, avînd consacrate paragrafe speciale, dar sînt înglobate în alte categorii de propoziții, ca subdiviziuni ale acestora. Așa de exemplu în *Limba rusă con-*

¹ Akademiia Nauk SSSR, *Grammatika russkovo iazika*, Moscova, 1960, vol. II, partea I, pag. 355, unde, cînd se vorbește despre propoziții interogative retorice, se spune: „Una din felurile propoziției interogative retorice este și propoziția interogativă negativă, adică acele propoziții în care există o negație ascunsă. Ex. *Oare poți exista fără public, fără muzică, fără zgomotul aplauzelor?* (Pușkin, *Noapți egiptene*, Cap. II)“.

² Dr. Walter Jung, *Kleine Grammatik der deutschen Sprache*, Als Ergänzung zum Duden bearbeitet von ~, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1954. În această lucrare se face clasificarea propozițiilor după situația de fapt (Sachverhalt) și după poziția față de cele de comunicat (Stellungnahme des Sprechenden), clasificare în care nu se pomeneste existența propozițiilor negative.

³ Al. Rosetti, *Gramatica limbii romîne*, Buc. 1943.

*temporană*⁴, autorii înglobează propozițiile negative în categoria enunțiativelor, lucru pe care-l face și o gramatică a limbii engleze, de curînd apărută⁵, precum și altele⁶.

1.3. Într-o serie de gramatici și lucrări de lingvistică, propozițiile negative nu mai apar ca subdivizuni ale propozițiilor enunțiative sau ale altora, ci constituie categorii aparte, bine definite și clasificate după anumite criterii, care, e drept, diferă, și nu în mică măsură, de la unii la alții.

Aceasta este situația în Gramatica Larousse⁷, în unele lucrări de sintaxă a limbii maghiare⁸, precum și în gramaticile limbii romîne, unde însă nu se spune totdeauna criteriul de clasificare, evitîndu-se chiar denumirea de propoziții negative.

Nicolae Drăganu, ocupîndu-se de „felurile propozițiilor după înțeles”, face clasificarea lor în propoziții: expozitive, interogative, imperative, exclamative și afirmă că toate propozițiile pot fi afirmative și negative⁹.

Gramatica Academiei R.P.R.¹⁰ menționează aspectul negativ și afirmativ al propozițiilor, la începutul capitolului „Felurile propozițiilor după înțeles”. În tratarea propozițiilor însă se ferește să numească propozițiile acestea propoziții negative și, în continuarea clasificării propozițiilor ca enunțiative, interogative etc., dă, cu valoare egală acestora, *afirmația* și *negația*¹¹.

⁴ E. M. Galkina Fedoruk, K. V. Garskova N. M. Șanskii, *Sovremennii russkii iazik, Sintaksis*, Edit. Did. Pedag., Moscova, 1959, p. 13. Aici citim următoarele: „În funcție de faptul că afirmăm sau negăm ceva, propozițiile enunțiative pot fi împărțite în afirmative și negative”. Se consacră acestor propoziții întreg paragraful 7, intitulat: „Propozițiile enunțiative cu caracter negativ (propoziții negative)”.

⁵ Leon Levitșchi, *Gramatica limbii engleze*, București, 1961, p. 246.

⁶ Berrár Jolán, *Magyar történeli mondattan*, (Sintaxa istorică a limbii maghiare), Edit. Did. Budapest, 1957, p. 138. Aici, clasificînd propozițiile după înțeles, le împarte în patru grupe, din care a patra cuprinde și propozițiile negative.

⁷ *Grammaire Larousse du XX-e siècle*, Paris, 1936, p. 74, unde propozițiile negative constituie o categorie aparte în clasificarea făcută după construcția propoziției: 1. afirmative, 2. negative, 3. interogative, 4. exclamative, 5. propoziții eliptice, 6. construcții speciale.

Același loc îl ocupă și în *Grammatica limbii romîne*, de C. Șotropa, Ediția a V-a, București, 1924, p. 158, în care, față de clasificarea Gramaticii Larousse, apare în plus propoziția imperativă, dar lipsesc propozițiile și construcțiile speciale.

⁸ Klemm Antal, *Magyar történeli mondattan*, Budapest, 1928, p. 10, unde propozițiile fiind împărțite: după gîndire sau cunoaștere (enunțiative); după stări sufletești (exclamative, optative); după voință (interogative), se spune că fiecare din acestea poate fi afirmativă și negativă. În predarea limbii maghiare contemporane la Facultatea de filologie a Universității „Babeș—Bolyai” din Cluj, propozițiile se clasifică după conținut și calitate. În a doua grupă sînt încadrate propozițiile afirmative și negative. (Vezi pentru aceasta Gálffy Mózes, *Mai magyar nyelv*, vol. III, p. 30—35 (curs litografiat).

⁹ *Elemente de sintaxă a limbii romîne*, București, 1945, p. 29—35.

¹⁰ *Gramatica limbii romîne*, vol. al II-lea, București, 1954, p. 27.

¹¹ Această poziție, de a nu numi direct acest fel de propoziții merge mai departe în *Limba romînă. Fonetică, Vocabular, Gramatică*, București, 1956, p. 191—194, unde este lăsată la o parte „aspectul negativ și afirmativ al propozițiilor”, menținîndu-se doar titlurile: *afirmația* și *negația*; în dosul cărora se înțeleg propozițiile negative și afirmative, întrucît sînt scrise cu aceleași caractere ca și titlurile fiecărei categorii de propoziții (enunțiative, interogative, exclamative etc.).

Acad. Iorgu Iordan, în *Gramatica sa* din 1937, enunță clar atât criteriul de clasificare, cât și denumirea de propoziții negative¹².

În *Limba română contemporană*, criteriul formei este menținut și chiar reliefat: „După forma lor, se spune în § 6, propozițiile sînt afirmative (sau pozitive) și negative: în primul caz atribuim subiectului conținutul predicatului... în cazul al doilea, nu recunoaștem subiectului acest conținut, i-l tăgăduim...¹³.

Din cele expuse pînă aici rezultă, că locul ce-l ocupă propozițiile negative, în clasificările făcute, decurge din aplicarea unor criterii diferite în aceste clasificări.

2.1. Nu intrăm în analiza clasificării propozițiilor, ci facem doar unele observații în legătură cu locul propozițiilor negative în aceste clasificări.

Criteriul *construcției*, aplicat de autorii Gramaticii Larousse, ne face să spunem că poziția propoziției negative, așa cum este ea dată acolo, ca una din cele șase categorii distincte, și egală în grad cu oricare din celelalte cinci, nu este cea mai potrivită, întrucît viața limbii franceze înseși contrazice această categorisire. Este știut, doar, că există și propoziții interogative sau exclamative negative. Fixarea propozițiilor negative ca o categorie aparte, egală cu a celorlalte propoziții, implicit opune această categorie celorlalte cinci categorii. Acest lucru se vede chiar din definiția dată primei categorii de propoziții, și anume propozițiilor afirmative: „Se numește astfel orice propoziție care exprimă un fapt pozitiv (termenul de *propoziție pozitivă* s-ar potrivi mai bine, căci propoziția zisă *negativă* conține și ea o afirmație, însă de caracter negativ)¹⁴. Autorii au sesizat că aspect negativ au și propozițiile „afirmative“ pe care, de sigur, le-ar numi mai bine *pozitive*, ceea ce ar corespunde clasificării de propoziții enunțative cu două aspecte: negativ și afirmativ, găsite în alte gramatici¹⁵.

2.2. Acad. I. Iordan, în *Limba română contemporană*, dînd în rezumat cele spuse de P. S. Popov în *Judecata și propoziția*¹⁶, afirmă că „esențial la o judecată este, după Popov, ceea ce se afirmă sau se neagă despre un obiect...¹⁷ și ca o concluzie găsim indicația că: „numai propozițiile afirmative și cele negative corespund unor judecăți, fiindcă numai ele arată prezența sau absența unuia sau a mai multor semne caracteristice ale unui obiect sau fenomen. Aceste două feluri de propoziții sînt numite de Popov «narrative» (rus. *povestvovatelnîe*). Noi le vom spune cu un termen consacrat, *enunțative*“¹⁸.

¹² La pag. 218 afirmă: „Propozițiile sînt de mai multe feluri. După forma zicerii avem: 1. propoziții afirmative, în care predicatul este atribuit, adică recunoscut ca aparținînd subiectului, de pildă... *pădurea înverzește* etc.; 2. propoziții negative, în care predicatul este negat sau tăgăduit subiectului, cu ajutorul unei negații, de ex.:... *bradul nu înverzește*“.

¹³ Acad. I. Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 508.

¹⁴ *Grammaire Larousse du XX-e siècle*, Paris, 1936, p. 73, § 123.

¹⁵ Cf. E. M. Galkina Fedoruk și ceilalți, *Limba rusă contemporană*, Moscova, 1959, p. 13; L. Levițchi, *Gramatica limbii engleze*, București, 1961, p. 246.

¹⁶ În „Probleme de sintaxă a limbii ruse contemporane“, Moscova, 1950, p. 5—35.

¹⁷ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 497.

Id. *Ibid.*, p. 497.

Ar însemna că numai propozițiile enunțiative pot fi negative (ceea ce se și vede în clasificările unor lingviști sovietici ca de pildă E. M. Galkina Fedorov¹⁹, care numai la propozițiile enunțiative face această categorisire în afirmative și negative).

Dacă ne-am situa pe acest punct de vedere (al conținutului) ar rezulta o negare totală a posibilității celorlalte propoziții de a fi afirmative sau negative. S-ar infirma clasificarea după formă (unde negative pot fi toate propozițiile clasificate după conținut) făcută și de acad. I. Iordan²⁰, alături de Gramatica Academiei²¹ și de alte lucrări²².

Iar dacă am privi lucrurile prin prisma clasificării formale, adică dacă am admite că există și alte propoziții negative, înafară de cele enunțiative, am ajunge la un alt rezultat, și anume la concluzia că și aceste propoziții exprimă judecăți (ceea ce infirmă teza lui Popov).

Realitatea lingvistică ne arată că pot exista propoziții negative (într-adevăr după formă) care să nu exprime o judecată. Este cazul propozițiilor interogative, care nu conțin judecăți „pentru motivul că nu exprimă un act de cunoaștere științifică...”. Întrebarea nu înseamnă cunoaștere, ci numai dorința de a cunoaște, și dacă judecata este un act de cunoaștere (și nimeni nu tăgăduiește aceasta), urmează că propoziția interogativă nu exprimă o judecată²³.

Dăm ca exemplu, sub formă interogativă, propoziția citată ca enunțiativă, afirmativă și negativă, de acad. I. Iordan în nota 1, la pag. 497, din *Limba română contemporană*²⁴: *Ce este munca? Ce nu este munca?*

Rezultă de aici că propoziția interogativă, cu toate că nu exprimă o judecată, este negativă, și atunci se impune concluzia că avem propoziții negative și la alte categorii de propoziții decât la cele enunțiative, tot așa cum pot exista propoziții interogative sau exclamative (decî nu enunțiative) care să conțină judecăți²⁵.

Cele mai folosite criterii de clasificare a propozițiilor sînt, după cum s-a putut vedea din acestea, conținutul și forma.

2.3. În unele lucrări, aceste criterii nu sînt bine delimitate. N. Drăganu, definind interogativa, arată că o astfel de propoziție avem atunci „... cînd gîndirea se exprimă sub formă de întrebare”²⁶. Clasificate ca interogative sînt după înțeles și totuși le definește după formă. Iar la *observația* de la pag. 33 a aceluiași lucrări, afirmă: „Adeseori întrebarea are înțeles expozițiv: *Cine-ar putea spune?* = «Nimeni nu poate spune». *Credeți că-mi place acest lucru?* = «Nu-mi place acest lucru».

¹⁹ Cf. *Limba rusă contemporană*, Moscova, 1959, p. 13.

²⁰ În *Limba română contemporană*, p. 508—510, *Gramatica limbii române*, București, 1937, p. 218, § 3.

²¹ Vol. al II-lea, p. 50—51.

²² Klemm Antal, *Sintaxa istorică a limbii maghiare*, Budapesta, 1928, p. 10; N. Drăganu, *Elemente de sintaxă a limbii române*, n. 34.

²³ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 497.

²⁴ *Munca este un drept și o datorie* (în U.R.S.S. și țările de democrație populară, în țările capitaliste munca nu este un drept ci o datorie).

²⁵ Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.* p. 498.

²⁶ *Elemente de sintaxă a limbii române*, București, 1945, p. 30.

Dacă propoziția interogativă are înțeles expozițiv și totuși e clasificată la interogative, înseamnă că clasificarea în expozițive, interogative, imperative este făcută după formă și nu după înțeles. Apoi, dacă o interogativă are sens negativ înseamnă că e expozițivă? Dar interogativele nu pot fi negative? Mai jos face clasificarea tuturor acestor propoziții în afirmative și negative; nu spune însă dacă sînt după formă. Aceasta, presupun, deoarece capitolul este intitulat „Felurile propozițiilor după înțeles”. Dar faptul că o interogativă cu sens negativ nu este dată ca negativă, ci ca expozițivă; înseamnă că a făcut apropierea de conținut, neputînd să o claseze printre negative, deoarece aici îi trebuia un element formal; o negație, pe care această propoziție nu o conține. În definirea și exemplificarea propozițiilor negative nu dă nici măcar un exemplu din care să lipsească cuvîntul de negație. Înseamnă că propozițiile sînt numite negative și afirmative într-adevăr după formă.

În Gramatica Acad. R.P.R., p. 27, aspectul negativ și cel afirmativ sînt incluse în capitolul „Felurile propozițiilor după înțeles”. Explicarea, sau dacă am putea spune, definirea propoziției negative, este făcută după formă: „Judecățile pot avea formă pozitivă sau formă negativă: *fierul este bun conducător de electricitate* este o judecată de formă pozitivă; *lemnul nu este un bun conducător de electricitate* este o judecată de formă negativă. Și o întrebare poate avea formă pozitivă sau negativă: *ai adus caietele?* este o întrebare de formă pozitivă; *nu ați citit romanul?* este o întrebare de formă negativă. Potrivit cu această situație, propoziția, care exprimă o judecată, o întrebare, o dorință, o poruncă, poate fi pozitivă sau negativă”²⁷.

Tot așa în *Limba română. Fonetică, Vocabular, Gramatică*²⁸, cele două criterii apar chiar în aceeași frază: „În stabilirea caracterului afirmativ sau negativ al unei propoziții, nu ne orientăm numai după negație ci și după sens”. S-ar putea ca acest fapt să fi determinat înlocuirea unei categorii aparte, a propozițiilor negative, cu un procedeu, negația, care să fie trecut la discutarea propozițiilor din punctul de vedere al conținutului; iar, dat fiind că se discută un procedeu, să se poată folosi și de formă, fără de care, trebuie să recunoaștem, nu se poate defini „aspectul” negativ al propozițiilor.

Ni se pare că este mai bine însă să delimităm criteriile și să le numim. Dacă s-ar proceda așa, nu ar apărea situații ca acelea din Gramatica Academiei și Limba română (Fonetică, Vocabular, Gramatică), unde printre felurile propozițiilor după înțeles sînt înșirate afirmația și negația. În gramaticile altor limbi acestea sînt tratate la adverbe, sau ca procedee speciale; în capitole sau paragrafe anume consacrate.

Definirea propozițiilor cu ajutorul a două criterii este dificilă și nu ne poate scoate din încurcătură totdeauna. Aceasta datorită și faptului că „pot exista contradicții (mai mult aparente) între conținut și expresie chiar în ce privește forma propriu-zisă (afirmativă și negativă) a propozițiilor”²⁹. Așa de ex. după cum pot exista propoziții cu formă negativă care să aibă conținut afirmativ (... unde nu dă o căldură ca aceea și se topește omătul

²⁷ Gramatica limbii române, vol. II, București, 1954, p. 50.

²⁸ București, 1956, p. 193.

²⁹ Iorgu Iordan, op. cit., p. 509.

și *curg piraiele*... — I. Creangă) și propoziții cu formă afirmativă care să aibă sens negativ (*Trebuia oare să uite la câte umilințe supusese Sigismund pe Mihai și patria lui?* — N. Bălcescu); tot așa pot exista propoziții care fie că au formă negativă, fie că au formă afirmativă, să aibă același conținut (*Cite nu s' de scris pe lume!* — Al. Vlahuță, alături de *Cite s'nt de scris pe lume!*).

De aceea clasificarea propozițiilor după două criterii: conținut și formă, trebuie să fie însoțită de o consecvență logică riguroasă, deoarece ceea ce formal ne dovedește una, semantic ne dovedește alta; intervin contradicții, care sînt motivate prin posibilitățile multiple de combinare a cuvintelor.

3.1. Considerăm că criteriul după care putem să definim propozițiile (de toate felurile) ca negative și să le clasificăm ca atare, fără a le îngloba în una sau alta din categoriile propozițiilor după conținut³⁰, sau a le trece cu vederea³¹, trebuie să fie acela al formei, așa cum face totdeauna acad. I. Iordăneanu.

Este bine să precizăm aici ce înțelegem prin această formă. Noi înțelegem prin forma propoziției „aspectul ei exterior”, felul în care se prezintă, scris sau oral, cele spuse sub forma unei propoziții.

În logică acest aspect, adică existența sau inexistența unei acțiuni, a unei însușiri în realitate, este numit *calitatea* judecării. Și, datorită faptului că a treia posibilitate nu există, judecățile, din acest punct de vedere sînt afirmative sau negative. Calității (judecării) conținutului îi corespunde ca exprimare forma propoziției, adică aceea îmbinare a cuvintelor care exprimă existența sau neagă existența calității conținutului.

Acest fapt i-a determinat pe unii lingviști să numească această clasificare a propozițiilor după *calitate*. Nu este bine să procedăm așa, deoarece atunci am avea în vedere din nou conținutul, iar forma în care se exteriorizează acest conținut nu ar fi luată în seamă. Ca rezultat al acestui punct de vedere apar între propozițiile negative unele afirmative, doar pentru faptul că conținutul lor este negativ. Atunci ar însemna ca și propozițiile interogative indirecte, care nu așteaptă un răspuns, să fie trecute la enunțative, lucru care nu se întîmplă, ele fiind clasificate la interogative.

3.2. Considerăm propoziție negativă, propoziția care din punctul de vedere al formei (aspectului ei exterior) prezintă elementele necesare negării existenței conținutului raportului predicativ.

Se știe că nu alcătuiesc propoziții decât cuvintele care sînt în raport predicativ, adică în care unul din ele este predicat. Celelalte raporturi sînt raporturi nepredicative, sintagmatice³².

Pentru a fi propoziție negativă, trebuie să fie negat elementul care face ca această îmbinare de cuvinte să fie propoziție, deci trebuie negat predicatul.

³⁰ Cum fac unele gramatici ale limbii ruse, maghiare sau engleză, amintite mai înainte.

³¹ Cum face *Gramatica Acad. R.P.R. și Limba română. Fonetică, Vocabular, Gramatică*, unde se discută afirmația și negația și nu propozițiile.

³² Vezi pentru aceasta C. Săteanu, *Sintagma, cea mai mică unitate relațională*, în „Cercetări de lingvistică”, VI (1961), fasc. 2, p. 390.

Propoziții negative, așadar, sînt acelea în care se neagă însuși conținutului predicatului, atît verbal cît și nominal³³.

Propozițiile în care există elemente de negație, dar nu se neagă predicatul, ci o altă parte de propoziție, nu sînt propoziții negative, ci doar părți de propoziție cu caracter negativ, sau părți de propoziție negative (negate)³⁴.

De fapt marea majoritate a gramaticilor nu spun că negarea unui cuvînt (în afară de predicat) dă caracter negativ propoziției, ci că dă caracter negativ unei părți de propoziție. În Gramatica Larousse (p. 376) găsim: „Adverbul esențial este *non*. El poate da unuia din termenii propoziției o valoare negativă. *Je parle de Néarque et non de votre époux* (Corneille)“.

N. Drăganu³⁵ remarcă, în opoziție cu negarea predicatului: „Dacă punem negația înaintea altui cuvînt, sau a unei grupe de cuvinte, le negăm numai pe acestea, deci numai o parte din gîndire“.

Chiar cea mai bună gramatică a limbii noastre, Gramatica Academiei R.P.R.³⁶, recunoaște că: „Caracterul pozitiv sau negativ al unei întregi propoziții îl dă predicatul, dar orice parte de propoziție poate primi negația“.

Și acad. I. Iordan, care are o subcategorie de propoziții negative obiective, spune că: „... sînt, de fapt, afirmative, întrucît conținutul propriu-zis al predicatului este recunoscut ca existînd realmente...“³⁷.

Mai cred necesar să aduc în discuție faptul că o propoziție este negativă fără a avea în opoziție o propoziție afirmativă (doar discutăm propozițiile independent de legăturile lor în frază), pe cînd atunci cînd se neagă o parte de propoziție există o altă parte de propoziție care i se opune, avînd loc un raport de *disjuncție*: oînd zic: *Mă duc nu mîine, îndată apare ci azi*.

De asemenea, cînd există un adverb care exprimă *restricția*, aproape totdeauna se află o opoziție care e exprimată prin conjuncția *ci și*: Nu numai eu, ci și tu ești dator să fii prezent³⁸.

Pe baza acestei opoziții, am putea spune că există un fel de neutralizare, ceea ce confirmă încă o dată că negarea unei părți de propoziție nu dă caracter negativ propoziției.

De aceea spunem că propoziție negativă avem numai atunci cînd este negat predicatul.

4. Dacă am luat în considerare forma propoziției, ca criteriu de clasificare în negativă sau afirmativă, înseamnă că trebuie să existe o *marcă* lingvistică (gramaticală) care să dea caracter negativ acestor propoziții.

³³ Acestea corespund propozițiilor negative totale, despre care vorbește M. Galkina a Fedoruk, *op. cit.*, p. 14 și urm., și propozițiilor negative subiective, despre care vorbește acad. I. Iordan în *Gramatica limbii romîne*, București, 1937, p. 218, și în *Limba romînă contemporană*, 1956, p. 509.

³⁴ Ceea ce corespunde propozițiilor parțial negative, respectiv propozițiilor negative obiective, din lucrările autorilor citați la nota 33.

³⁵ *Op. cit.*, p. 34.

³⁶ P. 51, care nu se ocupă de propoziții negative, ci de negație, ca procedeu.

³⁷ Cf. *Limba romînă contemporană*, p. 509.

³⁸ Despre aceste opoziții menționează și *Grammaire Larousse*, p. 376, și E. M. Galkina Fedoruk, *op. cit.*, p. 15—16.

Această marcă o constituie cuvintele speciale de negație (mijloace lingvistico-gramaticale)³⁹.

Considerăm că propozițiile din care lipsesc aceste elemente de negație nu sînt propoziții negative, întrucît forma lingvistică în care sînt prezentate nu poartă pecetea (marca) negației. Că sensul este negativ, această este o altă problemă, potrivit căreia aceste propoziții credem că trebuie să fie tratate la cele afirmative, cu mențiunea necesară la adresa conținutului lor.

4.1. Nu vom discuta toate mijloacele de exprimare a negației, ci ne vom opri doar asupra cîtorva, care ni se par că suportă unele observații⁴⁰.

În primul rînd ne exprimăm rezerva că negația se exprimă prin toate cele 5 categorii de cuvinte date de Gramatica Academiei la p. 52 din vol. II. Din aceste categorii numai două sînt de negație propriu-zis: 1. adverbele *nu* și *ba* și 2. mijloacele afective. Celelalte: adverbele și locuțiunile adverbiale *de loc*, *de fel*, *niciodată*, *nicăieri* și altele; pronumele *nimeni*, *nici unul*, *nimic*; conjuncția *nici* sînt numai mijloace de întărire a negației, așa cum remarcă aceeași gramatică la p. 55, 56, 57. Situația prepoziției *fără* va fi discutată în altă loc. De aceea categorisirea lor ar fi bine să fie altfel. În ce ne privește noi le prezentăm astfel:

a) Negația esențială este adverbul *nu* și *ba*⁴¹. Cu ajutorul negației *nu* se negă atât predicatul, adică se formează propoziția negativă, cît și celelalte părți de propoziție. Numai cu ajutorul acestui adverb se realizează negația. Acest lucru este subliniat și în gramaticile altor limbi⁴².

Chiar și în Gramatica Academiei, vol. II, p. 55, 56, se specifică: „Adverbele și locuțiunile adverbiale de negație însoțesc negația *nu*, fie intensificînd-o, fie precizînd sensul negației în ceea ce privește timpul sau locul“.

Negația realizată prin adverbul *nu* este *negație esențială simplă*. Ea mai poate fi exprimată printr-un cuvînt, și anume prin conjuncția *nici*: *O, tu nici vișezi, bătrîne, cîți în cale ni s-au pus!* (Eminescu). Astăzi nu se mai poate exprima în acest fel. Totdeauna apare negația esențială *nu*. *Nici* este specifică pentru limba mai veche.

³⁹ Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 508, *Grammaire Larousse*, p. 74, Galkina Fedoruk, *op. cit.*, p. 14, Berráf Jolán, *op. cit.*, p. 138, N. Drăganu, *op. cit.*, p. 34, *Dicționarul limbii române moderne*, p. 535, s. v. negație ș. a.

⁴⁰ Pentru cuvintele de negație vezi *Gramatica Academiei*, vol. al II-lea, p. 52—58, respectiv *Limba română, Fonetică, Voabular, Gramatică*, p. 193—194, unde sînt pe larg și bine tratate.

⁴¹ Adverbul *ba* apare regional, ca sinonim al lui *nu*. De aceea nu ne ocupăm de el. Pentru documentare vezi *Gram. Acad.* vol. II, p. 54—55.

⁴² „Adverbul esențial este *non*“ se spune în *Grammaire Larousse*, p. 376: „Mijlocul de bază și cel mai folosit de exprimare a negației în propoziție este particula *ne*“ afirmă Galkina Fedoruk, *op. cit.*, p. 114. La fel apare și Klemm Antal, *op. cit.*, p. 25. Acad. Iorgu Iordan, în *Limba română contemporană*, p. 509, precizează că „... propoziția afirmativă devine negativă prin folosirea acestui adverb (*nu*), după cum transformarea unei propoziții negative în afirmativă se face prin înlăturarea lui *nu*. Sînt și alte cuvinte (unele adverbe, altele conjuncții) care servesc ca elemente de negare: *nici*, *niciodată*, *nicidecum*, etc., dar ele apar (în limba literară totdeauna) numai ca întăritoare ale lui *nu*“.

Negația exprimată prin adverbul esențial *nu* poate fi întărită cu alte adverbe sau locuțiuni adverbiale și cu pronume negative. În acest caz avem *negație întărită* (sau dublă cum se mai numește):

Ex. „*Nu, niciodată, nicăieri, nicidecum,*
Să *nu* mai ardă case fumegînde“
(Eug. Frunză)

„*Și niciodată n-a știut*
În ce pămînt le doarme mortul“
(G. Coșbuc)

„*Nu era nimeni aci, nici o suflare omenească...*“
(I. Slavici)

Acest procedeu al negației duble se întâlnește tot în același fel și în gramaticile altor limbi. În limba rusă, alături de particula *ne*, care exprimă negația de bază, esențială, se mai folosesc *ni, net*, pronume și adverbe negative ca *nikto, nicito, nikakoi, niskoliko, nigde* ș.a.⁴³. În franceză, alături de *non*, se întrebuintează *ne*, care la rîndul lui apare întărit de *aucun, nul, guère, jamais, rien*⁴⁴. În limba maghiară este aceeași situație⁴⁵.

Și în Gramatica Academiei (vol. II, p. 56) găsim negația dublă. Acolo se spune: „Verbul negativ poate fi însoțit și de cîte două negații“ și dă exemplul „*Nici unul din ei n-a făcut nici o ispravă*“ (Creangă P. 78). Aici însă e numită negație dublă, pentru că sînt două cuvinte negative în afară de negația esențială. Cum ar trebui numită în acest caz negația din exemplul dat de noi din E. Frunză, care conține 4 cuvinte de negație, în afară de cel esențial, care neagă predicatul. Credem că negație dublă trebuie numită prin faptul că pe lîngă negația esențială mai există o negație auxiliară, care nu face altceva decît să întărească negația, să o intensifice, să-i dea o expresie mai vie⁴⁶. Elementele întăritoare ale negației pot fi mai multe la număr, ca în exemplele date de noi, unde negația auxiliară e formată din 4 cuvinte.

b) Negația prin verbe negative o prezentăm puțin diferit față de Gramatica Academiei, întrucît exemplele date acolo ca verbe negative considerăm că sînt verbe (predicate) negate cu *nu*. Exemplul următor: *Niciodată n-au avut nici o comunicație* (Curier), dat ca ilustrare pentru verbe negative, însoțite de două negații, conține de fapt un verb negat cu negația esențială *nu*.

Limba română dispune de un element de derivare cu sens negativ: *ne*, care, pus pe lîngă verb, dă naștere unor verbe negative: *neliniști, nemulțumi, nesocoti* etc. Acestea însă sînt cuvinte noi și sensul lor este altul decît al verbului original afirmativ; prin acest sens nou ele au devenit afirmative, deși la unele se simte încă puternic elementul negativ.

⁴³ Cf. Galkina Fedoruk, *op. cit.*, p. 14.

⁴⁴ Cf. *Grammaire Larousse*, p. 376.

⁴⁵ Cf. Berrár Jolán, *op. cit.*, p. 138. Klemm Antal, *op. cit.*, p. 33.

⁴⁶ Cf. și N. Drăganu, *op. cit.*, p. 34.

Intr-o situație bine definită, acest element *ne*, pe care l-am putea numi particulă sau alix, își păstrează valoarea negativă totală, formînd un verb (predicat) negativ, apropiindu-se (pînă la identificare) de negația *nu*. Este cazul formării gerunziilor negative, unde *ne* este singurul element capabil să exprime negația, tot așa cum la celelalte moduri (personale) *nu* îndeplinește acest rol. Astfel înțeleasă problema verbelor negative, acest procedeu este tot formal și nu morfologic, cum s-ar putea interpreta, avînd în vedere că vorbim de verbe, categorie morfologică.

Acest element *ne* + gerunziu poate fi socotit deci ca un verb negativ care să exprime negația în propoziție, în cazul cînd considerăm gerunziul un mod personal, verbul avînd rol de predicat⁴⁷.

Ex. „*Acel demon plînge, rîde, neputînd s-auză plînsu-și*” (M. Eminescu).

În acest caz *neputînd* este echivalent cu o propoziție negativă. Dacă nu-i recunoaștem calitatea de predicat înseamnă că este o parte de propoziție (complement), care este negată.

De aceea acest procedeu al negării cu verbe negative este o negație mai rară, pe care am putea-o numi *negație limitată* (la anumite categorii — gerunziu)⁴⁸.

c) Negația prin mijloace afective este un procedeu care neagă întreaga propoziție, deci în primul rînd predicatul, folosindu-se de anumite interjecții, adverbe și locuțiuni (expresii). Nu ne oprim asupra acestei negații, întrucît ea este bine tratată în Gramatica Academiei și nu am putea aduce, deocamdată, lucruri noi⁴⁹.

5.1. În *Limba romînă. Fonetica, Vocabular, Gramatică* (p. 193) găsim indicația: „În frază, negația are următoarele funcții: este parte de propoziție (Il cunoști? — Nu), arată un raport între două părți de propoziție (*A plecat fără palton*) sau între două propoziții (*Nu știe, nici nu vrea să afle*)”. În același fel, este prezentată situația și în Gramatica Academiei, la p. 52.

Negația în frază este o problemă care, după părerea noastră, nu ar trebui să figureze în acest loc în gramaticile noastre. Această nu pentru că în gramaticile altor limbi nu se tratează acest lucru, ci pentru motivul că aici se discută propozițiile luate izolat, fără legătură cu alte propoziții în frază⁵⁰.

Este evident că în acest caz ultima funcție, care este atribuită negației *nici*, aceea de a face legătura între două propoziții, cade. Dacă însă este amintită, vrem să spunem doar atît că *nici* face legătura între două propoziții nu datorită caracterului ei negativ, ci naturii ei morfologice, aceea de a fi conjuncție.

Celelalte trei funcții ale negației nu sînt în frază, ci în cadrul propoziției și ca atare ne interesează.

⁴⁷ Vezi pentru aceasta Mașilda Caragi-u, *Sintaxa gerunziului românesc*, „Studii de gramatică”, vol. al II-lea, p. 61—90.

⁴⁸ Tot la această problemă se pot discuta propozițiile care au nume predicativ negativ; pentru acestea vezi Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, p. 510.

⁴⁹ Vezi pentru aceasta Gramatica Academiei, vol. al II-lea, p. 56—57.

⁵⁰ Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 504, nota 1; Leon Levițchi, *Gramatica limbii engleze*, București, 1961, p. 246.

5.2. Funcția de a arăta un raport între două propoziții, atribuită prepoziției *fără*, ca negație, este necorespunzătoare realității. În primul rând, fiindcă nu considerăm că prepoziția *fără* este o negație. Aceasta, nu pentru faptul că nici într-o gramatică a limbii române și nici în vreuna din cele cercetate ale altor limbi nu este menționată ca negație, ci pentru că în aceste situații nu este negație; ea nu neagă, ci arată modul, introduce un circumstanțial de mod sau instrumental. Ea arată (stabilește, mai precis) un raport, datorită naturii ei de prepoziție, și nu a faptului că e considerată negație.

Într-o situație ca: *Fără să merg cu el, am aflat noutatea*, trebuie să-i recunoaștem calitatea de a exprima negația. Intervine însă aici un element (să + raportul între două propoziții) care ajută prepoziției *fără* (devenită conjuncție) să exprime negația la care ea singură nu este capabilă. Dar pentru că preocupările noastre aici exclud propozițiile în raporturi, nu ne putem ocupa de această latură a problemei.

În exemplul dat: *A plecat fără palton, ce se neagă?* Cuvântul *palton*? Dacă se neagă acesta, înseamnă că, conform opozițiilor ar trebui să apară imediat disjuncția: *A plecat fără palton, ci cu pardesiu*⁵¹. Lucru netrecut limbii noastre și de fapt imposibil de realizat, astfel, lingvistic.

Deducem că *fără* a fost considerată negație datorită asimilării ei cu negația din forma următoare a acestei propoziții: *A plecat nu cu palton*, cu care a fost considerată echivalentă din punctul de vedere al conținutului. Dar nu întotdeauna conținutul ne poate ajuta, așa cum de fapt am amintit mai înainte că ceea ce ne confirmă conținutul, uneori ne infirmă forma și invers. Iată că acesta este un caz tipic. De aceea noi ne ținem de criteriul formei în a considera propoziția negativă sau afirmativă.

Dacă încercăm să-i găsim acestei propoziții, în forma negativă: *A plecat nu cu palton*, o opoziție, imediat apare — *ci cu pardesiu*, și se potrivește, este chiar reclamată.

5.3. În cazul: *N-am văzut nimic*⁵², unde *nicic* este dat ca negație, având funcția de parte de propoziție, iar *nu* nu e scos în evidență, el are funcția respectivă pentru că este pronume și nu pentru că este negație. Ca să admitem că „negația” are funcție de parte de propoziție, ea trebuie să-și mențină această funcție în orice condiții.

Pentru a demonstra aceasta să înălțăm, pe rând, cele două negații. Dacă negația rămasă va avea funcție sintactică, înseamnă că negația are funcție de parte de propoziție.

Ex. ... *am văzut nimic*. Aici *nicic* are funcție sintactică (prin înălțarea lui *nu*, a dispărut însă caracterul negativ al propoziției); *N-am văzut* ... Aici *N* n-are funcție sintactică (propoziția este însă negativă propriu-zisă). Concluzia este că nu negația are funcție sintactică, deoarece dacă am admite că ea are această funcție, *nu* ar trebui să fie parte de propoziție pe lângă *am văzut*, sau, neavând funcție, ar însemna că nu este negație. Ceea ce și într-un caz și în altul este o imposibilitate.

⁵¹ Numai în haină, pusă alături de *Am plecat fără palton*, nu este opoziție, cum s-ar părea la prima impresie, ci o continuare, este o restricție.

⁵² *Limba română, Fonetică, Vocabular, Gramatică*, București, 1956, p. 193.

Аcest lucru trebuie spus, credem, în felul următor: în propozițiile negative cu negație dublă, cuvîntul negativ întăritor are funcția unei părți de propoziție.

Concluzii:

1. Propozițiile negative se clasifică după criteriul formei (al aspectului exterior) și ocupă un loc bine stabilit, alături de propozițiile afirmative. Formă negativă pot avea toate propozițiile clasificate după criteriul conținutului.

2. Propoziție negativă este numai propoziția care cuprinde o marcă gramaticală de negație și se neagă predicatul.

Propozițiile în care există o negație, dar nu se neagă predicatul, sînt propoziții cu părți de propoziție negative.

3. Mijloacele de exprimare a negației sînt: negația esențială (adv. *nu*) simplă și întărită, negația cu verbe negative și negația prin mijloace afective.

4. Funcție de parte de propoziție au numai elementele întăritoare din negația dublă (întărită). Negația simplă (adică esențială, cu adverbul *nu*) nu are funcție sintactică de parte de propoziție.

ПО ПОВОДУ ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИИ

(Резюме)

Автор обсуждает отрицательные предложения, спорный вопрос в румынской лингвистике.

В начале автор указывает, что для отрицательных предложений не отведено точное место в грамматиках различных языков. В одних грамматиках о них упоминают лишь вскользь, в других они рассматриваются более широко, но включенные в категорию других предложений, и лишь в некоторых работах они выделены в самостоятельные категории.

Остановившись на критерии классификации, автор отмечает непоследовательность, вытекающую из применения нескольких критериев в классификации и определении отрицательных предложений. Так, критерии построения, содержания, формы, сливаясь между собой, не всегда раскрывают подлинный и определяющий характер отрицательных предложений. Смешение и неточное разграничение этих критериев вызывают трудности в определении, какое предложение является отрицательным — одно или другое.

Поэтому автор, считает, что критерии должны быть разграничены, показывая, что критерий, по которому можно было бы определить перерождения, как отрицательные и классифицировать их, как таковые должен быть критерием формы.

Следовательно, можно считать отрицательным такое предложение, которое с точки зрения формы (его внешнего вида) представляет необходимые элементы существующего предикативного содержания.

Здесь автор останавливается на грамматическом признаке, сообщающем характер отрицания предложениям. Этим признаком являются специальные отрицательные слова.

Затем, обсудив средства выражения отрицания, автор представляет следующие категории: а) *основное отрицание*, которое образуется при помощи наречия *nu* (и *ba*) (нет, не). Оно в свою очередь, является простым (когда образуется наречием *nu*) и усиленным (когда кроме этого элемента находится и усиливающий), б) *отрицание при помощи глаголов отрицания*, которое можно понять в зависимости от частицы *ne* (не), в) *отрицание при помощи эффективных средств*.

Предложения, в которых есть отрицание, но не отрицается предикат, являются предложениями с отрицательными частями предложения.

Автор показывает на примерах, что синтаксической функцией части предложения обладают лишь усиливающие элементы усиленного (двойного) отрицания.

AU SUJET DES PROPOSITIONS NÉGATIVES

(Résumé)

L'article traite des propositions négatives, sujet controversé dans la linguistique roumaine.

On montre que les grammaires des différentes langues n'ont pas fixé une place précise aux propositions négatives: certaines n'en font mention qu'en passant, d'autres en traitent plus amplement mais en les englobant dans d'autres catégories de propositions; seules quelques-unes les rangent dans des catégories autonomes.

Examinant le critère de classification, l'auteur montre les inconséquences qui découlent de la référence à plusieurs critères dans la classification et la définition des propositions négatives. Ainsi les critères combinés de la construction, du contenu et de la forme ne mettent pas toujours en évidence le caractère propre et permettant une définition des propositions négatives. Le mélange ou la délimitation trop peu précise de ces critères provoquent des hésitations quand il s'agit de décider si telle proposition ou telle autre est négative.

C'est pourquoi l'auteur estime qu'il faut délimiter entre eux les critères et il montre que celui qui permet de définir comme négatives les propositions et de les classer comme tels doit être le critère de la forme.

En conséquence, sera considérée comme négative toute proposition qui du point de vue de la forme (aspect extérieur) présente les éléments nécessaires pour nier l'existence du contenu prédicatif. L'auteur, recherchant alors la marque grammaticale qui donne un caractère négatif aux propositions, la trouve dans les mots spéciaux de négation.

Examinant ensuite les moyens d'exprimer la négation, l'auteur présente le classement suivant: a) *la négation essentielle*, qui se réalise à l'aide de l'adverbe *nu* (et *ba*). Elle est, à son tour, simple (réalisée par l'adverbe *nu*) ou *renforcée* (quand un élément de renforcement se joint à celui-ci), b) *la négation par verbes négatifs*, qui s'entend en fonction de la particule *ne-*, c) *la négation par moyens affectifs*.

Les propositions où une négation existe mais où le prédicat n'est pas nié sont des propositions à parties de proposition négatives.

L'auteur montre enfin sur des exemples que seuls les éléments de renforcement de la négation renforcée (double) possèdent la fonction syntaxique de „partie de proposition“.

A SOVÁNY ÉS KÖVÉR AGYAG ELNEVEZÉSEIHEZ

ZSEMLYEI JÁNOS

1. A fazekasmesterségből ismert két legfontosabb anyagfajtaival kapcsolatban Frecskay a *meredő* 'mager (vom Thon)' és a *szívós* 'fett (vom Thon)' minősítéssel utal. A címbeii két műszót Imre Samu így értelmezi: *sovány* 'nagy homoktartalmú (agyag)', *kövér* 'kevés homoktartalmú, könnyen megmunkálható (agyag)' (l. tőle: A kolozsvári fazekasság műszókincse: Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940-41: 102, 112 és kny.). Ezeket az értelmezéseket találjuk Márton Gyula műszótárában is (A zilahi fazekasmesterség műszókincse: A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem című kiadványban. Kolozsvár, 1956. 423, 436). Márton a következő példamondatokat közli az említett két szókapcsolatra vonatkozóan: *A sovány agyagba porond van. Kövér agyag az a zőüt színű agyak, pála rétegek vannak benne. A kövér agyagot nem lehet tartani, mē mégjobban összekövéredik, ehízik s akkō elcsattan az edény.* A sovány agyag tehát nagy homoktartalmú és sárgás színű. Jó tűzálló edény készülne belőle, de a korongon való alakítása igen kényes, a legtöbb esetben szétmállik, mielőtt kiégetnék. A kövér agyag zsíros tapintású, kékés-zöldes színű. Szíjas, rugalmas, mint mint a guimi, a korongon könnyen alakítható, de nehéz az égetése, sokszor elhasad. (L. Márton, A zilahi fazekasmesterség. Dolgozatok a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből 18. sz. Kolozsvár, 1948. 7. Vö. még Kresz Mária, Fazekas, korsós, tálás. Ethn. 1960: 302.) Márton említett műszótárából tudjuk, hogy a *sovány*nak *homokos*, a *kövér*nek *szíjas* szinonimája is használatos. Kresz a szóbanforgó két agyagfajta vonatkozóan a következő megjelöléseket említi: *kövér, erős, színanyag, tálföld, zsíros | sovány, fazékföld, lusta* (i. m. 302-3, 329-30).

2. Az alább felsorolandó, 14 helységből gyűjtött adatok azt bizonyítják, hogy a kérdéses két anyagfajta még sokféleképpen nevezik, mind a *sovány*, mind a *kövér* jelzőnek igen gazdag szinonimá-sora van.

* Az itt feldolgozásra kerülő anyagot a magyar nyelvtudományi tanszéknek „A Román Népköztársaságbeli fazekasmesterség magyar műszókincse” című közösségi tervmunkája keretében Kosa Ferenc és Vöö István társaságában 14 helységből gyűjtöttem. A munkaközösséget Márton Gyula tanszékvezető professzor irányítja.

Íme az adatok:

sovány. – *sovány* (Dh, K, Mtf, Na, Nk, R, T.) ~ *sòvány* (Dh.) ~ *sovány* (Na.) ~ *sován* (Df, Mf.) ~ *sován* (Df, K, Sz.) ~ *sowány* (B, J, R.) ~ *sowány* (J.) ~ *sowán* (J.) ~ *sòwány* (Td.): *homokos* (Df, Mf, Mh, T.) ~ *homokoss* (Df, R, Td.) ~ *humokoss* (R.): *homokos sovány* (Mf.): *fövényes* (Mf.) ~ *fövényes* (Dh.) ~ *fövényes* (Dh.) ~ *föenyés* (K.) ~ *föhenyès* (K.) ~ *füvényès* (Df.) *füvényös* (Mh.): *homak füvényès* (Mh.): *sárga* (Dh, Mf.): *darázsmaŕta* (Mh.): *ikrás* (Dh.): *kawicsos* (Df.): *köwes* (J.): *lusta* (Mtf.): *molos* (R.): *palacvèrges* ~ *palacvèrges* (K.): *piross* (J.): *poronttártalmú* (J.): *repètt* (Mh.): *rèst* (Mtf.): *tòrha* (Mtf.).

kövér. — *kövér* (B, Df, Mh, Na, Nk, R, T.) ~ *kövér* (Dh.) ~ *kövér* (Mf.) ~ *kövér* (J.) ~ *kövér* (Mf.) ~ *küvér* (Mh.) ~ *köwér* (B, Mf.) ~ *köwër* (R, Td.) ~ *köwër* (J.): *szíjas* (Dh, Mf, Nk, T.) ~ *szíjas* (B.) ~ *szíjas* (R.) ~ *szíjas* (K.) *szíjos* (Df, K, Mtf.) ~ *szíjos* (Df.) ~ *szíjass* (J.) ~ *szíjass* (Td.) ~ *szíjass* (Df.): *szikón* ~ *szikonyos* (K.) ~ *szikány* (Mh.) ~ *szikony* (Sz.): *zsiros* (Mh, Td.) ~ *zsiros* (J.): *kéjk* (Dh, Mtf.): *kékés* (Df.) ~ *kékes* (Nk.): *erős* (Df.): *hasadós* (B.): *húsos* (Mh.): *magára való* (Mf.): *nyúló* (K.): *pattogzó* (B.): *pockos* (Mtf.): *ruganyos* (Mf.): *rugós* (R.): *sima* (T): *siker* (Df.): *szalonnás* (Mtf.): *szappanyos* (Mf.): *szívós* (T): *verèss* (Df.).

A felsorolt szavak a címben írt két agyagfajta megnevezésére szolgáló jelzős szerkezetekben a jelző szerepét töltik be. Megjegyzendő, hogy a két agyagfajta megjelölésére összetett szavakat is használnak: *fazékagyag* (Dh.) ~ *fazékagyag* (Nk.): *főzőagyag* (Nk.) ~ *főzőagyag* (Td.) | *színagyag* (Df, Sz, T.).

3. A bemutatott adatokból látható, hogy a nagy homoktartalmú, nehezen munkálható agyag leggyakrabban használt elnevezése a *sovány agyag*, a kevés homoktartalmú, könnyen munkálható agyagé pedig a *kövér agyag* szókapcsolat. Ezek az elnevezések valamennyi eddig felkutatott ponton ismertek és használtak. A fent említett két fogalom elnevezésére azonban még számos más szókapcsolatot, ritkábban összetett szavakat is használnak a tanulmányozott kutatópontokon. Ezek közül egyesek forgalmi értéke és elterjedési köre nagyobb, másoké kisebb. A *sovány* jelző szinonimái közül több ponton fordul elő a *fövényes*, kevesebb vagy csak egyetlen ponton a *sárga*, *darázsmaŕta*, *ikrás*, *kawicsos*, *köves*, *lusta*, *molos*, *palackfèrges*, *piros*, *poronttártalmú*, *repètt*, *rèst*, *torha*. A *fazékagyag* összetett szót három, a *főzőanyagot* pedig két ponton jegyeztük le. A *kövér* szinonimái közül a *szíjas* a felsorolt kutatópontok mindegyikén — Szolókmát és Nagyajtát kivéve — használatos. Kevesebb helyen és ritkábban hallható a kérdéses fogalom megjelölésére a *szikony*, *szikonyos*, *szikány*, *zsiros*, *kék*, *kékes*, *erős*, *hasadós*, *húsos*, *magára való*, *nyúló*, *pattogzó*, *pockos*, *ruganyos*, *rugós*, *sima*, *siker*, *szalonnás*, *szappanos*, *szívós*, *veres*, *zsiros*.

¹A kutatópontok rövidítése: B. = Bereck, Df. = Csikdánfalva, Dh. = Désháza, J. = Alsó-jára, K. = Korond, Mf. = Makfalva, Mh. = Magyarhermány, Mtf. = Misztótfalu, Na. = Nagyajta, Nk. = Nagykároly, R. = Rév, Sz. = Szolókma, T. = Tasnád, Td. = Torda.

4. A továbbiakban azt próbáljuk megvizsgálni, hogy milyen sajátos szemléleti mód húzódhat meg az itt felsorolt szinonimák létrejöttében, mi a különbség az egyes szinonimák értelme között.

A *sovány* és *kövér* a két szinonima-sor legáltalánosabb értelmű tagjai. Szakmai jelentésük a következő köznyelvi értelemárnyalatok alapján alakulhatott ki: 'növényi tápanyagokban, zsírokban szegény, trágyázatlan, emiatt terméketlen, kevés termést hozó föld, illetve növényi táplálékokban gazdag, jól termő, gazdag termést adó föld' (vö. ESz.). A *sovány* agyag is — a *sovány* talajhoz, földhöz hasonlóan — kevés nedvességet, zsírosságot tartalmaz, a *kövér* ezzel szemben — éppúgy, mint a *kövér* föld — nagyobb zsirtartalmú, nedvben gazdagabb. Az ESz. szerint a *kövért*nek más szaknyelvekben is alakult ki a *kövér agyag*éhoz hasonló jelentése: „9. (Fiz) Nagyobb mértékben formázható, gyúrható, képlékeny anyag: ~ beton: sok kötőanyagot tartalmazó b. Minél jobban nyújtható valamely anyag, annál ~ ebb.“

A *homokos*, *fövényes*, *porondtartalmú* a *sovány* agyag anyagának összetételére vonatkozik, az illető agyagfajtának azt a tulajdonságát emeli ki, hogy homokot, fővényt, porondot tartalmaz. A *homokos agyag* adatot az ESz. is közli. Hasonló szemlélet lehetett az alapja a *kavicsos*, *köves agyag* elnevezések kialakulásának is. — Egyes esetekben a szóban forgó agyagfajtákat színük alapján nevezik meg (*sárga*, *piros*, *kék*, *kékes*, *veres agyag*). — A *főzőagyag* és *fazékagyag* elnevezés az agyagfajta rendeltetésére utal, az ilyen agyagból ugyanis tűzálló edényeket, fazekakat készítenek, olyanokat, amelyekben főzni lehet. — Egyes helyeken nevezik *darázsma*tának, *ikrás*nak, *repedt*nek is, mivel a *kövér* agyaggal ellentétben a *sovány* agyag — épp a homoktartalom miatt — szemcsés szerkezetű és hasadozott. — A *lusta* és *rest agyag* elnevezés azon a megfigyelésen alapul, hogy az ilyen agyagnak korongon való megmunkálása nagyon nehéz, *leül a korongon*. Misztófaluban erre vonatkozóan a következő példamondatot jegyeztük le: *Restnek monygyuk, rest, me nem iparkodik féfelé, nem nyúlik az embernek a kéz alatt, akárhogy s az ember forgattya eszt a korongot is csak mindig ül lē, lē*. Hasonló szemléleten alapulhat a *torha agyag* is. A *torha* tájszónak ugyanis van 'nagy, de puha, lágy, erőtlen testű', 'rest, lomha' jelentése is (MTsz.). A *palackférges* szóban rejlő jelentésfejlődést: 'poloskás' (MTsz.)->, 'sovány (agyag)' nem tudom magyarázni. Ugyancsak nem tudom magyarázni a *molos* adatot sem. Nem valószínű, hogy összefügg a MTsz.-ban 'szutykos orrú' jelentésben közölt tájszóval.

A *kövér* szinonima-sorában a *szijas* a *kövér* agyag rugalmasságára utal. (Ugyanígy a *rugalmas* és *rugó* is). Hasonló szemlélet alapján nevezhetik *szijas*nak a Szamosháton a letaposott, szikkadt, kemény utat is (SzamSz.). — Ez az agyagfajta gyúrásakor könnyen nyújtható, nem töredeznek széjjel, mint a *sovány* agyag. E tulajdonságot domborítja ki a *nyúló* jelző. — A *szívós* szónak a fazekasmesterség nyelvváltozatában használt jelentése megegyezik a szó egyik köznyelvi jelentésével: 'rugalmas, nyirkos, nyúlós (test), mely hajlik, de nem törik', pl. ~ hús (Balassa). Ugyanezt az értelemárnyalatot fejezi ki a *szikányos*, *szikony*, *szikonyos* (vö. MTsz.) és a *siker* (vö. Balassa és SzótSz.). — A *színagyag* elnevezés a *színarany*, *színméz* 'tisztá, idegen anyagot nem tartalmazó arany, méz' féle kifejezések

analógiájára alakulhatott ki. Ez az agyagfajta ugyanis nem tartalmaz nagy mértékben idegen anyagokat, pl. homokot. Ezt emeli ki a *magára való* kifejezés is. — Az *erős* azzal a megfigyeléssel lehet kapcsolatban, hogy az ilyen agyag korongoláskor *nem ül le, bírja magát, ereje van*. — A *hasadós* arra utal, hogy égetéskor a kövér agyag könnyen elhasad, a *pattogzó* pedig arra, hogy az ilyen agyagból készített edényről égetés közben a máz könnyen lepattoghat. — A *sima* arra a tulajdonságra hívja fel a figyelmet, hogy — szemben a sovány agyaggal, amely homoktartalmánál fogva érdes — ez az agyag sima tapintású. — A *szalonnást* és *szappanost* hasonló jelentésben az OrmSz. is közli, a *szalonnás-föld* és *szappanos-föld* szócikkben. Értelmük körülírása a következő: *A szalonnás-föld egybe van az egész. Nem töri mög az eke sehol. Egybeá. Ebbe méri könnyen az eke*. E magyarázat az OrmSz. *szappanos-föld (szapontos-föld)* szócikkére is vonatkozik. A *szalonnás*nak előbbi értelmére a SzegSz. is utal. Közismert a *szalonnás* szónak a következő jelentése is: 'sületlen, nem jól kelt, nyirkos kenyér' (vö. Balassa, CzF, OrmSz, SzamSz, SzegSz.). A *szappanos*nak is van hasonló jelentése (vö. CzF.): (A *szappanos* szót *szappanyos* alakban 'ua.' Désházán is feljegyeztük.) Az elnevezés alapjául szolgáló szemlélet (*szalonnás föld, agyag, kenyér | szappanos föld, anyag, kenyér*) a következő lehet: A kövér föld, agyag és a sületlen kenyér olyan, mintha szalonna-, illetve szappanrétegek volnának benne. Ennek az összehasonlításnak az alapján születhetett meg a *szalonnás, szappanos* (agyag, föld, kenyér) elnevezés. Ugyanígy a húshoz való hasonlítás szolgálhatott alapul a *húsos agyag* elnevezéshez. — A Misztótfaluban feljegyzett *pockos* szinonima talán összefügghet a MTsz. közölte *pockos, pocokos* 'nagyhasú, viselős' (tehát 'kövér') szóval. (Vö. még uo. a *pocok* szó 3. és 4. jelentésével és a CzF. megfelelő szócikkével.) — A *zsíros agyag* elnevezés keletkezését az magyarázhatja, hogy ez az agyagfajta — amint már előbb is megjegyeztük — zsirtartalmú, zsíros tapintású.

5. A bemutatott anyag is szemlélteti a szinonimáknak azt a jellemző sajátosságát, hogy a szinonima-sor tagjai, bár ugyanazt a fogalmat fejezik ki, de a szemlélet különbözősége folytán a fogalomnak más-más jegyét emelik ki (vö. Végh József, Adalékok a rokoneértelmű szavak keletkezéséhez. Debrecen, 1935. 17). A vizsgált szinonima-sorokban csak a *sovány* és a *kövér agyag* összefoglaló elnevezés. A felsorolt jelzők a fogalom más-más jegyére, az illető agyagfajta más-más tulajdonságára irányítják a figyelmet: 1. anyagának összetételére (*homokos, fővenyes, porondtartalmú, kavicsos, köves, szín[agyag]*), 2. színére (*sárga, piros, kék, kékes, veres*), 3. az agyag finomítása, korongolása, kiégetése közben megfigyelt tulajdonságaira (*lusta, rest, szijas, rugalmas, rugó, nyúló, szívós, szikony, erős, pattogzó*), 4. a kérdéses agyagfajta rendeltetésére (*főző, fazék[agyag]*), 5. más tulajdonságaira (*darázsmafta, ikrás, repedt, pockos, sima, szappanos, palackférges, molós, torha, zsíros*). — A további gyűjtések feltehetőleg e két szinonima-sornak újabb tagjait is felszínre fogják hozni.

IN LEGATURA CU DENUMIRILE SOVANY ŞI KÖVÉR AGYAG (LUT SĂRAC ŞI GRAS)

(Rezumat)

Articolul de față se ocupă de problema terminologiei olăritului referitoare la termenii lutului cu mare conținut de nisip, ce se prelucreează greu, precum și a lutului cu mic conținut de nisip, ce se prelucreează ușor. Materialul care face obiectul prezentului articol a fost adunat din 14 localități, de subsemnatul împreună cu Kósa Ferenc și Vöö István, în cadrul unei colective „Terminologia maghiară a olăritului din R.P.R.” planificată de Catedra de limba maghiară.

După determinarea sensului denumirilor în discuție, pe baza bibliografiei legate de această problemă și după enumerarea datelor care urmează să fie prelucrate, articolul mai conține observații privitoare la aria de răspândire și valoarea de circulație a acestor termeni. În continuare autorul analizează diferențele de sens a sinonimelor înșirate. Materialul prezentat ilustrează aceea caracteristică a sinonimelor că deși membrii șirului de sinonime exprimă aceeași idee, ei scot în evidență câte o altă notă caracteristică a noțiunii respective. În șirul sinonimelor analizate numai termenul *sovány* și *kövér agyag* (lut sărac și gras) sînt denumiri generale. Sinonimele enumerate îndreaptă atenția asupra diferitelor note ale noțiunii, asupra diferitelor însușiri ale lutului în discuție: 1. compoziția materialului, 2. culoarea lui, 3. însușirile observate în timpul prelucrării lutului, 4. destinația lutului respectiv, 5. alte caracteristici ale lutului.

В СВЯЗИ С НАЗВАНИЯМИ SOVANY И KÖVÉR AGYAG
(БЕДНАЯ И ЖИРНАЯ ГЛИНА)

(Резюме)

Настоящая статья занимается вопросом терминологии гончарного дела, относящейся к названию глины, содержащей большое количество песку и трудно обрабатываемой, а также и глины содержащей малое количество песку и обрабатываемой легко. Материал, представленный в настоящей статье, был собран автором в 14 местностях совместно с Коша Ференц и Вёё Иштван в связи с коллективной темой по плану кафедры венгерского языка „Венгерская терминология гончарного ремесла РНР”.

Определив смысл данных названий на основе библиографии по этому вопросу и перечислив те данные, которые будут переработаны, статья содержит также замечания относительно площади распространения и значения перемещений этих терминов. В дальнейшем автор рассматривает разницу смысла вышеназванных синонимов. Данный материал представляет ту характеристику, по которой члены целого ряда синонимов, хотя и выражают ту же идею, выявляют различные характерные черты соответствующего понятия. В ряде исследованных синонимов лишь термины *sovány* и *kövér agyag* являются общими названиями. Перечисленные синонимы направляют внимание на различные стороны понятия, на различные признаки обсуждаемой глины: 1. состав материала, 2. цвет, 3. признаки, замеченные при переработке глины, 4. предназначение данной глины, 5. другие характерные признаки глины.

IN BEZUG AUF DIE BENENNUNGEN SOVANY UND KÖVÉR AGYAG
(MAGERER UND FETTER TON)

(Zusammenfassung)

Der Aufsatz erörtert die Frage der in dem Töpfergewerbe für den sandhaltigen und schwer zu bearbeitenden, und den sandarmen, leicht zu bearbeitenden Ton angewandten Fachausdrücke. Das hier dargestellte Material wurde vom Verfasser unter Mitwirkung von

Kósa Ferenc und Vöö István im Rahmen des kollektiven Themas „Die ungarische Fachterminologie des Töpfergewerbes in der RVR“ in 14 Ortschaften gesammelt.

Nach Bestimmung des Sinnes der behandelten Ausdrücke auf Grund der betreffenden Bibliographie, und nach Anführung der zu erörternden Angaben, enthält der Artikel einige Bemerkungen hinsichtlich des Verbreitungsgebiets und des Verkehrswertes dieser Ausdrücke. Der Verfasser analysiert die zwischen dem Sinn der erwähnten sinnverwandten Wörter bestehenden Unterschiede. Das angeführte Material veranschaulicht jenes Kennzeichen der Synonyme, dass wiewohl die einzelnen Mitglieder der Synonymenreihe einen und denselben Gedanken ausdrücken, sie verschiedene Merkmale des betreffenden Begriffs hervorheben. In der ganzen Reihe der analysierten sinngleichen Wörter sind nur *sovány* und *kövér agyag* (magerer und fetter Ton) allgemeine Sinnendingwörter. Die angeführten Synonyme lenken die Aufmerksamkeit auf die verschiedenen Eigenschaften des betreffenden Tons: 1. die Zusammensetzung des Materials, 2. seine Farbe, 3. die während der Bearbeitung des Tons bemerkten Eigenschaften, 4. seine Bestimmung, 5. andere Kennzeichen des Tons.

SOCIETATEA DILETANȚILOR „TEĂTRALI“ DIN CLUJ (1870—1875)

de
IOSIF PERVAIN

De la 1848 înainte, românii din Transilvania sînt mereu preocupați de înființarea unui teatru național. Mărturii există numeroase. Dintre ele trag greu în cumpănă discuțiile purtate în anii 1868—1872. Cîțiva cîrturari înflăcărați, în frunte cu Iosif Vulcan, M. Străjan și I. Lăpădatu, publică acum mai multe articole, în care militează convingător pentru înjgheizarea unei scene romînești, concepută ca o „școală practică“ a culturii naționale, prin mijlocirea căreia transilvănenii să poată cunoaște „lumea reală“¹. Datorită, pe de o parte, apelurilor stăruitoare ale acestor cîrturari, iar pe de altă parte entuziasmului stîrnit de piesele jucate, în centrele mai importante din Transilvania, de trupa lui M. Pascaly (în 1868 și 1871) și a lui Millo (în 1870)², ideea înființării unui teatru național capătă aripi și „dimensiune“ (M. Eminescu). Printre cei care o îmbrățișează dintru început se numără și elevii romîni de la liceul catolic din Cluj.

Liceul acesta vechi fusese frecventat de-a lungul vremurilor de mulți romîni; în perioada 1868—1872, numărul lor se ridică la cifre impresionante. De exemplu, în anul școlar 1869—1870 frecventează clasa a III-a

¹ Citez contribuțiile mai de seamă: M. Străjan, *Conversare cu cetitoarele*, în „Familia“, IV (1868), nr. 3, p. 33; I. Vulcan, *Conversare cu cetitoarele*, *ibid.*, nr. 14, p. 165; *id.*, *Să fondăm teatru național*, *ibid.*, V (1869), nr. 29, p. 337—338 și nr. 30, p. 349—351; I. Lăpădatu, *Reuniunile literare și cestiunea teatrală*, *ibid.* nr. 34, p. 409—410; *id.*, *Publicațiuni literare și cestiunea teatrală*, *ibid.*, nr. 42, p. 493—494; M. Eminescu, *Repertoriul nostru teatral*, *ibid.*, VI (1870), nr. 3, p. 25—28; I. Lăpădatu, *Ni trebuie două fonduri pentru înființarea teatruului național*, *ibid.*, nr. 31, p. 361—362.

² Vezi despre aceste turnee G. Bogdan-Duică, *Multe și mărunte despre Eminescu*. III. *Vara anului 1868*, în „Viața romînească“, XVI (1924), nr. 12, p. 383—393; I. Tolan, *Teatru național din București la Arad acum 61 de ani*, în „Societatea de mîine“, VII (1930), nr. 3, p. 40—42; Oct. Lupaș, *Al doilea turneu al Teatruului național din București, cu M. Pascaly, la Arad (1871)*, în „Darul vremii“, I (1930), nr. 4—5, p. 118—120; *Conferințele PEN-clubului din Cluj*, în „Boabe de grîu“, IV (1933), nr. 12, p. 758—760; I. Breazu, *Matei Millo în Transilvania și Banat (1870)*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpădatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 193—207. I. Breazu și-a retipărit articolul în *Literatura Transilvaniei. Studii, articole, conferințe*, București, 1944, p. 58—77.

68 de elevi: 32 maghiari, 33 români și 3 armeni³. Indeobște sîrguitori la carte, cum reiese din situațiile publicate în anuarele liceului, românii caută să-și arate vrednicia și pe tărîmul altor forme de activitate. Astfel, ei întemeiază o societate de lectură, participă — sporadic — la organizarea de concerte⁴ și încheagă, în 1870, o tovărășie dramatică, de care mi-am propus să mă ocup aici. Interesul pentru ea îl justifică rîvna dovedită de membrii tovărășiei și realizările lor, elogiata pe drept cuvînt de periodicele vremii.

Inițiatorii campaniei pentru crearea unui teatru național, precum și anumiți colaboratori ocazionali ai revistei „Familia” au strecurat în articolele lor și îndemnul ca românii să organizeze, „în venitoriul cel mai de aproape”, reprezentății teatrale prin diletanți, căci, motivau ei, „nimica nu însuflețește mai mult decît asemenea producțiuni”⁵. Spectacolele susținute de diletanți nu însemnau un lucru nou în viața culturală a Transilvaniei; ele s-au ivit pe meleagurile ardelenne cam cu un secol în urmă⁶. Tradiția aceasta valoroasă a netezit și drumul pe care va apuca trupa diletanților „teatrali” din Cluj.

Un studiu succint despre trupă și despre activitatea ei a scris, la începutul veacului XX, Vasile Podoabă⁷. În paginile studiului său Podoabă și-a strîns mînunchi amintirile, adeseori șterse, privitoare la diletanți, cercînd să stabilească data cînd a luat naștere tovărășia și împrejurările în care ea a prins mai întîi cheag; „Ideea înființării unei societăți de

³ *Statisztikai kimutatás a tanulóijúságról, în A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári rom. kath. főgymnásium tudósitánya az 1869—1870-iki tanévrl. Közrebocsátotta Várady Móricz, Cluj, p. 24.*

⁴ Într-o notă, *Concert în Cluj*, „Familia” (IV, 1868, nr. 13, p. 202 și 203) își informează cititorii că în 15 mai s-a oficiat la Cluj un parastas, pentru „cei 40.000 martiri romîni căzuți în revoluțiune”, și că după aceea „se ținu o altă sărbătoare”, în cadrul căreia A. Moldovan, „jurist”, a rostit o cuvîntare despre însemnătatea zilei de 3/15 mai; corul „vocal” a executat *Astăzi, fraților romîni, Hai să dăm mîină cu mîină, Auziți acolo ș. a.*, iar I. Tămăș și I. Suci, elevi, I. Popescu și I. Tîrnăveanu, studenți în drept, au recitat: *Nu deserați și Cătré renegați* de I. Vulcan, *Romîni de dincoace de Carpați și Sueniri din 1848*, „după” A. Mureșeanu. Despre o altă serbare, un maiial, organizată de jumimea romînă din Cluj, în 23 mai 1869, „în dumbráva frumoasă a Mănăsturului”, la care a luat parte „un public frumos” (sînt amintite familiile Poruț, Leontin Pop, Iosif Pop, Trifu, Roșescu, Pipos etc.), dansîndu-se călușerul, romăna, lugojana și hațegana, vezi *ibid.*, V (1869), p. 250.

⁵ I. Vulcan, *Să fondăm teatru național*, *loc. cit.*, p. 350 și *Fondarea unui teatru național*, în „Familia”, V (1869), nr. 41, p. 489.

⁶ Detalii la I. Breazu, *Teatrul Național din Cluj*, în „Boabe de grâu”, III (1932), nr. 1—2, p. 23 și urm.; vezi și *id.*, *Teatru romînesc în Transilvania pînă la 1918*, în *Literatura Transilvaniei*, p. 33; și urm.

⁷ *Prima societate teatrală romînă ambulantă în Transilvania*, în *Anuarul IV al Societății pentru crearea unui fond de teatru romîn pe anul 1900—1901*, Brașov, 1901, p. 28—48. Să se mai consulte: I. Breazu, *Teatrul Național din Cluj și Matei Mîllo în Transilvania*; D. Șt. Petruțiu, *O contribuție la istoria teatrului romînesc din Transilvania*, în *Fraților Alexandru și Ion. I. Lăpădatu*, p. 675—683; Șt. Mărcuș, *Din trecutul teatrului romînesc din Ardeal și Banat*, în *Teatrul romînesc în Ardeal și Banat. Volum editat de Teatrul Național din Cluj cu prilejul împlinirii unui sfert de secol de activitate, întocmit de dr. Aurel Buteanu... 1919—1944*, Timișoara, s. a., p. 110—111.

diletanți între studenții [= elevii] români de la gimnaziul rom. cat. Cluj a adus-o cu sine Ioan Baciuc. El a venit la Cluj în 1868 din școlile din Năsăud și s-a înscris, mi se pare, în clasa III gimn.[azială].

În Cluj juriștii români de la Academia de drept s-au fost decis să joace „Răzvan Vcdă”, însă nu s-au putut înțelege. În timpul acela, Ioan Baciuc cu vreo câțiva colegi ai săi s-a pregătit cu piesa „Ciorobor pentru un topor” de Iosif Vulcan, apărută în călindarul „Gura satului”, și a dat reprezentațiunea la cartirul lor în strada Turdei, care e pînă astăzi cartirul general al celor mai mulți studenți români sârmani⁸. Părerea că societatea s-a întemeiat în 1868 este inacceptabilă.

Ioan Baciuc, căruia Podoabă îi atribuie inițiativa organizării diletanților, s-a născut la Șoimuș, sat din „varmeghia” Dobîca, în 2 ianuarie 1853. Tatăl său, notar „cercual”, se numea tot Ioan; mamă-sa, Nastasia, era fiica preotului Dănilă Pop⁹. Școala „trivială” [= satească] Baciuc a absolvit-o, probabil, în Șoimuș, iar clasa I-a gimnazială la Năsăud, în 1867—1868¹⁰. Învăță aici religia, latina, româna, germana, istoria și geografia, matematica și istoria naturală. Exceptînd latina, la care a fost notat cu „de mijloc destulitoare”, la celelalte a obținut un calificativ mai bun: „destulitoare”¹¹. Profesorul T. Dumbravă, care studiasse filozofia la Viena, putea să fie deci mulțumit de progresele elevului său. Totuși, anumite motive, încă neclarificate, îl îndeamnă sau îl silesc pe Baciuc să părăsească Năsăudul și să se înscrie, în toamna anului 1868, la liceul romano-catolic din Cluj, în clasa a II-a. Locuia în strada Cazarmii, nr. 347, la o văduvă, Klein, bursă nu avea și lipsește de la lecții, în cursul anului școlar 1868/1869, peste 150 de ore, fiind bolnav („huzamosabb betegsége folytán”). Deși „morbos”, notele sale sînt, în general, satisfăcătoare, fapt care îl determină pe dirigintele clasei, profesorul Adolf Szilágyi, să-l treacă în ambele semestre printre elementele de mîna întîia („első rendű”)¹². Promovarea în rîndurile

⁸ V. Podoabă, *lucr. cit.*, p. 31.

⁹ *Cronica parohiei gr. cat. Șoimuș, scrisă dupe tradițiune, documente scoasă din arhiva țării, sentințe judecătorești și alte documente autentice, de preotul local Ioan Baciuc*, p. 8. Cronica se păstrează, în manuscris, la Șoimuș. Mulțumesc prof. Leonida Dănilă din Bistrița, pentru că mi-a înlesnit consultarea ei. Vezi și *A kolozsvári r. k. főgymnásium 3-dik osztályának évkönyve 1868—69 tanévre*. Catalogul se găsește la Cluj, în arhiva fostului liceu romano-catolic.

¹⁰ Tineri de 14 ani înscriși în clasa I-a gimnazială, ca Baciuc, nu erau pe vremea aceea o raritate; vezi V. Șotropa și N. Drăganu, *Istoria școlilor năsăudene...*, Bistrița, 1913, p. 365.

¹¹ *Report anuale despre gimnaziul român greco-catolic din Năsăud, pentru anul școlar 1867/8*, Bistrița, 1868. La p. 7, *Informațiunea școlărilor din clasa I-a*. Religia, 2 ore săptămînal, se preda după Descharbe, *Lehrbuch der Religion*; limba latină, 7 ore săptămînal, după *Gramatica limbii latine* de T. Cipariu (o prelucrare a cărții lui M. Schinagl, *Lateinische Elementarbuch*) și după *Tirociniul (Lateinische Sprachlehre)* lui Otto Schultze; limba română, 3 ore săptămînal, după T. Cipariu, *Compendiu de gramatica limbii române*; limba germană, după *Gramatica germană* de Heyse și *Crestomația* lui Niceforu; istoria și geografia, 3 ore săptămînal, după *Manual de geografie universală* de G. Munteanu, care a prelucrat pe Bellingger; matematica, 3 ore săptămînal, după Mocnik, *Lehrbuch der Arithmetik*, iar istoria naturală, după A. Pocorny (vezi *Report anuale* și V. Șotropa și N. Drăganu, *lucr. cit.*, p. 282—288).

¹² *A kolozsvári rom. kath. főgymnásium második (2-ik) osztályának értesítője az 1868/9 tanévből*. Cad, prin urmare, două dintre afirmațiile lui Podoabă: că Baciuc a frecventat în 1868 clasa a III-a și că și-a avut „cartirul” în strada Turzii.

fruntașilor va obliga direcțiunea liceului să-i acorde în anul următor (1869—1870) bursă¹³, pentru păstrarea căreia Baciú depune eforturi. Nu același lucru va face însă el în clasa a IV-a, când sîrguința la învățatură îi slăbește, este retrogradat în categoria elevilor mijlocii și, în cele din urmă, eliminat din școală¹⁴. Prin urmare, știrile scoase din documente subrezesc ipoteza înființării, în 1868, „a unei societăți de diletanți între studenții romîni de la gimnaziul rom. cat. din Cluj“.

Un argument puternic împotriva acceptării anului 1868 este însăși „piesa“ *Ciorobor pentru un topor*, despre care Podoabă susține că a fost jucată de Baciú și de colegii săi la „cuartirul“ lor din strada Turzii. O asemenea piesă nu există, ci numai un monolog, publicat în 1870 în „Gura satului“¹⁵, sub titlul *Un sobor în Socodor... Ciorobor pentru un topor*.

Ocupîndu-se de primii doi ani petrecuți de Baciú la Cluj (1868—1870), Podoabă mai atribuie acestuia, și altor elevi, reprezentarea în 1868, într-un „șopron“, a pieselor *Răscoala lui Horea* de I. Vulcan și *Nunta țărănească* de V. Alecsandri; constituirea în 1869 a unei „secțiuni teatrale“, în cadrul societății de lectură; montarea de noi spectacole în odaia cedată „din cuartirul său“ de Gavril Pop, protopop greco-catolic; „cioplirea lemnelor și scîndurilor pentru scenă“ și „văpsitul“ de către Baciú a decorurilor, cortinei și „coifului“ pentru sufler, în sfîrșit, punerea la punct, pînă în 1870, a unui repertoriu alcătuit dintr-o „grămadă“ de canțonete, poezii „eroice și naționale“, comedii, farse, operete și drame (*Mantă posturilor, Rusaliile în satul lui Cremene, Cuiul în perete, Balul mortului, Judecata lui Brînduș, Paraclisierul, Soldatul român, Baba hîrca, Tribunalul, Muza de la Burdujeni, Vlăduțul mamei, Meșterul Manole*)¹⁶.

Inițiativele și realizările înșirate de Podoabă sînt ademenitoare, însă ele se datoresc, în bună parte, memoriei sale infidele și tendinței de a înflori cu orice preț lucrurile. De aceea, voi încerca să orientez discuția pe un făgaș mai scutit de greșeli.

În ianuarie 1871 „Familia“ a primit de la Cluj un răvaș, care începe așa:

„Onorată redacțiune!

Cîțiva tineri studinți de la gimnaziul rom. cat. din Cluj, dorind a dovedi prin fapte îmbrățișarea măreței idei pentru înființarea teatrului național român, spre acest scop a jucat în seara de 27 dec. „Cuiul în perete“ și „Nunta țărănească“, în sala casinei din loc, la care producere fu invitată intelegința romînă din Cluj“.

Au asistat la reprezentație, între alții, S. Poruțiu, P. Nemeș, Alexiu

¹³ *A kolozsvári r. k. fögymnasium 3-ik osztályának évkönyve 1869/70 tanévben.* Călogul se află în arhiva fostului liceu romano-catolic.

¹⁴ Vezi *A kolozsvári r. k. fögymnasium negyedik osztályának évkönyve 1870/71 tanévben*, păstrat în arhiva fostului liceu romano-catolic, și *A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári rom. kath. fögymnasium tudósítványa az 1871/72-iki tanévről.* Közrebocsátotta Várady Móricz, Cluj, 1872, p. 18. Citim aici: „Kizárattak: Bács János és Sztójka Viktor“, adică: „Au fost excluși: Ioan Baciú și Victor Stoica“.

¹⁵ An. VIII, nr. 3, p. 9—10.

¹⁶ V. Podoabă, *lucr. cit.*, p. 31—35.

Pop, V. Ranta, L. Hosu, d-nele Lemeni și Vestimean, I. Verendi ș. a., căroră „studinții” le mulțumesc pentru că i-au sprijinit călduros, sprijin „cu cari nouă ne-a făcut bucurie, și progresului român serviciu”. Ajutați nu numai moral, ci și bănește, diletanții s-au ales cu un venit curat de 20 de florini, pe care îi trimit „Familiei”, ca să fie adauși la fondul pentru ridicarea teatrului național. În încheiere, scrisoarea menționează numele interpreților din cele două piese. Ei sînt: Tului Roșescu, elev în clasa a VIII-a, „conducătorul tinerilor diletanți”, A. Centea, V. Filip, Găvruş și Baciu, din clasele VI, V, IV și III¹⁷.

Diletanții clujeni, recrutați dintre elevii diferitelor clase ale liceului romano-catolic, și-au început deci activitatea dramatică abia în iarna anului 1870. Concluzia este întărită și de o altă informație contemporană, în care se arată că „unii tineri din jumimea română studioasă la gimnaziul r. c. din Cluj” au format, în primul semestru al anului școlar 1870/1871, o societate de „diletanți teatrali”¹⁸.

De chestiunea datei în jurul căreia a luat ființă societatea se leagă problema cauzelor care i-au favorizat nașterea. În această direcție, una dintre pricini trebuie căutată în agitația provocată de lupta intelectualității transilvănene în vederea fondării unui teatru național: „Ideea rădicării unui teatru național” a fost primită cu bucurie „de toți bine simțitorii” din Cluj, iar înfăptuirea ei, „dorită cu cea mai esactă sinceritate”¹⁹. Imboldului dat de intelectualitate i s-a asociat înriurirea turneului întreprins de Matei Millo în Transilvania; în 1870.

După ce îmbucuraseră pe spectatorii lor din Brașov, Sibiu și Orăștie, Millo și actorii săi s-au îndreptat spre Cluj, unde au reprezentat, între 16 și 25 iulie, *Kera Nastasia sau mania pensilor*, *Prăpastiile Bucureștilor*, *Kir Zuliaridi*, *Millo director sau mania posturilor*, *Muza de la Burdujeni*, *Jianu, căpitan de haiduci*, *Pricopsiții* ș. a. Piese și actorii au reperat succese neașteptate. Cu cîteva ore înainte de primul spectacol, de pildă, toate biletele fuseseră „smulse”²⁰, iar la sfîrșitul celui din urmă Millo fu „inundat” de „cunune și buchete de flori, legate cu pantlice în colori naționale”²¹. Cununile și buchetele i-au fost oferite în 25 iulie. A doua zi, „Societatea de lectură română din Cluj a prezentat d-lui Millo, prin comitetul său în corpore, una diplomă pompoasă de membru onor., în care ocaziune președintele societății, d-l I. P., a ținut una vorbire corespunzătoare în care a rădicat meritele d-lui Millo pentru teatru român și, iarăși, foloșele teatrului pentru cultura națională”²². După plecarea lui Millo, un adevărat „Levasseur al românilor”, numeroși elevi de la liceul catolic se grăbesc să-și imite idolul, a cărui amintire îi va însufleși mereu.

Intemeiată spre sfîrșitul anului 1870, sub impulsul luptei pentru „crearea unui fond de teatru român” și al turneului întreprins de Millo, tovără-

¹⁷ *Contribuiri pentru teatrul național*, în „Familia”, VII (1871), nr. 4, p. 47.

¹⁸ *Diletanți teatrali în Cluj*, *ibid.*, nr. 47, p. 561.

¹⁹ *Ibid.*, VI (1870), nr. 15, p. 178.

²⁰ „Magyar polgár”, IV (1870), nr. 83, p. 395.

²¹ „Federațiunea”, III (1870), nr. 75, p. 297.

²² *Ibid.* Amănunte apud I. Pervain, *Trupa lui Millo la Cluj, în 1870*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, III (1956), nr. 3—4, p. 227—232.

și-a dramatică a diletanților va desfășura în 1871 o spornică activitate. În cadrul acesteia se pot distinge mai multe momente importante. Cei dintâi, cuprinzând lunile ianuarie—iunie 1871, se caracterizează prin atenția acordată îmbogățirii repertoriului și prin continuarea și înmulțirea spectacolelor publice. Astfel, „pînă la esamenul de vară” tovărășia a pregătii și jucat, în „localitatea” casinei din Cluj, vreo douăsprezece piese, care, susține un corespondent al „Familiei”, au procurat „ore plăcute publicului românesc de acolo și din jur”. Revista citează, în afară de piesele reprezentate în decembrie 1870, *Din răscoala lui Horea* de I. Vulcan și *Rusaliile* de Alecsandri²³.

Obișnuit, în Transilvania anul școlar se încheia la 29 iunie, iar vacanța dura pînă la 1 octombrie. Liberi să folosească lunile de vacanță după bunul lor plac, diletanții, care pînă atunci jucaseră numai în Cluj, iau o hotărîre îndrăzneată: să facă o „escursiune și prin alte locuri”. În îndeplinirea acestui gând ei au fost „mult” ajutați de soții George și Margareta Alexandrescu²⁴, actori din trupa ce însoțise pe Millo la Cluj, angajați apoi în ansamblul cu care M. Pascaly a cutreierat în 1871 Transilvania și Banatul. Oprindu-se și la Cluj, Pascaly a cerut să i se aprobe sala teatrului maghiar. Dar autoritățile, „sub pretest că reparaază teatrul”, au „denegat” să i-o pună la dispoziție, oferindu-i, în schimb, „Reduta”, unde se țineau balurile și concertele. Pascaly nu primi și, supărat, plecă. Soții Alexandrescu însă, „avînd și ceva divergență cu Pascaly”, rămaseră și, după ce au „instruat” pe diletanți, porniră cu ei în turneu²⁵.

Trupa, alcătuită din zece persoane (opt bărbați și două femei)²⁶ și condusă de Alexandrești, poposi mai întîi la Turda. Aici reprezentațiile au început la 30 iulie. Un turdean anunță evenimentul „Familiei”²⁷, care găsi nimerit să salute, „cu plăcere”, pe cei doi artiști din București și să ureze societății, „compusă sub modestul nume de diletanți, să nu se descompună, ci să continue cu zelul început, să putem avea și noi cu timpul o permanentă societate teatrală”²⁸.

²³ „Familia”, VII (1871), nr. 9, p. 106, și nr. 47, p. 561—562. *Cuiul în perete*, care s-a jucat în 27 decembrie 1870, citat și sub titlul *Cuiul lui Pepelea*, este vodevilul într-un act. *Arvinte și Pepelea*. „Teatru (sic)”, scrie Alecsandri, reprezintă o cameră de țară cu o ușă în fund, altă ușă în dreapta; lîngă dînsa, un cui mare în părete” (*Opere complete*, vol. III, București, 1904, p. 591). Indicația scenică explică titlul sub care a circulat vodevilul în Transilvania. Despre *Din răscoala lui Horea*, jucată în 1869 la Șeitîn, vezi „Familia”, V (1869), nr. 37, p. 444.

²⁴ „Familia”, VII (1871), nr. 47, p. 562.

²⁵ V. Podoabă, *lucr. cit.*, p. 41.

²⁶ V. Podoabă, *lucr. cit.*, p. 41.

Centea, Maria; Centea, Vasile-Filip, Ioan Găvrus, Vasile Gheție, Vasile Podoabă, Vasile Micle (sufler).

²⁷ *Prima societate teatrală română ambulantă de diletanți*, în „Familia”, VII (1871), nr. 31, p. 370. Transcriu corespondența: „D-l Alexandrescu și soția sa, d-na. Margareta Alexandrescu, artiști din București, formînd din mai mulți studenți romîni din Cluj o societate teatrală ambulantă de diletanți, în 30 iuliu și-a început cu succes neașteptat reprezentațiunile în Turda. De aici, în 5 l.[una] c.[urentă], vor merge cără Abrud și prin alte părți locuite de romîni. Sintem convinși că, pe unde va trece, această jună societate va fi primită în toate părțile cu cea mai viuă bucurie”.

²⁸ *Ibid.*

Diletanții au dat la Turda, pare-se, patru reprezentații, „cu succes neașteptat”. Publicul românesc și măghiar a frământat deopotrivă și trupa, dacă și-ar fi plecat urechea la rugămintile spectătorilor, nu mai mărgea și „prin alte părți locuite de români”.

Continuându-și „escursiunea”, diletanții au mas o noapte la Saiciua, s-au ospătat „splendid” la Biștra și, după două zile de hurducătură, iată-i sosiți, seara târziu, la Abrud. Inteligența de aici, ospitalieră, îi aștepta „la casină, cu cina presărată cu voie bună”²⁹.

Abrudenii aranjaseră, în februarie 1870, un bal și au strâns cu acest prilej, pentru fondul „de teatru român”, 100 de florini³⁰. Suma, impresionantă pe atunci, denotă interesul cu care localnicii urmăreau și sprijineau marile inițiative culturale din vremea lor. „Brava societate de diletanți” găsea, deci, la Abrud oameni gata să o întâmpine cu brațele deschise, oameni dispuși să o găzduiască săptămîni de-a rîndul. „Reprezentațiunile, își amintește V. Podoabă³¹, le-am ținut în un loc anume pregătit de comitetul de primire și acoperit cu scinduri. Aici toate piesele le-am repetat, multe au trebuit să le repetăm și de 2 ori. Teatrul totdeauna a fost plin. Biletele toate vîndute înainte. Au luat parte românii și ungerii din Abrud, din Cîmpeni, Roșia, Bucium, cu un cuvînt, din toate satele din jur, chiar și din Ofenbaia. Succesele au fost strălucite”. Mărturiile contemporanilor, atîtea cîte ni s-au păstrat, nu-l dezmint pe V. Podoabă. De exemplu, într-o scrisoare din 25 august 1871 se spune că spectacolele s-au bucurat de „un succes neașteptat” și de participarea „unui public numeros”³². Aceeași scrisoare conține însă și alte amănunte, mai concrete. Detaliile dezvăluie că societatea a jucat, în 18, 20, 21 și 24 august, *Millo director sau mania posturilor*, *Muza de la Burdujeni*, *Arointe și Pepelea*, *Paraclisierul sau Florin și Florica*, *Baba hîrca*, „operetă națională”, etc. Cum vedem, un repertoriu relativ bogat, pentru a cărui punere în scenă trupa era înzestrată „cu toate decorațiunile și costumele naționale necesare”. Uneori repertoriul se completa cu recitări. Așa, într-una din zile Margareta Alexandrescu, gătită „național”, a declamat *Copila romîna* de Vulcan³³.

În 25 august, cînd și-a așternut rîndurile pe hîrtie, autorul scrisorii știa că diletanții vor mai „aranja vreo trei reprezentațiuni aici în Abrud și apoi vor pleca”. În stadiul actual al cercetărilor nu ne stă în putință să adevărim această informație, nici să precizăm ziua cînd „teatraliștii romîni” s-au despărțit de Simeon Balint, vrednicul tribun al lui Avram Iancu, de Basiliu Bașotă, „asesor de sedrie”, de neguțătorul Ivașcu și de alții, în casele cărora fuseseră sălășluiți și în a căror tovărășie se simțiseră „splendid”, timp de trei, patru săptămîni. Cert este însă că „teatraliștii” au dus cu sine „o suvenir plăcută și parale destule”, cu care se vor ajuta, în toamnă, la Cluj. Pînă să se întoarcă aici, societatea a mai dat reprezentații la Abrud, Deva și Hațeg, s-a recules sub „Gorunul lui

²⁹ V. Podoabă, lucr. cit., p. 42 și 45.

³⁰ „Familia”, VI (1870), nr. 28, p. 334—335.

³¹ Lucr. cit., p. 45.

³² X., *Teatru-național în Abrud*, în „Familia”, VII (1871), nr. 34, p. 406.

³³ Poezia figurează în comedia *Nu vătămați fețele bătrîne*, vezi *ibid.*: IV (1868) nr. 31, p. 367.

Horea“ și a sorbit cu nesaț frumusețea sălbatică a bătrînului Retezat³⁴. Pe cei din Hațeg diletanții i-au uimit cu măiestria lor în septembrie. „Feriile scolastice“ fiind atunci pe sfîrșite, perechea Alexandrescu s-a desfăcut de trupă, îndreptîndu-se — prin Caransebeș — spre București. O despărțire grea, mai ales pentru tinerii actori transilvăneni. Mîhniți, ei au apucat drumul Clujului, unde vor fructifica, o dată cu deschiderea noului an școlar (1871—1872), bogata experiență cîștigată „în ale teatrului“ la școala soților Alexandrescu. Această experiență i-a învățat pe diletanți, între altele, că pentru a putea să progreseze era necesar să atragă în rîndurile lor elemente proaspete. Prin strădaniile depuse de ei, vechilor membri ai trupei (I. Baci, G. Bocoș, A. Centea, V. Filip, M. Centea, V. Filip, V. Gheție și V. Podoabă) li se alăturară A. Cosma, G. Crișan, Em. Vaida, I. Mureșean, Siciușan, Sofia Cerghedi, Cornelia Isac și Maria Turcu. Dintre noii veniți nu toți dovedeau înclinație pentru teatru, ci unii, ca Emil Vaida, mînuiau cu dibăcie arcușul, iar alții, de exemplu I. Mureșean, erau buni recitatori și pricepuți conducători de ansambluri corale. Din această cauză și din cauză că numărul actrițelor sporise de asemenea³⁵, „Societatea diletanților „teatrali“ își va înteei zelul, în anul școlar 1871—1872, și va tinde să îmbogățească programul reprezentațiilor cu bucăți muzicale și cîntece din „fluier de trestie“, cu declamații și coruri.

Reîncepute în noiembrie 1871, spectacolele s-au urmat pînă la sfîrșitul lunii mai 1872. Publicistica vremii a reținut cinci reprezentații, dintre care patru date în folosul școalei „naționale“ din comuna Suceag, al celei „confesiunale“ din Cluj, „în favorul Academiei romîne de drepturi“ și al fondului „scolastic tractual“.

S-au jucat, pe scena amenajată în „localitatea“ școalei greco-catolice, și piesele din repertoriul cui care trupa se încărcase de glorie în turneu, dar și unele mai de curînd pregătite. Iată piesele: *Arvinte și Pepelea*, *Paraclisierul sau Florin și Florica*, *Nunta țărănească*, *Milto director sau mania posturilor* de Alecsandri, *Balul mortului sau mortul și danșul*, o farsă italiană prelucrată de Vasile Alexandrescu-Ureche, *Fîntîna de piatră*³⁶, „schităre dramatică“ într-un act de I. Lăpădatu, și *Soldatul român*. Iată și poeziile recitate: *Copila romînă* de I. Vulcan, *Romînul și Săracul*, ambele de G. Tăutu (ultima declamată de V. Filip), *Bărnuțiu și națiunea* de V. Rusu (declamată de I. Mureșeanu). La acestea s-au adaus, după împrejurări, *Barcarola venețiană* (Alecsandri, muzica de Flechtenmacher), *Marșul lui Mihai*, *10 fete și nici un bărbat*, *Valsul lui Vulcan*, *Scumpă țară și frumoasă*, „cîntări naționale“ transilvănene și „melodii romîne“, executate la vioară sau cîntate din gură și din fluier.

Examinarea programului celor cinci reprezentații ne obligă să subliniem prezența coplesitoare a lui Alecsandri în repertoriul diletanților, punerea

³⁴ Vezi *ibid.*, VII (1871), nr. 47, p. 562 și V. Podoabă, *lucr. cit.*, p. 47.

³⁵ Lucia Costa, într-o interesantă *Conversare cu cetitoarele* (vezi „Familia“, VII (1871), nr. 36, p. 428), îndeamnă femeile să ia parte la acțiuni culturale: „Fiind însă romînii lipsiți de mijloace materiale, ce întîrzie atîte afaceri utile, cine nu se va bucura de tinerimea romînă, care — însuflețită de dorul sacru a-și vedea și scumpa sa națiune progresînd și pentru a-i putea contribui cu ceva, aranjează cu de grabă un bîl, un concert, reprezentațiune teatrală sau bazar. Lucru firesc, că la aceste și noi femeile trebuie să luăm parte; și la un astfel de scop mare nu trebuie să refuzăm concursul nostru“.

³⁶ S-a publicat *ibid.*, V (1869), nr. 14 și 15, p. 159—162 și 172—175.

În scenă a *Fintinii de piatră*, una dintre întile lucrări dramatice mai valoroase scrise de un transilvănean, și, ca trăsătură generală, preferința acordată pieselor capabile de a trezi și întreține sentimentul național. Pentru că Alecsandri plăcea transilvănenilor, iar Lăpădatu se bucura de o meritată faimă, și pentru că interpreții dădeau „probe eclatante de talentul lor escelinte“, publicul românesc din Cluj umplea de obicei sala de spectacol pînă la sufocare, aplauda frenetic și cu siguranță își subția, nu deodată, gustul pentru frumos. Și încă ceva: frecventînd teatrul, „școală practică“ a culturii naționale, același public se transforma treptat într-un sprijinitor de nădejde al acestei culturi. Iată de ce I. Vulcan se socotea dator să încurajeze, chiar în 1872, „încercările unor tineri diletanți de la diferite școli, care deja mai de mult începură a juca piese românești“³⁷.

Tovărășia teatrală a dat ultimul spectacol, dintre cele cinci pomenite anterior, în 3/15 mai. Peste cîteva săptămîni începea iarăși vacanța. Amintindu-și de „escursiunea“ din anul precedent, diletanții, în loc să se risipească pe la casele lor, au pus la cale un nou turneu, cu un itinerar modest: Gherla, Șomcuta Mare și Năsăud. Zăbovirea trupei în aceste localități a semnalat-o „Familia“, scurt. Împrejurările în care s-a făcut deplasarea se pot însă imagina. Repertoriul jucat la Cluj a fost, de bună seamă, restrîns; decorurile, puține și sărăcicioase. Se încercaseră în vreo căruță numai atîtea cîte au socotit diletanții că sînt de neapărată trebuință, pentru a isca la spectatori, prin magia scenei, iluzia vieții trăite aieva. Cu toate acestea, succesele vor fi fost întremătoare, pentru că oamenii din locurile de popas ale trupei se împărțeau numai rareori din apa vie a artei. Vremurile erau vitrege.

Cine se încumetă să ispitească drumuri puțin sau de loc bătute, trebuie să se aștepte și la poticneli. De ele nu a fost ferită nici „Societatea diletanților teatrali“, chiar și după ce a învins greutățile începutului. Prin ianuarie 1872, de exemplu, s-a zvonit că ea „s-a dizolvat“. Lapidar, Vulcan comentează astfel știrea: „Pe semne, jumimea noastră, văzînd cum se ceartă bărbații noștri „mari“, a voit a-i imita“³⁸. Zvonul nu se adevări³⁹. Doar Baciu, eliminat din școală, părăsește, în iunie sau iulie 1872, trupa și pe o „copilă“ care își fermeca „sclavul“ cu surîsul „dulce“ al ochilor ei săgetători:

<i>Ochii tăi, cu surîs dulce,</i>	<i>Căci azi patria mea mică</i>
<i>Fermecau pe sclavul teu,</i>	<i>E strivită pînă-n sîn;</i>
<i>Și-i ziceau: „O, nu te duce,</i>	<i>Se dezbracă fără frică,</i>
<i>Nu te duce, scumpul meu!“</i>	<i>De tot dreptul un romîn.</i>

<i>Însă soarta nu-mi permite,</i>	<i>Și-s sătul de nedreptate,</i>
<i>Să mai stău la sînul teu,</i>	<i>Și de jugul păgînesc.</i>
<i>Voi pleca dar înainte,</i>	<i>Mă duc, dragă, plec departe,</i>
<i>Unde? ... Știe Dumnezeu ...</i>	<i>Ca să aflu ce doresc⁴⁰</i>

³⁷ *Schițe din istoria teatrului, ibid.*, VIII (1872), nr. 24, p. 276.

³⁸ *Ibid.*, nr. 6, p. 71.

³⁹ *Ibid.*, nr. 9, p. 107.

⁴⁰ I. Baciu — Muntenescu, *Adio la o copilă, 1872, ibid.*, X (1874), nr. 19, p. 222.

Deși serioasă, pierderea lui Baciu nu a dus la destrămarea trupei, semn că ea se închegase în ultimele luni așa de mult, încât putea să suporte pînă și lipsa unui interpret de valoare acestuia. Greutățile vor veni, după cum vom vedea, de altundeva, slăbind pe încetul activitatea societății și, în cele din urmă, curmînd-o⁴¹. Nu mai departe decît în anul școlar 1872—1873, ea va fi cu mult mai anemică decît înainte. Periodicele românești și în special „Familia“, care urmărise dintru început manifestările diletanților, amintesc acum eforturile pe care aceștia le făceau pentru a se menține la suprafață. Informațiile vorbesc de cîteva spectacole date de „teatraliști“ la Gherla și Cluj, și de Baciu, care, certat cu școala, se învrednici să culeagă lauri la Năsăud, Monor și în alte așezări populate de romîni.

La Cluj, unde era vatra societății și unde ea a activat mai susținut, se crease, mulțumită diletanților, un climat propice pentru împletirea străduinței acestora cu inițiativele pe tărîm cultural ale întregii junimi românești de aici sau, mai exact, cu ale tineretului ce frecventa alte școli decît liceul catolic („Academia“ maghiară de drept ori liceele unitarian și reformat). Se cunosc două asemenea cazuri: unul din decembrie 1872, iar celălalt, din martie 1873.

În decembrie 1872, tineretul de care aminteam și-a ales un comitet, în frunte cu P. Isac, și a pregătit pentru revelion o „programă“, care cuprindea: cuvîntul de deschidere și închidere al președintelui, recitări: *Frumusețea țării mele*, declamată de „autorele“ (G. Scridon), și *Sentinela romînă*, rostită de B. Olteanu, trei cîntece: *Auziți acolo*, *Măi tătare* (text de Alecsandri, muzica de Nosievici) și *Proscrisul* (text de Bolintineanu), o dizertație, compusă de I. Turcu, și *Soldan Viteazul*, „reprezentat“ de D. Cristea⁴².

Reușita „solemnității“ îi făcu pe tineri cutezători și astfel, la 1 martie, ei organizează un bal, precedat de concert. Într-o cronică dulceagă, Tului Roșescu scrie⁴³: „O privire peste societatea adunată (î)mi dade de știre că sum într-un salon. Mă uit în jur de mine. Ici bărbați, juni și bătrîni, colo mai în frunte o cumînă frumoasă de dame.

O idee mi plesnește prin mințe: aici trebuie să fie concert sau bal. Nu m-am înșelat.

În momentul următoriu mă deșteptă din caosul ideilor o piesă esecutată de un cor vocal; se pare că a fost „Unsprezece cireșari“, cuvinte de M. Pascali. Piesa răsună și aplauzele date din partea publicului m-au convins că efectul a fost general. Nu mult după aceea urmă declamațiunea „Odă la patrie“, care asemenea a avut parte de aplauze... Urmează „Potpourii de arie naționale romîne“, esecutate pe fortepian. Plăcerea viuă esprimată la răsunarea acestei piese din partea publicului, prin aplauze frenetice, n-a rămas fără rezultat, căci din coardele fortepianului se mai auzi și una altă piesă romînă: „Carnavalul de București“. Mulțumirea

⁴¹ Datele referitoare la activitatea „Societății diletanților“ în anul școlar 1871—1872. au fost luate din „Familia“, VII (1871), nr. 47, p. 561—562 și nr. 52, p. 622; VIII (1872), nr. 4, p. 46, nr. 9, p. 107, nr. 23, p. 273—274 și nr. 32, p. 381.

⁴² *Junimea romînă din Cluj*, *ibid.*, IX (1873), nr. 1, p. 10.

⁴³ *Un concert și bal în Cluj*, *ibid.*, nr. 9, p. 105.

publicului s-a exprimat din nou față de grațioasa doamnă, ce avu plăcerea d-a-l încînta prin piesele sale fermecătoare.

După aceasta urmară: „Mătușa Angelușa”, monolog comic, „O privire peste Carpați”, declamațiune, „arie națională”, executate pe fluiet românesc.

În fine iar apărî corul vocal, cu un „Rămas bun vînătoresc”... Da, concertul însoțit de bal, aranjat din partea studenților romîni de la Universitatea din Cluș..., în sala Redutului din Cluș, în folosul „Fondului pentru înființarea unei școale romîne de fetițe în Cluș”, a decurs în ordinea cea mai bună, petrecerea a fost foarte vială (sic) și balul a durat pînă demineța, la 6 oare și jumătate.

În fine am să mai amintesc numai cum că la concert, afară de publicul numeros român, a mai participat și străini de toată clasa și rangul.

Serbările din 31 decembrie 1872 și 1 martie 1873 au familiarizat pe clujeni cu *Șoldan Viteazul* și *Mama Anghelușa*. Deși puțin pretențioase, în comparație cu ceea ce dăduse pînă atunci „Societatea diletanților”, totuși ele erau de natură să revivifice interesul pentru teatru. Către sfîrșitul anului școlar 1873, publicul avu prilejul să-i revadă pe V. Filip, Maria Centea, V. Gheție și P. Tanțiu, jucînd „cu multă vervă”: în două piese⁴⁴, al căror titlu nu-l cunoaștem; Filip și Gheție urmau clasa a VI-a, iar Tanțiu a IV-a⁴⁵. Ei trei, frații Centea și alții, vor reprezenta la Gherlă, în august 1873, *Muza de la Burdujeni*, *Paraclisierul sau Florin și Florica* ș. a.⁴⁶

Mai plină de peripeții și mai rodnică decît activitatea tovărășiei ambulante a fost, în 1873, a lui Baciuc. În *Adio la o copilă*, 1872, el scrisese:

*Mă duc, dragă, plec departe,
Ca să aflu ce doresc.*

Și se ținu de cuvînt, cum rezultă din următoarea însemnare: I. Baciuc „în anii 1872 și 1873 a petrecut în România, parte în serviciul poliției din Tergovește, ca subcomisar de clasa I, parte ca practicant de telegrafie în București, la direcțiunea căilor ferate din strada Podul Mogoșoaiei (acum Călea Victoriei), și parte ca teatralist în provincie, angajat în trupa lui Alexandrescu, Caragiale Iorgu și alții⁴⁷. Induplecat, probabil, de părinți, ca Budulea Taichii de cimpoiș și de Buduleasa, fugarul va reveni printre ai săi în a doua jumătate a anului 1873 și, ca „teatralist în provincie”, seceră aplauze la Năsăud și în „opidul” Monor. În cele două localități, unde s-a oprit în decembrie 1873, I. Baciuc-Muntenescu „făcu senzațiune mare” cu *Surugiul*, *Kera Nastasia*, *Herșcu boccegiul Paraponisitul* (cîteșipatru de Alecsandri), *Pandurul cîrșetor* (de C. Dimitriad), *Vlăduțul mamei* (de I. Lupescu) și *Ciobanul din Ardeal* (de Vulcan)⁴⁸. Alegerea bucăți-

⁴⁴ *Ibid.*, nr. 17, p. 202.

⁴⁵ *A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári rom. kath. főgymnásiumi tudósítónya az 1872/73-iki tanévről. Közrebocsátotta Várady Móricz, Cluj, 1873.*

⁴⁶ „Familia”, IX (1873), nr. 31, p. 367.

⁴⁷ *Cronica parohiei gr. cat. Șoimuș*, p. 31.

⁴⁸ Identificarea lui I. Baciuc cu I. Baciuc-Muntenescu s-a făcut pe baza următoarelor indicații: I. Baciuc, „sub numele de Ioan Baciuc-Muntenescu, a publicat în mai multe foi

lor dovedea inițiere în literatura dramatică românească și, pe deasupra, preferința lui Baciu pentru piese în care se criticau tăios anumite rele sociale. Înțelegerea unora dintre aceste rașii, specifice stărilor din Principate, constituia pentru transilvăneni o greutate. Erau însă, în cântecurile lui Alecsandri de exemplu, și lucruri în măsură să educe pe „auzitorii” din Năsăud și Monor. Sînt de amintit: luarea în răspar a latinomaniei, sesizată la Kir Trifonius Petringelus și învățăceii săi, aspirația bugetivorilor „la slava glorioasă” de a se „înjuga la carul statului, cu deplină amoare patriotească și iubire de patrie”, stihuri izolate din *Kera Nastasia*

Orișicine-aici se naște *Nu se naște în zadar,*
Om sau vită care paște *Ci de-a fi pensionar.*

ori din *Herșcu boccegiul*

Poftim roș-roșior . . . îl vînd *Care, orișice pățesc,*
Pentru-acei mișei de rînd *Pe obraz nu se roșesc!*

precum și unele replici caragialești: „Nae Postuleanu, care dacă n-am și decorații, este că nu mi-au dat” etc. etc. Receptivitatea pămîntenilor lui Coșbuc o atestă însă concludent „repețirea” de trei ori, „la cerere generală”, a *Ciobanului din Ardeal*, „cîntecel glumeț”, în care I. Vulcan satiriza pe despoitorii „bietului” popor. Citez un fragment:

„Noroc bun, domnilor! Io-s Nițu lui Gligor, cioban din Ardeal. Și tatăl meu, și moșul meu au fost tot ciobani. Ei ziceau: „Decît slugă la ciocoi, mai bine cioban la oi!”

Așe apoi am rămas și eu la oi. Dar încă doară bine că n-am învățat carte. Io am băgat de seamă că învățătura cam strică firea omului. Am văzut adecă mulți . . . cari, după ce au învățat carte, din oi s-au făcut lupi și au ajuns cei mai crînceni despoitori ai bietului popor”. Sfirșitul cîntecelului este și mai acidulat: „Aud că e rău în țară. Se zice că nu sunt bani. Asta nu-i noutate la noi, nici nu-i așe tare rău; cel puțin unii ștren-gari nu se vor îmbogăți din sudoarea poporului . . .

Ce-i țara? O turmă. E (sic) bine, ce face ciobanul dacă vede că turmă lui se află în doagă rea? Ispitește că oare ce scădere au oile sale. Doară pășunea nu-i bună? Au apa e stricată? Sau aerul nu-i priincios? Și dacă se convinge că una ori alta nu place oilor sale, o îndreaptă spre binele și pe placul lor, *al tuturor, ca toate să fie mulțumite.*

Dacă vede că vrun berbece izbește cu coarnele sale în cutare oaie mai slabă sau mai mioriță tinerea, mi țî-l lovește peste nas, să șeadă molcom, că Dumnezeu a făcut pe toate asemenea și a dat *tuturor asemenea drept să trăiască.*

Așe apoi oile-l au în drag și-i dau bucuros din ce au: lapte și lînă. Acesta e sfatul meu!

poezii și articli literari”, *ibid.*, p. 31. *Pandurul cîrșetor* este atribuit lui C. Dimitriade de „Familia”, VI (1870), p. 131; cu *Pandurul* încălzea „piepturile amorțite” ale romînilor ce trăiau la Budapesta; și I. D. Ionescu, vezi *ibid.*, X (1874), nr. 1, p. 10. Pentru *Vlăduțul mamei*, vezi *Anuarul IV al Societății pentru crearea unui teatru romîn*, p. 57, 62, 78 și 80.

Dar cine ar mai asculta și de mintea ciobanului?

<i>Fiecare pișcă rău,</i>	<i>Țara-aceasta-i ca și-o turmă,</i>
<i>Și nu-i prinde nime, zău.</i>	<i>Unde jaful nu se curmă,</i>
<i>Țara-aceasta-i ca și-o oaie,</i>	
<i>Unu și-altul o despoaie;</i>	<i>Că ciobanul oilor</i>
	<i>Dede turma lupilor.</i>
<i>Ea se uită cu răbdare,</i>	<i>Țara-aceasta-i ca și-un ied,</i>
<i>Cum o tunde mic și mare⁴⁹</i>	<i>Unde pureci mulți-mi șed.</i>

„Familia”, ocupându-se de piesele jucate de Baci, accentuează că toate au fost „bine executate” și „mult aplaudate”. Aplauzele se răsfrângeau, indirect, și asupra „Societății diletanților”, căci în sînul ei a înmugurit și s-a dezvoltat talentul inimosului actor⁵⁰.

La începutul anului 1874, cînd Vulcan popularizează succesele lui Baci, „Familia” publică împărtășiri *Despre viața socială din Cluj*⁵¹, provocînd „oareșicare iritațiune în saloanele damelor”⁵². Împărtășirile se raportează și la niște întruniri organizate de societatea „Iulia”.

„Iulia” era numele asociației culturale „academice” a studenților romîni de la facultatea de drept a Universității „Ferencz József”⁵³.

Sprîjiniți și îndrumați de profesorul Gr. Silași, studenții urmăreau scopuri multiple: să cultive limba și literatura romîna, să ajute pe tinerii lipsiți de mijloace, să țină ședințe publice și să dea, din cînd în cînd, concerte⁵⁴. Primul concert, împreună cu „petrecere de salt”, a avut loc în februarie 1874; în cadrul acestuia Vasile Filip, elev în clasa a VII-a și membru al trupei diletanților, a interpretat *Soldan Viteazul*.

Informațiile despre strădaniile colegilor lui Filip sînt mai tîrzii, din mai 1874, cînd școlăria și studenții sărbătoriră, conform obiceiului,

⁴⁹ I. Vulcan, *Ciobanul din Ardeal. Cîntecul glumeț*, în „Familia”, XI (1875), nr. 27, p. 309—312. Citatele la p. 309 și 312.

⁵⁰ Informații despre spectacolele de la Năsăud și Monor *ibid.*, IX (1873), nr. 43, p. 501 și X (1874), nr. 3, p. 36.

⁵¹ *Ibid.*, X (1874), nr. 11, p. 130.

⁵² *Ibid.*, nr. 16, p. 191.

⁵³ Vezi Gregoriu Silași, *Autobiografie*, în „Tribuna” (Sibiu), XIV (1897), nr. 8, p. 30 și nr. 9, p. 33; I. Lupaș, *Societatea studențimii universitare „Iulia” din Cluj și activitatea membrilor ei*, în „Lumea universitară”, I (1922), nr. 2—3, p. 20—23; *Studențimea universitară din Cluj și societatea literară „Iulia”*, în „Ardealul”, IV (1944), nr. 11, p. 4 și 6.

⁵⁴ *Ibid.*, nr. 6, p. 71. Dăm întregul program: Cuvînt de deschidere, rostit de D. I. Monasterianu, vicepreședintele societății „Iulia”; *Cincisprezece cireșari* de Pascaly, muzica de Flechtenmacher, executat de „corul voçal”; *Sentinela romîna* de Alecsandri, „perorată” de Basiliu Olteanu, „jurist”; *Salutare din Italia*, compus de Franz Suppé „pentru două violine principale, cu acompaniament de pian” (executanți: Carol Schuster, directorul conservatorului din Cluj, Carol Gunesch, „magistrul” de capelă al „Hilariei”, și Em. Vaida, elev; *Cîntec vîntoresc*, poezie de Gabr. Scridon, „auzitoriu de filozofie”, muzică de Mendelssohn—Bartholdy, executată de cor; *Misiunea femeii în genere și a celei romîne în specie*, dizertație (publicată *ibid.*, nr. 15, p. 169—171); *Doine romîne transilvane*, cîntate din fluier de I. Secușanu, și *Romîn verde ca stejarul* de Alecsandri, muzica de Vorobchievici. Completări *ibid.*, nr. 11, p. 131.

ziua de 3/15 mai, prin rugăciuni „funerale pentru martirii“ de la 1848 și intonarea cîntecului *Aceasta e ziua în care românul*. După amiază, jurneele s-a strîns, în mare număr, la o „convenire în o grădină publică“, fiind de față și Gr. Silași⁵⁵.

În cinstea aceluiași eveniment, diletanții au jucat *Tribunul* de I. Lăpădatu, în 2/14 mai, iar *Muza de la Burdujeni și Fîntîna de piatră*, în 4/16 mai. Ultimele două piese făceau parte din vechiul repertoriu al diletanților, drama *Tribunul* însă nu mai fusese reprezentată.

Rod al unor stăruințe scriitoricești de mai mulți ani, drama în trei acte a lui Lăpădatu, publicată pentru întia oară în 1870⁵⁶, zugrăvește înlîmpări aparținînd „furtunosului an 1848“ și, cu toate scăderile ei (personaje insuficient conturate, acțiune lîncedă, replici prea lungi), ea contează pentru literatura dramatică originală din Transilvania ca o încercare merituosă, prin subiect, tendința sa generală și limbă.

Alegerea dramei de către diletanți a fost determinată de „intențiuni naționale“, scriu contemporanii. Interpreții (Filip, în rolul prefectului László, Maria Centea, care a jucat pe Terezia, Gheție, ca „damă“, Găvrus, I. Haragoș, I. și B. Pop, I. Popovici și Tanțiu) s-au priceput să scoată în evidență tocmai aceste intenții, procurînd astfel spectatorilor „momente de plăcere“. Reproduc dintr-o cronică: în *Tribunul* „a excelat d-l Vasiliu Filip, în rolul său de renegat. În tot decursul producțiunii d-l Filip atinse marginile perfecțiunii, era însă sublim și mișca inimile tuturor privitorilor cînd, ca renegat, își cunosc rătăcirea și-și mărturisi ticăloșia, și-și blestema trecutul. Te cuprindeau fiori cînd auzai și recunoșteai adevărul mărturisirii sale, și jura fiecare în sufletul său credința neclintită către națiunea romînă“⁵⁷.

Dat în folosul școlii „poporale“ romîne din Cluj, spectacolul cu *Tribunul* constituie una dintre mărturiile cele mai categorice că, pe măsură ce își dezvolta activitatea, „Societatea diletanților“ devenea tot mai conștientă de faptul că teatrul este un „factor potînte“ de educare patriotică și de prepășire a limbii. Invederîndu-l, „Familia“ și „Albina“ îl încuviințau: „Bravii diletanți... — prin dexteritatea lor, manifestată în executarea rolurilor, și prin alegerea pieselor celor mai naționale, lucrute în cea mai bună limbă romînească — merită interesarea și sprijinirea tuturor romînilor de inimă, căci ei lucră neobosiți pentru a da înșiși și a mișca și pre cei ce asistă la producțiunile lor, să dea semne de viață romînească, în mijlocul nepăsării căreia căzurăm sacrifici noi romînii, prin intrigile neprieteniilor noastre“⁵⁸. Dușmani ne erau oameni ca prefectul László și contele Vilmoș, cărora le cade jertfă Teodor, fiu de iobag și conducător, în 1848, al cetelor de răsculați, care s-au înarmat pentru a se răfui cu asupritorii. Exploatații au supraviețuit revoluției și au continuat să stoarcă și mai

⁵⁵ *Ibid.*, nr. 20, p. 237—238.

⁵⁶ *Tribunul. Dramă în 3 acte. (Din întîmplările anului 1848)*, *ibid.*, VI (1870), nr. 13 și urm. Vezi și *ibid.*, V (1869), nr. 41, p. 491.

⁵⁷ „Albina“, 1874, nr. 41. Date despre *Tribunul* apud D. Șt. Petruțiu, *lucr. cit.*, p. 679—683; autorul a reproduș fragmentar și cronica din „Albina“. Vezi și „Familia“, X (1874), nr. 23, p. 276.

⁵⁸ „Albina“, 1874, nr. 41.

aprig masele. Pentru acest motiv, reprezentarea *Tribunului* a însemnat o faptă prin care diletanții își manifestară încă o dată, sfidător, îndrăzneala. „Fierul plugului, rostește un personaj din dramă, s-a făcut lance și coasele se schimbă în săbi; entuziasmul nu mai cunoaște margini și învierșunarea crește pe zi ce merge. Cum vezi, Tribune, răzmerița fierbe din toate părțile ca un vulcan”. Gânduri ca acestea, exprimate într-o frumoasă limbă românească, erau menite să iște „fiori” și să înverșuneze pe oamenii de ispravă contra domniei nedrepte a grofilor, a conților și renegaților, care, înfrățiți, adânceau robia socială și națională din Ardeal.

Cercetînd numele interpreților din *Tribunul* se constată lipsa unor diletanți care jucaseră, în anii trecuți, împreună cu Filip, Găvrus și Tașiu. Lipsesc Maria Centea, Bocoș și Andrei Centea. Cea dintîi era ocupată cu măritișul, iar ceilalți doi plecaseră din Cluj, înscriindu-se, ca și Gheție, la liceul greco-catolic din Beiuș⁵⁹. În 1862 se înființase aici, pentru elevii claselor VII—VIII, societatea de lectură „Samuil Vulcan”, condusă în 1874 de profesorul Ștefan Guleșiu⁶⁰. Ajutați de el, Berta Balaș, Tinica Marinescu, Maria Centea, „din soc. dilet. din Cluj”, I. Lemac, Toma Păcală, A. Centea, G. Bocoș, A. Todea ș. a., „surprinseră” pe beiușeni, în 7 ianuarie și în zilele de Rusălii, cu trei „reprezentățiuni”, jucînd *Millo director sau mania posturilor*, *Paradisierul sau Florin și Florică* etc. De asemenea; s-a recitat *Copila romîndă*, „în care [M. Centea] a întrunit simțemintele fragede cu entuzismul cuvîntelor”. S-au mai remarcat A. Centea, Bocoș, M. Centea și Lemac. Acestora și celorlalți spectatorii le-au tălmăcit dorința lor de „a mai vedea reprezentățiuni de aceste și încă, dacă s-ar putea, piese din a noastră viață socială”. Dorința și titlul ei sînt semnificative.

Comentarii zgîrcite despre spectacolele din Beiuș se găsesc în „Familia”⁶¹, care, elogiînd exemplul bun, convertește lauda în îndemnuri folositoare înaintării teatrului românesc: „E lucru foarte frumos că tinerimea noastră înțelege însemnătatea acestui ram atât de nobil în viața popoarelor civilizate. Înainte, jûni confrăți!”

Un tînăr confrate era și I. Baciú-Muntenescu, despre a cărui activitate de după 1872 spuneam că nu poate fi despărțită de aceea a diletanților. Păstrînd încă vie amintirea succeselor sale de la Năsăud și Monor, Baciú a poposit în februarie 1874 la Gherla, cu *Surugiul*, *Pandurul cerșetor*, *Ciobanul din Ardeal*, *Herșcu boccegiul*. Ropote de aplauze⁶².

Năsăud, Monor, Gherla. Gîndindu-se la bucuria cu care fusese întîmpinat în fiecare din cele trei așezări, Baciú plănuește, în martie 1874, să facă o „excursiune” de cîteva luni „prin toate părțile” ardelenne populate de romîni și să dea „în tot locul... vro trei reprezentățiuni”, dintre care una în beneficiul „Societății pentru fond de teatru”. Vulcan, încîntat de acest plan, era dinainte convins că Baciú va fi primit pretutindeni cu

⁵⁹ Vezi C. Pavel, *Școalele din Beiuș, 1828—1928. Cu o privire asupra trecutului romînilor din Bihor*; Beiuș, 1928, p. 185—186.

⁶⁰ O scurtă biografie a lui Șt. Guleșiu *ibid.*, p. 177.

⁶¹ X (1874), nr. 3, p. 36 și nr. 22, p. 263—264.

⁶² „Familia”, X (1874), nr. 9, p. 108.

căldură și ospitalitate „românească, demnă de acela care vine să deschidă la munți și la câmpii altariul artilor frumoase”⁶³.

De Baciu și de „turneul” său din 1874 amintește și I. V. Barcianu, care întregeste relatarea lui Vulcan cu amănuntul, pentru noi prețios, că „d-l Muntenescu... are nobila idee a lucra mai mult în Bucovina”⁶⁴.

Timp de câteva luni (aprilie—decembrie 1874) periodicele ardelenene nu publică nimic despre „escursiunea” proiectată de Baciu, ci numai unele bucăți care interesează slăbiciunile sale literare⁶⁵. În ianuarie 1875 însă, „Familia” vestește că „tînărul actor I. Baciu-Muntenescu a dat acolo [Reghinul Săsesc], la 29, 30, 31 dec. [1874] și 1 ian., însoțit de câțiva amici ai săi, patru reprezentațiuni teatrale. Cu această ocaziune dînsul a reprezentat pentru prima oară *Ciobanul din Ardeal*, canțonetă satirică de Iosif Vulcan, și prelucrat acum de nou de autorul. Și cu acest debut d-l I. B. Muntenescu și-a încheiat cariera de actor, căci, precum ni se scrie, dînsul va intra în teologie. Pagubă pentru scenă!”⁶⁶ Vreme de un deceniu Baciu nu-și va mai vădi interesul față de soarta teatrului românesc din Transilvania. El va reveni la vechea sa pasiune pentru scenă abia în 1884, cînd se stabilește la Șoimuș, unde se născuse.

Asemenea lui Baciu, și diletanții au vegetat în vara anului 1874. Dar în toamnă romîinii de la liceul catolic reînvie societatea lor de lectură⁶⁷. Societatea ținea ședințe în fiecare sîmbătă și progresa binișor. Proastă era doar starea ei „finanțială”. Pentru a o îmbunătăți, tovărășia diletanților sfătuiește să se apeleze la publicul dornic de teatru⁶⁸. Pregătirile trupei s-au tărăgănat cam două, trei luni. Din această cauză ea nu s-a putut înfățișa clujenilor decît în 26 aprilie și apoi în 2 mai 1875, cu *Movila lui Burcel*, *O privire de pe Carpați* și *Glasul unui romîn* (de A. Mureșeanu),

⁶³ *Ibid.*, nr. 13 [recte: 14], p. 167.

⁶⁴ *Inceputul artii teatrale la noi, ibid.*, nr. 16, p. 188.

⁶⁵ Vezi *ibid.*, nr. 8, p. 88—89, poezia *Dorul*; nr. 12, p. 144 („Poșta redacțiunii”); nr. 21, p. 252 („Poșta redacțiunii”); nr. 24, p. 281—282, *Descîntecul de potcă*. Datină populară rom. din Transilvania; nr. 39, p. 459—460, poezia *Leacul boalei*, și nr. 42, p. 510 („Poșta redacțiunii”). *Leacul boalei*, pe care o transcriu, dovedește oarecare talent:

— *Frunză verde castravete*
De cînd îmblu după jete,
M-a lovit o boală grea,
Nu mă pot scăpa de ea.

Și de cînd m-am bolnăvit,
Vai că rău am mai slăbit;
Nu știu, zău, ce-aș mai porni,
Doar de ea m-oi mîntui.

Dusu-m-am nouă hotară,
La toți doștorii din țară,
Să mă poată vindeca,
Doar de boală voi scăpa.

Dar degeaba-am alergat,
Că de leacul ei n-am dat;
Și nici n-o pot lecu,
Căci e boala inimii.

Dusu-m-am și-am tot imblat,
Leac la boală n-am aflat;
Dar m-oi duce și-oi imbla,
Totuși leacu-i voi afla.

Că mi-a spus o vrăjitoare,
Să nu caut luna-n soare!
Că mi-i leacul ca aflat,
Și se cheamă „însurat”!

⁶⁶ *Ibid.*, XI (1875), nr. 1, p. 12.

⁶⁷ *Ibid.*, X (1874), nr. 45, p. 544.

⁶⁸ *Ibid.*, XI (1875), nr. 5, p. 59.

Ștefan cel Mare și muma lui (de Iustin Popfiu), *Cuiul în perete*, *Paracliserul* și cu comediele „originale” ale lui Vulcan, *Alb sau roșu* și *Din răscoala lui Horea*. Toate piesele au înregistrat un succes „îmbucurătoriu”. Publicul și-a exprimat mai de multe ori plăcerea prin aplauze numeroase și s-a depărtat foarte mulțumit din sala reprezentațiunii. Dintre diletanți au eselat mai ales d-na Maria Cristea n. Centea, d-șoara Elena Rădeanu, d-nii V. Filip, I. Găvrus și A. Orianu“, cărora le-au dat concursul I. Haragoș și Teodor Mihali⁶⁹.

După reprezentația din 2 mai, în 13 iunie, „Societatea de lectură” a ținut o ședință publică, în „localitatea parohială gr[eco] c[ato]lică”. Pe lângă cuvântările de deschidere și închidere, cîntece executate de corul „vocal”; recitări și dizertația lui T. Mihali despre *Însemnătatea literaturii în viața unei națiuni*, programul ședinței a cuprins și *Rusaliiile în satul lui Cremene*, cunoscuta comedie a lui Alecsandri⁷⁰. Știri mai amănunțite despre desfășurarea serbării și despre interpreți nu sînt, dar, judecînd după celelalte manifestări ale „Societății de lectură”, cu siguranță că neobosiții diletanți au „mulțumit” și de astă dată pe cei veniți să-i asculte. De altminteri, această ședință a fost pentru elevii romîni de la liceul catolic și ultimul prilej de a instrui și desfăta publicul din Cluj, deoarece în august 1875 guvernul a interzis actorilor „noștri teatrali cîntăreți” și trupelor „teatrale ambulante” să mai dea reprezentații, dacă „nu vor avea spre acest scop concesiune de la ministerul de interne”⁷¹. Măsura aceasta nedreaptă, — menită, crede „Familia”, să stingă „toate instituțiunile noastre de cultură națională” — s-a răsfîrnt, deopotrivă, și asupra „Societății de lectură”, și asupra diletanților. La sfîrșitul lunii septembrie 1875⁷², societatea și-a ales un comitet alcătuit din Gr. Silași, președinte, T. Mihali, vicepreședinte, Hosu, secretar, V. Pavel, bibliotecar, și V. Barbulovici, casier⁷³. Gr. Silași era profesor la Universitatea din Cluj, predînd cursuri de limbă și literatură romînă. De aceea, ziarul „Kelet” se întrebă, într-un articoluș din octombrie 1875, cum a ajuns Silași președinte? Dispozițiile în vigoare nu îngăduiau ca o atare funcție să fie îndeplinită de către persoane străine de școala în care activa efectiv societatea de lectură. „Kelet” dă în vileag lipsa de vigilență a direcțiunii liceului romano-catolic și cere clarificarea situației lui Silași⁷⁴. Sesizat, directorul „opri societatea a ține ședință, pînă ce nu i se vor prezenta statutele”⁷⁵. Statutele s-au întocmit, dar aprobarea lor s-a tergiversat luni de zile. Forțați de împrejurări, elevii renunță, deocamdată, și la teatru, și la alte inițiativă cu caracter cultural și implicații naționale.

«Societatea diletanților „teatrali” din Cluj» a durat, așadar, cinci ani, timp în care a izbutit să cultive talentul dramatic al mai multor actori tineri, să reprezinte aproximativ douăzeci și cinci de monoloage, vodeviluri, cînti-

⁶⁹ Vezi *ibid.*, nr. 16, p. 187, și nr. 18, p. 211.

⁷⁰ *Ibid.*, nr. 22, p. 259.

⁷¹ *Ibid.*, nr. 31, p. 368.

⁷² *Ibid.*, nr. 40.

⁷³ „Kelet”, V (1875), nr. 245, p. 963.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ „Familia”, XI (1875), nr. 47, p. 559.

cele comice, drame și comedii scrise de Alecsandri, I. Vulcan, I. Lăpădatu, C. Negruzzi ș. a., să contribuie la reușita unor concerte și recitaluri de poezie. Prin toate aceste manifestări, ea a izbutit, de asemenea, să dea avânt începuturilor de viață culturală a românilor din Cluj, unde posibilitățile noastre de afirmare pe acest tărâm erau, în vremea aceea, reduse. Plini de elan tineresc și decizi să lupte împotriva greutăților, diletanții au înscris o frumoasă pagină în istoria mișcării teatrale românești din Transilvania. Înaintea lor această istorie nu amintește decât două încercări îndrăznețe: prima se datorește unor blăjeni întreprinzători (1833—1842), iar cealaltă brașovenilor (1852—1854)⁷⁶. Deși se deosebește de ele, în special prin predominarea elevilor în componența trupei, totuși «Societatea diletanților „teatrali“ din Cluj» a urmărit aceleași țeluri nobile ca și societățile care au precedat-o. Ea a năzuit să facă din teatru o școală de educație cetățenească și de renaștere națională.

ОБЩЕСТВО „ТЕАТРАЛЬНЫХ“ ДИЛЕТАНТОВ ГОРОДА КЛУЖА (1870—1875 гг.)

(Резюме)

Исследование является вкладом в историю румынского театра Трансильвании во второй половине XIX века. Точнее, автор исследует вопрос образования „Драматического общества“ основанного румынскими учениками клужского католического лицея в период 1870—1875 гг.

Члены товарищеского объединения поставили в Клуже и в других городах и сѣлах около 25 пьес, написанных В. Александри, И. Вулканом, И. Лăпăдату, К. Негруци и другими. Они также помогали в организации концертов и чтении стихов, оживляя этим культурную жизнь румын в Клуже. Им удалось доказать, что сцена является настоящей „практической школой“ общественного воспитания и национального подъема. На основании этой широкой деятельности „Общества“ автор приходит к заключению, что оно сыграло важную роль в развитии театрального дела у румын Трансильвании.

UNE SOCIÉTÉ D'AMATEURS DE THÉÂTRE A CLUJ (1870—1875)

(Résumé)

La présente étude est une contribution à l'histoire du théâtre roumain de Transylvanie pendant la seconde moitié du XIXe siècle. L'auteur s'occupe de la fondation et de l'activité de la „Société dramatique“ des élèves roumains du lycée catholique de Cluj pendant les années 1870—1875.

Les membres de cette association réussirent à représenter à Cluj et dans d'autres villes et villages de Transylvanie environ 25 pièces de V. Alexandri, I. Vulcan, I. Lăpădatu, C. Negruzzi et d'autres. Ils contribuèrent aussi à l'organisation de concerts et de récitals de poésie et, de ce fait, animèrent la vie culturelle de Cluj en montrant que la scène est une véritable „école pratique“ d'éducation civique et de résurrection nationale. Ces réalisations permettent à l'auteur d'attribuer à la „Société...“ une place importante dans le développement du mouvement théâtral des Roumains de Transylvanie. Cette attribution paraît pleinement justifiée.

⁷⁶ De brașoveni s-a ocupat I. Breazu, în *Contribuții la istoria teatrului românesc din Transilvania*, vezi «Buletinul universităților „V. Babeș“ și „Bolyai“» Cluj, seria Științe sociale, vol. I (1956), nr. 1—2, p. 320—27.

APÁCZAI CSERE JÁNOS TÁRSADALMI NÉZETEINEK KÉRDÉSÉHEZ

SZIGETI JÓZSEF

A megnyugtató Apáczai-összkép kialakítását az teszi nehezzé, hogy különböző fejlettségi fokón álló társadalmak törekvéseit kifejező gondolatrendszerek elemei jelentkeznek tudatában, irányítják tevékenységét s e gondolatrendszerek mindenike az erdélyinél jóval fejlettebb társadalom törekvéseit tükrözi.

Ismeretes, hogy Apáczainak a társadalom anyagi és szellemi életéről, az emberek egymás közötti viszonyáról alkotott nézeteit egyfelől a puritánus eszmék, másfelől a descartesi racionalizmus határozta meg. E kétféle gondolatrendszer közt mind filozófiailag, mind a társadalmi átalakulás módszerét illetően alapvető ellentét van. A puritánus ideológia az istenre épít, s a társadalmi viszonyok megváltoztatását illetően forradalmi programot hirdet, Descartes viszont végső fokón az emberi észre alapoz s társadalmi nézeteiben a francia polgárság kompromisszumos álláspontja tükröződik.

Mi lehetett e nézetek sorsa Erdélyben, ahol Apáczai fellépése idején a kelet-európai típusú centralizáció is bomlófélben volt már a feudális nemesség erőre kapása következtében?

Nyilvánvaló, hogy a „második jobbágyság“ viszonyai között élő Erdélyben nem lehettek időszerűek azok az elvek, melyeket az abszolutizmus megdöntésére készülő angol polgárság írt az independentizmus zászlajára. Bethlen Gábor halála után az általa létrehozott feudális jellegű centralizáció mindinkább erősödő ütemben bomlásnak indult, s a század közepe táján, Apáczai hazatérése idején, a feudális nemesség zöme heves támadásokat intézett a Bethlen-féle centralizáció maradványainak felszámolására.

II. Rákóczi György uralkodása idején elkecsesedett harc tombolt a feudális uralkodó osztályon belül két réteg között: a nemesség zöme növegni kívánta befolyását mind az állami, mind az egyházi vezetésben; a fejedelmi udvar s támasza, a reakciós református államegyház viszont korábbi hatalma és befolyása megőrzésére törekedett. A feudális osztály e két rétege ellen sorakoztak fel a puritánusok, amikor a presbiteriumok szervezése útján meg akarták törni mind a feudális patrónusi, mind a püspöki hatalmat azzal, hogy a gyülekezetek saját akaratuk szerint válasszanak világiakat is az egyházkormányzati szervekbe. Az angliai példán megrettent fejedelem és a református államegyház vezetői azonban inkább szövetségre léptek, s együttesen vették fel a harcot a puritánus mozgalomban jelentkező veszély

ellen. Ezzel a puritanizmus terjedésének nemcsak radikális, de mérsékelt formája elé is tilalomfát állítottak, amely a Lorántffy Zsuzsánna és Rákóczi Zsigmond körül tömörült középnemességre támaszkodott. Ez a szárny a puritánus reformokat a feudális *patronátus keretei között* akarta megvalósítani,¹ megőrizve ezzel a létesítendő presbitériumokban a nemesség eme rétegének befolyását.

A feudalizmus két szárnyának kiegyezése tehát még azt is megneheztette, hogy a presbitériumok a nemesség viszonylagosan haladó, szűk rétegének ellenőrzése mellett, végső fokon a feudális irányítás elfogadásával alakuljanak meg. Arról természetesen szó sem lehetett, hogy az angliai példához hasonlóan a puritánus szervezkedés a polgári forradalom fedőszerve legyen Erdélyben.

Ez a helyzet alapvetően meghatározta Apáczai törekvéseinek sorsát, aki a feudális reakció győzelmének tombolása idején érkezett haza Erdélybe. A gyulafehérvári beköszöntő beszéd, valamint a Magyar Enciklopédia rádöbbsentette a feudális nemességet és a fejedelmet, hogy az erdélyi puritanizmusnak új vezére támadt, aki félelmetes tudással és elszántsággal védelmezi eszméit. A Magyar Enciklopédia X. része, amely az emberi együttélés minden (házi, gyülekezeti, polgári) formáját szabályozza, valójában forradalmi nézeteket tolmácsol. Egy gazdaságilag erős, már a politikai hatalom elragadására készülő osztály belső életének rendező elvei tükröződtek itt: az Ótestamentum zord törvényeinek vasfegyelmé határozza meg mind a gyülekezeti, mind a családi, mind pedig a polgári közösség életét. A politikai gondolkodás fejletlensége miatt, a döntő harcra készülő közösség egységének biztosítására, még szükség volt a vallás fegyelmező erejére. Ezért kell halállal lakolnia mindenkinek, aki az istennel kötött szövetséget, vagy az emberek egymással kötött szövetségét — az emberi együttélés alapját — meg akarná szegni! Halállal lakol a közösség igazát elforgató, a hatalmat csalárd úton elragadó zsarnok is! Az ótestamentumi teokrácia mezében itt a XVII. századi polgárság törekvései tükröződtek: Cromwell puritánusai a törvénszegő zsarnok keze nyomát látták a Stuartok intézkedéseiben, akik a polgárság gazdasági, politikai, vallási törekvéseit elfojtani igyekeztek. Ellenük tehát jogosult az erőszak fegyvere!

Ez az ideológia a forradalom küszöbére érkezett angol burzsoázia programját tartalmazta, s nyílt hirdetése bizonyára megrettentette az erdélyi zsarnokokat, akik a puritanizmus megszelídített, Lorántffy Zsuzsánna-féle változatában is az angliai eseményekre nyíló kaput látták.

Bár a gyulafehérvári beköszöntő beszéd tengelyében már a descartes-i racionalizmus döntő szerepének felismerése áll a társadalom fejlődésében, mégis Apáczai hitet tesz itt az erdélyi puritánus mozgalmak örökségének vállalása mellett is. Eppen ezért hisszük, hogy a reakció erői Apáczai elnémitására törtek, s a Kolozsvárra való áthelyezését büntetésnek szánták. A korabeli osztályviszonyok ismeretében nem eléggé meggyőző az az álláspont, hogy sem a fejedelmi udvar, sem Apáczai nem érezte lefokozásnak a kolozsvári iskolához való áthelyezését.² Az Approbata Constitutiók világo-

¹ Makkai László; *A kuruc nemzeti összefogás előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956. 166.

² Bán Imre, *Apáczai Csere János*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 453.

sán kimondják, hogy az újítók fej- és jószágvesztéssel büntettedsenek,³ s Makkai kimutatja, hogy a reakció kíméletlen eréllyel lépett fel a puritánusok ellen.⁴ Apáczai nagy erkölcsi bátorságról tett bizonyosságot a zsarnokölő puritánusok elveinek vállalásával, ámde ez az út objektíve járhatatlan volt a korabeli hazai viszonyok között, s nézetünk szerint ezt Apáczai fel is ismerte. A Basire által kiobbantott gyulafehérvári vitán ezért vallotta magát presbiteriánusnak, tiltakozva az independentizmus vádja ellen. A zsarnokölés elméletének tolmácsolása mégis az I. Károlyt verpadra juttató independentensek módszereinek elvi igazolását jelentette.

Úgy érezzük, hogy az eddigi Apáczai-kutatások ezen a ponton nem adtak elég megnyugtató magyarázatot. Kétségtelen ugyanis, hogy látszólag *ellentmondás* van a zsarnokölés elméletének tankönyvbe iktatása és Apáczainak a fejedelem előtt hangoztatott álláspontja között: ő independens elveket nem vallott, hanem presbiteriánus.⁵ Ez az ellentmondás azonban csak akkor nem oldódik fel, ha Apáczainak Hollandiában kialakult világnézetét egyszer s mindenkorra lezártnak tekintjük, amelyen a hazai viszonyok mélyebb megismerése nem változtatott. Bán Imre kimutatja, hogy a zsarnokölés megokolását Apáczai Fennerus angol teológusnak egy 1585-ben írt művéből veszi át szó szerint,⁶ tehát egy olyan műből, mely az angol abszolút monarchia és a polgárság érdekszövetsége felbomlásának időszakában keletkezett,⁷ s azt juttatta kifejezésre, hogy a polgárság többé nem hátrálhat a Tudorok elnyomó politikája előtt. De nem hisszük, hogy elég lenne ebből egyszerűen levonni azt az alapjában helyes következtetést, hogy Apáczai nem volt a szó angol értelmében forradalmár,⁸ és nem gondolt a társadalmi rend erőszakos felforgatására,⁹ mert akkor nem látjuk be, mi értelme volt a zsarnokölés elve elfogadásának. Nem az a lényeges, hogy Apáczai a szó angol értelmében volt-e forradalmár, hanem hogy elfogadta-e, hogy az isteni és emberi törvényeket megszegő tirannust meg szabad ölni. Azt hisszük, hogy ezt a tételt *elvíleg, adott társadalmi viszonyok között, ahol erre szükség van* — jogosnak és igazságosnak tartotta. Éppen ez az értelme a népfelség elve elfogadásának. Nem érthetünk egyet azzal a magyarázattal sem, hogy Apáczai „a zsarnokölést... helyeselte, anélkül, hogy zsarnokölésre gondolt volna.”¹⁰

Apáczai valószínűleg nem értette meg minden ponton az angol forradalom gazdasági, politikai és vallási összeüggéseit, de elvíleg jogosnak tartotta, hogy a hatalmas család úton megragadó zsarnokot meg kell ölni. Apáczai élete példája, a Basire-ral folytatott vita utáni magatartása iga-

³ Pokoly József, *Az erdélyi református egyház története*. Budapest, 1904. II. k. 227.

⁴ Makkai, i. m. 164—65.

⁵ Tartalmi kivonat Seiwertől. „Apáczai Csere János válogatott művei.” Tankönyvkiadó, Budapest, 164.

⁶ Bán, i. m. 344.

⁷ Christoffer Hill, *Az angol forradalom*. 1640. Szikra, Budapest, 1948. 38.

⁸ Bán, i. m. 342.

⁹ Uo.

¹⁰ Saszet Géza, *Apáczai haladó társadalmi törekvései és nézetei*. „Filozófiai tanulmányok.” Tudományos Könyvkiadó, Bukarest. 237.

zolja,¹¹ hogy vállalta az Enciklopédiának az emberek magatartására vonatkozó ama kitételét: „megkívántatik a martiromság szenvedése is, mely az igazságról a mű életünknek veszedelmével való állhatatos vallástétel.”¹² Nem helyezhető Apáczai a kor forradalmár gondolkodóival egy sorba, ha ugyanakkor elvitatjuk, hogy komolyan gondolt ennek az elvnek keresztülvételére ott, ahol a feltételek ezt megkívánták. A látszólagos ellentétet az oldja fel, hogy feltételezzük: a hazai valóság alakított Apáczai világnézetén, mert bár megvoltak Rákóczi Györgyben az autokrata fejedelem jellemvonásai, a hatalmat nem erőszakkal vagy csalárd úton ragadta magához; következésképp Apáczai nem is tekinthette törvényszegő zsarnoknak, akivel szemben érvényesíthető a fegyveres ellenállás. A hazai viszonyok mélyebb megismerése nyomán arra a meggyőződésre juthatott, hogy a puritánus program csak a nemesség viszonylagosan haladó rétegének támogatásával valósítható meg. A feudális anarchia erőre kapásának viszonyai között valóban időszerűtlen volt Erdélyben Cromwell independenseinek harci módszere s közelebb állott a lehetőségekhez a puritánusok mérsékeltebb, a feudalizmussal kiegyezésre hajló szárnyának, a presbiteriánusoknak taktikája. Apáczai tehát őszintén vallhatta magát presbiteriánusnak, aki nem gondolt independens módszerek megkísérlésére Erdélyben, ahol a feltételek ezt nem tették lehetővé.

Persze a presbiteriánus törekvéseket sem az erdélyi viszonyokra szabták, mivel bennük az erősebb angol burzsoáziának megalkuvása tükröződött a feudalizmussal az aulról jövő veszély elhárítására. Erdélyben pedig, amint láttuk, csak arról lehetett szó, hogy a haladó erők Bethlen politikájának továbbfolytatására kényszerítsék az uralkodó osztályt. Nem lévén forradalmi helyzet Erdélyben a XVII. század közepén, a haladásban érdekeit osztályok között másként alakultak az erőviszonyok, mint Angliában. A haladó erők a harci célok tekintetében heterogén elemekből: a mezővárosi parasztpolgárság, az értelmiségi elemek s a nemesség szűk rétegéből tevődtek össze, következésképp a puritánus ideológiában kifejezésre jutó törekvéseket különbözőképpen magyarázták. Kevés kivételtől eltekintve a létrejövő presbiteriumokban megmaradt a nemesi befolyás; hiszen Apáczai pártfogójának, Lorántffy Zsuzsannának a gondolkodása is a feudális ideológiában gyökerezett.¹³ A presbiteriánizmusnak ez a feudális vezetés alatti változata is vereséget szenvedett azonban a fejedelmi udvar és a főpapság, valamint a főnemesség közötti kiegyezés következtében. Nincsenek adataink arra, hogy Apáczai milyen mértékben vett részt, vagy egyáltalán részt vett-e és főleg milyen irányú presbiteriális szervezkedésben, azt hisszük azonban, hogy meg kellett alkudnia a presbiteriánus szervezkedés feudális ellenőrzés alatti formájával. Lorántffy Zsuzsanna erőteljes támogatása is ezt látszik igazolni. A fejedelem válaszelevelének ingerült hangja,

¹¹ A vita után, mely számára vereséggel végződött, kijelentette: „Első védekezésem alkalmával senki sem volt mellettem, sőt mindnyájan engemet elhagytak; ne számíttassék ez bennük: De az Úr mellettem állott és megerősített engem.” Tartalmi kivonat Seiwertől, i. m. 165.

¹² Apáczai Csere János, *Magyar Enciklopédia*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959. 341.

¹³ Makka, i. m. 166.

amelyben rendre utasítja az Apáczai érdekében közbelépő anyját,¹⁴ igazolja, hogy a fejedelem és környezete csapást akart mérni e mérsékelt presbiteriánus elvek feladására nem hajlandó Apáczaira:

Apáczaikat az 1655. szeptember 24-i gyulafehérvári vita után távolították el a fejedelem parancsára Gyulafehérvárról, és egy év múlva, 1656. november 20-án megtartotta beköszöntő beszédét Kolozsváron abban az iskolában, amelyet 1655. április 3-án tűzvész pusztított el¹⁵, és amelynek rendbehozatala Apáczaira várt. Mi bírhatta rá a fejedelmet, hogy mégis beleegezék Apáczai kinevezésébe? Hogyan történhetett meg, hogy Apáczaikat a kemény episcopális szellemű Váradi Miklós irányítása alatt álló kolozsvári iskolához osszák be, ahonnan éppen puritánus meggyőződése miatt távolították el 1654 nyarán a szintén Hollandiában tanult Igaz Kálmánt?¹⁶ Nem hisszük, hogy elégséges lenne az a magyarázat, mely szerint II. Rákóczi György bizalmasai, Bethlen János és a dúsgazdag kolozsvári kalmár, Váradi Miklós, aki „nagy egyházi autokrata és kemény episcopális volt”¹⁷, nem törődött Apáczai egyházpolitikai elveivel.

Apáczaiknak a fejedelem előtti helytállása s az egy év múlva bekövetkezett kolozsvári kinevezés közötti ellentmondást világosan érzékelteti Bán Imre is, amikor megállapítja: „Sajnos nem tudjuk megmondani, milyen közvetlen okok bírták rá a fejedelmet, hogy a puritánus mozgalomban kompromittált Apáczaikat a puritánus meggyőződése miatt elbocsátott Igaz Kálmán igazgatói székébe ültesse”¹⁸. A válasz, hogy a kolozsvári iskola puritánus-ellenes vezetői nem törődtek Apáczai egyházpolitikai elveivel, továbbá, hogy a fejedelmet külpolitikai tervei engedékenyebbé tették, nem látszik kielégítőnek. A magyarázathoz bizonyára azok a művek is hozzájárulnának, amelyeket a vita lezajlása után készített Apáczai, de amelyek elvesztek, vagy lappanganak valahol.

Ismeretes ugyanis, hogy Szathmáry Pap Mihály megemlékezik¹⁹ arról a röpiratról²⁰, amelyet Apáczai készített válaszként Basirenak a vita lefolyását elbeszélő iratára²¹, de amely elveszett. Ugyancsak ő tartotta fenn azt is, hogy Apáczai írt egy Apológiát²² is a fejedelemhez a presbiteriánusok ügyében, de amely műből a címen kívül egyebet ugyancsak nem ismerünk²³. Valószínű, hogy ebben a műben részletesen kifejtette nézeteit a presbiterianizmus kérdéseiről, s hogy a fejedelemhez intézte, abban a fejedelem előtti öngazolás szándékát kell látnunk. Bán megemlíti még azt is, hogy a kenyérgondok miatt szorongatott Apáczai az 1656. év folyamán Supplicatiót intézett a fejedelemhez²⁴. E szintén ismeretlen irat keletkezését

¹⁴ Makka, i. m. 168.

¹⁵ Bán, i. m. 450.

¹⁶ Bán, i. m. 451.

¹⁷ Bán, i. m. 447.

¹⁸ Bán, i. m. 452.

¹⁹ *Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei*, i. k. 165.

²⁰ *Narratio vera actis, qui anno 1655. d. 24. Sept. in Collegio Albensi contigit.*

²¹ Bán, i. m. 446.

²² *Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei*, i. k. 166. Idézi Bán is: *Brevis pro Presbiteriis Apologia ad Serenissimum Principem Transilvaniae*. I. m. 477.

²³ Bán, i. m. 447.

²⁴ Uo.

Bán azzal az indokkal teszi 1656-ra, hogy a fejedelemnek anyjához intézett s Apáczaikat elítélő nyilatkozata 1656. január 10-én kelt²⁵, s az év közepén Apáczaik már megkapta a kolozsvári kinevezést.

Valószínűnek tartjuk, hogy egyéb okok mellett az ismeretlen Apológia és Supplicatio érvei is hatottak a fejedelemre, s emiatt nem szegült ellene a kolozsvári beosztás engedélyezésének. Mind a fejedelmet, mind pedig a kolozsvári iskola episcopális vezetőit minden bizonnyal nagyon is érdekelték Apáczaik egyházpolitikai elvei, hiszen az erdélyi országgyűlés éppen 1656 márciusában utasította vissza Lorántffy Zsuzsánna közbenjárását egyes puritánus prédikátorok felfüggesztése ügyében²⁶, s Barcsai Ákos, Rákóczi egyik bizalmas embere figyelmeztette is a fejedelem anyját, hogy ne folytassa a puritánusok támogatását²⁷.

Hogy mi lehetett az Apológiában és Supplicatióban, arra természetesen még következtetni is alig lehet. Valószínű azonban, hogy a kolozsvári állás elnyeréséhez nem lett volna elégséges Lorántffy Zsuzsánna támogatása sem, ha nem talált volna a fejedelem a hozzá intézett iratokban olyasmit, ami megnyugtathatta. A kolozsvári áthelyezést azonban mindenképpen büntetésnek szánták, s nem gondoljuk, hogy Apáczaik „szinte bizalmi állásnak érezhette a kollégium igazgatóságát”²⁸, amikor olyan iskolához kapott áthelyezést, ahol a beköszöntő beszéd tanúsága szerint jóformán egyetlen auditorium volt használható állapotban az 1655-ös tűzvész után. Itt hangoztak el a De summa scholarum necessitate súlyos mondatai! Apáczaik valóban határtalan lelkesedéssel fogott munkához itt, de talán nem azért, mert bizalmi állásnak érezte a kolozsvári beosztást, hanem, mert megszabadulva a gyulafehérvári környezet visszahúzó erőitől, jobban érvényesíthette saját elgondolásait. Nézetünk szerint ezekben az elgondolásokban bizonyos fokú elfofozás következett be a Basire-ral folytatott vita óta.

Fennebb említettük, hogy bár a gyulafehérvári beköszöntő beszéd tengelyében az emberi ész döntő szerepének hangsúlyozása áll a társadalom fejlődésében, ugyanakkor azonban Apáczaik teljes szívvel magáénak vallja az előtte járó puritánus nemzedék örökségét és programját is, az iskolák és a társadalom megújítása vonatkozásában. Névszerint megemlíti Lorántffy Zsuzsannát, Rákóczi Zsigmondot, Tolnait, Medgyesit, Porcsalmit, Igaz Kálmánt és Sikó Jánost²⁹, mint akinek munkáját megérzi, ha még nem érezte meg az ország³⁰. Arra is utaltunk, hogy Apáczaik volt az, „akiben a legmesszebbmenően tudatosult, hogy ami az európai társadalomban ezekben az években végbement, alapvető fordulatot, forradalmat jelent az emberiség fejlődésében”³¹. Következésképp a társadalom fejlődéséért vívott harc mindkét módszere: a ratióra alapozó descartesi, s az istenre építő puritánus egyaránt jelen van e beszédben, bár a hangsúly már itt is az elsőre helyeződik. A gyulafehérvári beköszöntő beszéd Apáczaiknak a hazai viszonyok-

²⁵ Uo.

²⁶ M a k k a i, i. m. 169.

²⁷ Uo. 170.

²⁸ B á n, i. m. 453.

²⁹ Apáczaik Csere János válogatott pedagógiai művei, i. k. 140–41.

³⁰ Uo.

³¹ M a k k a i, i. m. 154.

kal való első érintkezéséből eredt, amikor még vállalta a küzdelem mindkét formáját.

A három évvel ezután elhangzott kolozsvári beköszöntő beszéd hangján nyoma sincs ugyan a megrettenésnek, s kíméletlen következetességére, forradalmi bátorságára már rámutattak³², de vannak a beszédnek olyan új tartalmi elemei, amelyek nézetünk szerint a hazai viszonyokkal történt mélyebb megismerkedés hatására vezethetők vissza, s amelyek alakítólag hatottak Apáczai világnézetére. Mindenekelőtt hiányzik a beszédből a puritánus-presbiteri törekvésekre való utalás, ezzel szemben Apáczai rajongó lelkesedéssel beszél a bölcsességről, melynek „sugarai... újra meg újra behatolnak az emberi nyomorúság roppant örvényébe és úgy elkápráztatják a halandó szemét, hogy... nem akad közöttük olyan együgyű és ostoba, aki a bölcsesség nevének említésekor ne érezné, hogy föl kell állnia“³³. A bölcsesség, amely behatol az emberi nyomorúság mélységeibe, ugyanaz az alapelv, melyet meghirdetett és pedagógiája alapjává tett a *De Studio sapientiae*-ban, de amely immár mint a társadalom fejlődésének *egyetlen* útja jelentkezik. A társadalmi fejlődés fokmérője a műveltség, a kultúra, de olyan kultúra, amelynek gerincét az életben hasznosítható tudományok, az új világnézet rostján átszűrt tudományok alkotják! Ezeknek az új szellemű tudományoknak a letéteményese az iskola, melynek mostoha viszonyaira vezethetők vissza nemcsak a szellemi sivárság és erkölcsi züllöttség, de a nyomorúság is!

Hasonlóképpen új elem a beszédben az éles papellenesség is. Apáczai hangoztatja ugyan, hogy vádjai nem érintik az egész lelkészi testületet, de nagy megszorításokkal beszél a kivételekről: „De ugyan kik ezek az emberek és milyen kevesen vannak, ha számszerűen összehasonlítjuk őket azzal a sok egyházi emberrel, akik — mivel maguk sem tanulták meg jól az iskolában mindazt, amit meg kellett volna tanulniok, — titokban vagy akár nyíltan is minden áron meg akarják győzni tájékozatlan és hiszékeny iljainkat törekvéseik haszontalanságáról, ha azok saját jószántukból olyasmint szeretnének tanulni, ami meghaladja egyházi embereink ismeretkörét, és a filozófia vagy filológia körébe tartozik. Azzal érvelnek, hogy csak a papí szószék biztosít az embernek klebát“³⁴.

A beszédnek ebben a részében nem az az érdekes, hogy Apáczai szerint a papság zöme elutasítja az új, polgári jellegű tudományok művelését és lenézi a tanítót, hanem az öntudatos, *kemény hang*, amellyel Apáczai szembeszegül a papsággal — igaza védelmében. Akarva-akaratlanul itt a világi és teológiai szféra elkülönüléséről, szembenállásáról van szó, bár Apáczai maga még csak azt igyekszik bizonyítani, hogy az új szellemű tudományok a teológia mélyebb megismerését segítik elő³⁵, tehát biztosítani kell szerepüket az ifjúság oktatásában. A „természet világosságánál“ megismerhető matematika és természettudományok, valamint a „biblia világosságánál“ megérthető etika, ökonómia, politika, jog, teológia *egyenlő jogainak* elismertetését követeli olyan körülmények között, amelyek kilátás-

³² Bán, i. m. 459.

³³ Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei, i. k. 173.

³⁴ Uo. 185—86.

³⁵ Uo. 186.

talanná teszik a sikert. Az előretörő feudalizmusnak nem volt szüksége sem a presbiteriánusokra — akik egyházszerkezeti vonalon —, sem az új tudományokra, amelyek lassú, fevilágosító munka útján készültek elősegíteni a régi rend állásainak áttörését. Ezért mozgósította ellene derék-hadát: a maradi, ortodox református papságot. Ez a helyzet előkészítette az utat annak felismerésére, hogy az új tudomány egyenjogúsítása csak a teológia, a feudalizmus előretolt bástyája *elleni* harc árán valósítható meg. Apáczai még nem juthatott el addig, de bizonyára megcsömrített az egyház ilyen szolgáitól, s ez egyengette az útját arra, hogy a társadalom bajainak orvoslását az iskoláztatástól, az új tudományok széleskörű terjesztésétől remélje. Talán ezért nem érinti a puritánus-presbiteriánus eszméket, bár bizonyára nem adta fel presbiteriánus meggyőződését. Rá kellett azonban jönnie, hogy a reakciónak a presbiteriánizmus erdélyi viszonyokhoz szabott változata felett aratott győzelme után a haladás eredményes útjának egyedül az iskolaszervezet megújítása, az elavult tananyag felcserélése látszott.

Hozzásegíthette Apáczait ehhez a felismeréshez az is, hogy a puritanizmus a reakciós erők összefogása következtében ekkorra már mind inkább egyházi belüggé zsugorodott, s a feudális patronátus és a püspöki hatalom elleni harc helyét nagyrészt szertartási kérdések fölötti értelmetlen vita foglalta el³⁶. Jele volt ez annak, hogy a feudális Anglia társadalmi és politikai rendjét felforgató puritánusok forradalmi ideológiája az elmaradt hazai viszonyok között reform-mozgalommá, a feudális osztály ellenőrzése alatt álló reform-mozgalommá szelődött, amelynek természetesen azért voltak jelentős érdemei is kulturális téren. Talán erre az átalakulásra célozhatott Apáczai, amikor kolozsvári beköszöntő beszédében a papok és tanítók ellentétéről megjegyzi: a papok nem bánnák, ha szétszóródnék az egész iskola, mintsem hogy valami sérelem éri őket a közjó érdekében. S akkor is bosszút állanak a tanítón, ha észreveszik, „hogy az iskolamester akár a legkisebb jelentőségű egyházi szertartás felől is másképpen vélekedik, mint ők, bár esze ágában sincs a szertartás megváltoztatása”³⁷. Kétségtelenül utal ez a kitétel arra, hogy az egyházi téren folyó harc szertartási kérdések körüli vitává soványodott már, de a mondat másik fele esetleg arra is, hogy Apáczai nem tartja érdemesnek részt venni az *ilyen* harcban.

Ez a fejlődés vezethetett odá, hogy Apáczai az eredeti presbiteriánus célok elvi feladása nélkül — amelyek megvalósítására az objektív körülmények nem adtak módot —, a társadalom fejlődésének biztosítását az iskolahálózat kiszélesítése, az új tartalmú tudományok eredményeinek népszerűsítése útján keresse. Az új tartalmú kultúra eredményeinek népszerűsítése és terjesztése, nem pedig művelése útján, mert erre Erdélyben még ekkor nem adódott lehetőség! A feudalizmussal „erőegyensúlyi” helyzetben lévő francia burzsoázia fejlődése magával hozta a polgári tudományok fellendülését; kialakult Descartes filozófiája, materialista fizikája, s ugyanez az út vezette egy évszázad múlva a francia polgárságot a hűbéri-ség elleni döntő támadásra. Elmaradottabb társadalomban azonban ez az

³⁶ Makkai, i. m. 173.

³⁷ Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei, i. k. 187. — Makkai, i. m. 127.

ideológia nem tolthette be ugyanazt a funkciót. Míg a fejlettebb Nyugat-Európában a polgárság emelkedését nyomni kísérte az új tudományok megszületése és művelésük lehetősége, a hazai viszonyok között e tudományok művelésére nem volt lehetőség, hiszen az az osztály, melynek törekvéseit elméletileg alátámasztották volna, még csupán fejlődése kezdeti szakaszában volt. E tudományok konkrét művelése, az eredmények továbbfejlesztése helyett itt e tudományok népszerűsítése lett a feladat, tehát a pedagógia, a nevelés, az ismeretterjesztés lépett a tudományművelés helyébe.

Ezért lett Apáczai is elsősorban nem a filozófia, hanem a pedagógia mesterévé. Elmaradt országokban a haladó tudományok művelésének előfeltételeit, az iskoláztatást, nevelést kell elsősorban bővíteni és átalakítani! A kolozsvári beköszöntő beszéd igazolja, hogy Apáczai mennyire megérezte Erdélyben nemcsak arról van szó, hogy nincs az új tudományoknak művelője, hanem arról is, hogy kevés tanító akad, aki legalább népszerűsítésükre vállalkozhat. Nem alakulhattak ki azok a társadalmi viszonyok, amelyek talaján kivirágozhattak volna polgári jellegű tudományok, s ezért Erdélyben merésznek, érthetetlennek tűntek Apáczai gondolatai. A társadalom zöme még nem érett meg e tudományok befogadására sem, nem hogy művelésükre vállalkozhatott volna, hiszen még Apáczai sem emésztette meg minden ponton Descartes filozófiáját. Megrendítő, mekkora elszántsággal küzd a fiatal tudós, hogy nézetei számára polgárjogot harcoljon ki egy olyan közösség előtt, amely azt hangoztatta: „inkább mindenben a régiék nyomán kell járni, mint kopasz fővel fiatalabb nemzedék tanácsaira hallgatni csak egy szemernyit is“³⁸. Keserűen, de saját igazába vetett fanatikus hittel száll szembe felettéseiével, a világi felügyelőkkel is, akik „mivel a matematikáról, fizikáról, asztronómiáról, filológiáról, etikáról, politikáról és a többi tudományokról még hírből is alig hallottak valaha, azért még csak álmodásban sem juthat eszükbe, hogy e tárgyak tanítását meghonosítsák“³⁹.

Mi mást igazolnának ezek a keserű szavak, mint hogy Apáczai e törekvései beleütköztek a legerősebb torlaszba: elérhetetlenek voltak korában, s az a szűk réteg, amelyet lelkesítettek gondolatai, nem rendelkezett kellő társadalmi háttérrel, melyre támaszkodjék. Apáczai előtt még nem világosodott meg, hogy szándékai ellenére a rációra épített pedagógiája végső fokon a teológia ellen irányul, a papság zömének elutasító magatartása azonban rádobhentette, hol kell a legádázabb ellenfeleit keresnie. S mivel szilárdan hitte, hogy az ő értelmezése szerinti sapientia a társadalom fejlődésének letéteményese, e program ellenfeleit a közjó ellenségeiként tartotta számon. A kolozsvári beköszöntő, melynek tónusát Apáczai egyéni mellőzöttsége színezte, így tágabb perspektívát nyert: a mellőzött tudós és terveit gőgösen elutasító „szent“ emberek közti ellentét a haladás és maradiság küzdelmének szimbólumává szelészódott. Ezért hisszük, hogy e keserű tapasztalatok nyomán Apáczai előtt is felderenghetett már: van valami ellentét a közt, amit ő a rációra alapozva előkészít, s a teológia közt, melyet más törvények irányítanak. Nézetünk szerint a kolozsvári beköszöntőben vannak olyan, az eddigi elemzésekben még ki nem aknázott részek, amelyek alátámasztják ezt a feltevést. Az iskolák nyomorúságának forrásairól be-

³⁸ Uo. 186.

³⁹ Uo. 187.

szélve ugyanis Apáczai a következőket mondja: „Még nem tudják a szerencsétlen magyarok, hogy különbözők az isten adományai, hiszen ha véletlenül valakinek hiányzik a *tehetsége, vagy hajlandósága* az egyházi szolgálatra, az talán másoknál bővebben részesült egyéb adományokban, melyek nagyon szükségesek más feladatkör betöltéséhez“⁴⁰. Ebben a kijelentésben nemcsak az jut kifejezésre, hogy a tehetség mellett *hajlandóság* is kell a papi szolgálatra, hanem arra is lehet következtetni, hogy Apáczai magára céloz: neki nincs hajlandósága papi feladatok vállalására. Ezt különben igazolja Apáczai magatartása is a gyulafehérvári vita után, amikor a felkínált kézdivásárhelyi és nagyenyedi papi állást visszautasította⁴¹. A következő mondat még éppenséggel arra utal, hogy a népszerűtlenséget s a nyomában járó veszélyt is inkább kész volt vállalni, mint a gyakori prédikálást: „Ha ugyanis netalán egy tanítónak termett egyén kerül az iskolába — legyen az bár minden dologban tudós, szorgalmas, hasznos és tanítványai szemében szeretetreméltó, de nem igyekszik kiérdemelni a nép jóindulatát azzal, hogy gyakran tart számára prédikációkat, és így nem szerez népszerűséget magának — akkor mindenki tudatlannak és használhatatlannak mondja, lustának a legfőbb dologra; így nem érdemel fizetést, hanem ki kell dobni az iskolából“⁴².

Nem hisszük, hogy a papi hivatással szembeni eme ellenszenv gyökere egyszerűen arra lenne visszavezethető, hogy a pap nem tartja egyenrangúnak a tanítót. Mélyebb eredői lehetnek: Apáczainak a teológiai szférából mindinkább kibontakozó gondolkodásmódja, melynek következtében megsejthetett valamit a világnézetet alkotó kétféle gondolatrendszer közti elvi különbségről. Amikor ugyanis a tanulást megvető, lusta diákokról beszél, s kifogásolja, hogy ellepték az iskolák padjait, ezzel zárja mondanivalóját: „Együgyűeket és gyöngéket választott a maga számára isten, nem sok előkelőt, ezt elismerem, hiszen az apostol bizonyítja. De hogy az ő kiválasztásuk rendkívüli módja kizárná a megszokott út követését mások kiválasztása tekintetében, azt úgy hiszem, ép ésszel senki sem állíthatja“⁴³.

Apáczai tehát a bibliai kiválasztás „rendkívüli“ módjáról beszél, s szembeállítja a „megszokott“ úttal, amelynek követését „ép ésszel“ senki sem kifogásolhatja. Nyilvánvaló, hogy itt a bibliai tanítás és a józan ész sugallata közti ellentmondásról van szó, melyben Apáczai ez utóbbi mellett foglal állást. Amikor pedig arról beszél, hogy „mind az államnak, mind az egyháznak a főiskolák az alapjai“⁴⁴, s mindkettő csak akkor virágozhat, ha a főiskolák erősödnek, Platont idézve leszögezi: „Az állam ügyei akkor fognak igazán jól menni, ha majd filozófusok uralkodnak benne és az uralkodók filozófiával foglalkoznak.“⁴⁵ „Hát ugyan a belga népet — folytatja gondolatmenetét — melynek szárazon és tengeren oly nagy a hatalma, mi segítette a túrhetetlen spanyol iga lerázására? Mi adta vissza neki

⁴⁰ Uo. 185.

⁴¹ Vö. Tartalmi kivonat Szathmáry Pap Mihálytól. „Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei“, i. k. 166.

⁴² *Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei*, i. k. 184.

⁴³ Uo. 182.

⁴⁴ Uo. 177.

⁴⁵ Uo.

a szabadságát? Allítom, hogy az akadémiák! És mi tartja folytonosan virágzó életerőben? Az akadémiák és a főiskolák!"⁴⁶

A sapientia letéteményesei, a főiskolák és akadémiák biztosítják egy nép számára a szabadságot és a jólétet! Az élet megszervezésének a descartesi racionalizmus által kínált módszere, mely a lassú, zökkenésmentes fejlődést sugallta, közelebb állott az erdélyi lehetőségekhez, s bizonyára Apáczai ezt az utat látta járhatóbbnak, s a hazai keserű tapasztalatok is ebbe az irányba terítették fejlődését. Talán azért nincs adatunk, hogy részt vett volna puritánus szervezkedésben, mert hovatovább ez a gondolatrendszer kerekedett felül benne. Ugy hitte, hogy megvalósította a haladásért vívott harc Erdélyben alkalmazható módszerét: kulturális intézményeket teremteni, gyakorlatilag hasznosítható tudományokat terjeszteni, teikarolni az egészségügyet, anyanyelvű oktatást szervezni! Ezzel kétségkívül nagyotkú reális erzekekről tett tanúságot, bár fennebb rámutattunk, hogy ez az ut is korai volt még a XVII. század Erdélyében. Ez azonban nem változtatótt azon, hogy gondolatrendszerének ilyen irányú fejlődése szükségképpen hozta magával a puritánusok követte úttól való bizonyos fokú emajást. A reakció világi szárnya számára pillanatnyilag ez a módszer kevesebb veszélyt rejtegetett, mint a puritánusok nyíltan feudálisellenes programja. Lehet, hogy ez is szerepét játszhatott abban, hogy megtúrték kolozsvári tevékenységét.

A karteziánus hatásnak tulajdonítható, hogy Apáczai a világi tudományosságot és ismereteket nem állítja a vallás ugye mögé, hanem nyíltan hirdeti, hogy az embernek evilági céljai is vannak, s az ember egyik legfontosabb feladata a közösség szolgálata. Bán Imre jogosan állapítja meg, hogy a nagy Kopernikusszal szemben, akitől pedig sok ösztönzést kapott, éppen ez jelenti a többletet Apáczainál: „a karteziánus gondolat következetessége”⁴⁷. Természetesen ugyanakkor azt is meg kell állapítanunk, hogy a filozófiát, a tudományt sem helyezi, nem is helyezhette a vallás fölé: „a filozófia... olyan erő, mely az isten tiszteletére, egymás közötti igazságosságra, mértékletességre és bátor helytállásra neveli az embereket”⁴⁸. A világi és egyházi tudomány tehát egymást támogatva, még békésen megfér tudatában, akár csak Descartes-éban is. De míg nála ez az álláspont természetszerűen következett a nemesség és polgárság „erőegyensúlyi” helyzetéből, Apáczai e kétféle minőségű tudomány azonos rangját a feudális erők, következésképp a feudális tudomány túlsúlyának viszonyai között követelte. Ezért esnek nagyobb erővel a latba gondolatrendszerének pozitív elemei. Ez a múlttal szemben forradalmian új azonban igen korán jött, s igen nagy ugrást jelentett előre.

Ván a kolozsvári beköszöntő beszédnek még egy olyan eleme, amely a hazai valóság alakító hatására kapott nagyobb hangsúlyt gondolkozásában: a nemes ifjak szerepének kiemelése. Apáczai küzdelme a világi és teológiai studiumok egyenlő jogának és fontosságának elismertetéséért nem jelentett a feudalizmus világi szárnya számára olyan veszélyt, mint a puritánus

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Bán, i. m. 521.

⁴⁸ Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei, i. k. 180.

szervezkedés, mely azzal fenyegette a patrónust, hogy egyenrangú tagként, jobbagya mellé ülteti a presbiteriumban. Ellenben annál nagyobb felzúdulást támaszthatott az egyház berkeiben, mely — kellő világi értelmiség híján — még mindig a tudomány egyedüli birtokosának tekintette magát. A teológia uralmi helyzetének további fenntartása érdekében a papság zöme, de a tanítóság egy része is makacsul szembe fordult Apáczai törekvéseivel, részben, mert nem értett az új studiumokhoz, részben pedig, mert megérezhette, hogy itt végső fokon valami másról van szó, mint amit a teológia hirdet. Hiszen még a haladásért harcolók táborába tartozó olyan pedagógus, mint Porcsalmi András sem tudta mindenben követni Apáczait⁴⁹. Bán Imre mutatja ki Apáczai utolsó, leginkább karteziánus szellemű művét, a *Philosophia naturalis*-t elemezve, hogy maga Porcsalmi is fenntartással fogadta egy helyen Apáczai fejtegetését. Ismeretes ugyanis, hogy Porcsalmi másolatában maradt ránk e mű, mely Apáczai utolsó évei tanító munkájának eredményeként a természettudományok rendszerező összefoglalását adja⁵⁰. A mű második fejezetében a teremtés történetét Apáczai lényegében karteziánus szellemben adja elő, s Porcsalmi, aki érzi, hogy ebben a kozmogóniában alig marad valami a bibliai teremtéstörténetből, odairja a fejezet végére: „Moses vix consentit“, azaz Mózes aligha egyezik bele!⁵¹ Ha még a haladó szellemű Porcsalmi is — akiről pedig Apáczai olyan meleg szavakkal emlékezik meg az Enciklopédia bevezetőjében⁵² — megütközik, hogy a bibliai tanítás mennyire a háttérbe szorult ebben a fejtegetésben, hogyne zúdultak volna fel azok, akiknek a korlátlan uralmát fenyegette az új tudomány! Apáczai ellenfeleinek zöme — amint ezt a kolozsvári beköszöntő papellenes éle is igazolja —, az ortodox református papság köréből kerülhetett ki. Ez pedig szükségképpen hozta magával, hogy a céljaiért makacs következetességgel harcoló Apáczai a nemesség azon rétegénél is támogatást keressen, amely bizonyos fokig maga is érdekelt volt a haladás ügyének — saját érdekeihez szabott — szolgálatában.

Apáczai ugyanis valóban hangoztatja, hogy a nemes szülők fiainak kiváló előmenetele az államnak nagy érdeke⁵³. Ebben az álláspontban persze nem szabad egyszerűen a nemességnek tett indokolatlan engedményt látni. A fejlődésben elmaradt kelet-európai társadalmakra, így az erdélyire is még hosszú ideig jellemző maradt, hogy a gyenge polgárság bizonyos funkcióit a nemesi középréteg töltötte be, persze helyzetéből adódott korlátozottsággal. Apáczai tehát ebben is az erőviszonyok reális felmérésének képességéről tett bizonyosságot, s ez az álláspont minden bizonnyal elősegítette a kolozsvári patricius polgárok és a nemesség egy rétege támogatásának elnyerését.

Az iskolába kíváncszó jobbagyitanulókkal kapcsolatosan megnyilvánuló tartózkodását azonban már nem magyarázhatjuk csak a nemességnek tett

⁴⁹ Porcsalmi András 1642-ben került a kolozsvári iskola élére. Apáczai egy-két évig tanítványa volt. Vö. *Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei*, i. k. 14—15.

⁵⁰ Bán, i. m. 522—23.

⁵¹ Uo. 530—31.

⁵² Magyar Enciklopédia. Előszó. „Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei“, i. k. 59—60.

⁵³ *Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei*, i. k. 181—82.

engedményekkel. Nézetünk szerint ebben Apáczi korai racionalizmusának negatív következményeit is kell látnunk. Racionalizmusa ugyan a természettudományok későbbi materialista irányú fejlődésének útját egyengette, de felfogásában már megmutatkoznak ez idealista koncepció negatív elemi is. A gondolkodásba, mint az ember legmagasabbrendű képességébe vetett korlátlan bizalom együtt járt az elméletnek a gyakorlat fölé való helyezésével. Ha a ráció az ember legfőbb képessége, akkor az ész úrrá lehet a valóság felett, akkor pusztán az értelem segítségével átalakítható a „rosszul kormányzott közügy“, akkor az ész tanácsai alapján meg lehet oldani a társadalom bajait. Ha az emberi tevékenység alapformája a gondolkodás, akkor az érdeklődés középpontjában az egyén, a jó szellemi képességekkel rendelkező egyén áll, aki alkalmas a sapientia elsajátítására. E gondolatmenet egyenes következménye pedig a társadalmi-történelmi folyamat háttérbe szorítása, a tömegek szerepének fel nem ismerése. Az értelem mindenhatóságába vetett egyoldalú bizalomból megtermészszerűen következik a szellemi munkára alkalmas elemek előtérbe helyezése azok rovására, akik ilyen képességekkel nem rendelkeznek, vagy nem mutatnak kedvet az elméleti ismeretek elsajátítására. Minél inkább hitt valaki abban, hogy „egyedül... az iskolák állíthatják az állam kormányrúdjához a legkiválóbb állami vezetőembereket, legigazságosabb bírákat és a legbölcsebb tisztviselőket, akik alkalmasak az állam igazgatására és kormányzására“⁵⁴, — annál jobban törekedett arra, hogy a sapientia elsajátítására képes, a szellemi erőfeszítések vállalására kész ifjak számára biztosítsa a tanulás lehetőségét. Akik „Minerva zászlaja alatt akarnak szolgálni, azoknak mindenekelőtt virrasztást és fáradalmakat kell vállalniuk, kerülniük kell a fényűzést... és minden olyasmit, ami elpuhítja a lelket“⁵⁵, — állítja fel, saját maga számára is, a magas mértéket Apáczi. Vannak azonban olyan tanulók is — mondja —, akiket ha nem táplálna „az ingyentartás reménye, háromszori böjtöt sem viselnének el, még abban az esetben sem, ha tudnák, hogy ezen az áron a legrövidebb időn belül teológusokká és filozófusokká válnak“⁵⁶. Az ilyenek nem alkalmasak az életét szebbé, könnyebbé tevő, az igazságtalanságokat — Apáczi hite szerint — megszüntető sapientia elsajátítására; következésképp, *nemhogy előmozdítanák a fejlődést, de akadályozzák*, mert a rátermetteket szorítják ki a csekélyszámú iskola padjaiból. Az ilyenek nem érhetik el „ama legfőbb jót, amit a tanulás nyújthat: az okok állandó kutatását és megtalálását“⁵⁷.

Ez lehet az elméleti indítéka Apáczi jobbágyellenesnek tűnő álláspontjának. Szó sincs azonban itt ilyesmiről, hiszen ugyanolyan kíméletlenséggel sújt végig a „tanácsatyák gyülekezetén“ is, amelynek tagjai „emberi bábok inkább, semmint eszes emberek“⁵⁸ — amint mondja. Az Enciklopédia bevezetőjében pedig határozottan kijelenti, hogy nem azokat tartja igazán nemeseknek, akik aranyláncot kötnek nyakukba, vagy patotáik falait őseik

⁵⁴ Uo. 176.

⁵⁵ Uo. 183.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. 182.

⁵⁸ Uo. 177—78.

képeivel díszítik, hanem azokat, akik saját javaikkal műveltséggel, jó erkölccsel és ékesszólással dicsekedhetnek⁵⁹. Apáczai tehát mindenki felé sújt, aki alkalmatlan a „legfőbb jó“ elérése érdekében szükséges erőfeszítésre.

Apáczai tehát a társadalmi fejlődés meghatározó tényezőjét az emberi tudatban kereste, s amikor fejlődésről beszél, *mind a szellemi, mind a gazdasági életre vonatkoztatja*. A Magyar Enciklopédia bevezetője igazolja, hogy a fejlettebb Hollandia szellemi és gazdasági helyzetével megismerkedve döbönt rá a hazai elmaradottságra, az itthoni testi és szellemi nyomorra. A bevezető mondatai ma is őrzik annak a megrázó pillanatnak az emlékét, melyben tetté érlelődött a gondolat: „Neki dühödtem az írásnak“, hogy „segítsek szülőhazámon!“

A Magyar Enciklopédia megírásának gondolatát tehát a hazai elmaradottság hívta életre, éppen ezért nem meglepő, hogy Apáczai gondolai között olyan jelentős helyet foglal el a jobbágykizsákmányolás. Ez természetes is, hiszen a korai polgárság szövetségesének tekintette a feudális anarchia elleni küzdelmében a méginkább elnyomott jobbágyságot, ami azonban nem jelenthette egyben azt is, hogy programja lett volna a kizsákmányolás megszüntetése általában. A polgárság maga is kizsákmányoló osztály lévén, csak azért harcolt, hogy a kizsákmányolás feudális formáját a kapitalista forma váltsa fel. Ennek az útja a XVII. századi erdélyi viszonyok között a feudális anarchia, vagyis a feudális kizsákmányolás szélsőséges formája elleni küzdelem volt. A polgári ideológusok éppen ezért a szolgai állapotot *törvényesnek tekintik*, s csak a kizsákmányolás indokolatlanul szigorú, feudális formái ellen emelnek szót.

A Magyar Enciklopédiának az emberek magaviseletével foglalkozó, puritánus alapvetésű X. fejezetében Apáczai is elfogadja, hogy ez emberek között vannak szabadok és szolgák⁶⁰, s hogy a szolgai állapottól félni kell ugyan, de törvényesnek kell elismerni⁶¹. A szolgák kötelességeinek taglalásakor azonban nem feledkezik meg arról sem, hogyan viselkedjék az úr a cselédeivel⁶².

A szolgaságba szerinte kétféleképpen juthat valaki: kényszerítésből, vagy szabad elhatározásból⁶³. A kényszerű szolgaság okait megjelöli: *lopás* vagy fogságbaesés nyomán következik be. Nem világos azonban, hogyan juthat az ember szabad akaratából szolgaságba. Valószínűleg az olyan helyzetre gondol Apáczai itt, amikor valaki nem tudja teljesíteni szerződésbeli kötelezettségét, s emiatt önkéntes elhatározásából (valójában kényszerből) szolgává szegődik. Apáczai ugyanis a tulajdonjogról, a vagyonnal való élés szabályairól, s az ellene elkövetett vétségekről szóló fejezetben, a *bérbeadást* tárgyalva beszél a jobbágyságról. A jobbágyi állapotot a zselérségen (szabad bérlő) elkövetett visszaélések következményének tekinti.

⁵⁹ Uo. 87.

⁶⁰ Apáczai Csere János, *Magyar Enciklopédia*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959. 358.

⁶¹ Uo. 358—59.

⁶² Uo. 351.

⁶³ Uo. 359.

Ez az állapot, tehát szerinte nem istentől eredő, hanem emberi gonoszság — a bérbeadás körüli visszaélések — hozta létre!⁶⁴

A polgári szemlélet világosan kitűnik a szövegből: a szabadnak született ember szolgaságba süllyed, amely állapotot törvényesnek kell ugyan tekinteni, de meg kell tenni mindent az elkerülésére. Apáczai tehát elkerülhetőnek tartja a szolgai sorsot. Különösen a szolgaságnak azt a formáját (jobbágyság) tekinti súlyosnak, mely az úr és zsellér között törvényben megállapított kötelezettségek megsértése nyomán szakad a szabad emberre. A jobbágysági állapot eszerint emberi eredetű, s nyilván azért is kerülhető el. Valószínűleg utal arra Apáczai, hogy *a törvények tiszteletben tartása*, a kölcsönös kötelezettségek betartása megakadályozza, hogy szabad ember önhibáján kívül eső okok miatt jobbággyá váljék. Következésképp a törvények uralmának biztosítása hozzásegít, hogy szabad személyek minél nagyobb számmal legyenek a polgári társaságban, melyre kifejezetten utal is az Enciklopédia⁶⁵. Bán Imre kimutatta⁶⁶, hogy a jobbágyságra vonatkozó keserű kifakadás nem szerepel Fennerus szövegében, melynek nyomán tárgyalja Apáczai a bérbeadás, zálogosítás és adás-vétel kérdéseit. E mondatok tehát a hazai tapasztalatok alapján kerültek be az Enciklopédiába, s a kizsákmányolásnak a II. Rákóczi György-korabeli erdélyi változatára céloznak. Jobbágyságon Apáczai feltehetően a szolgai állapotnak ezt a leggonoszabb, erdélyi változatát érti, mely még az egyiptomi „szolgálatnál” is rosszabb egyes helyeken.

A jobbágysági állapot megszüntetéséről még nem lehetett szó, de Apáczainak van válasza arra, hogy *egyes jobbágyságok* hogyan szabadulhatnak meg nyomorúságos sorsuktól, hogyan kerülhetnek a szabad emberek soraiba vissza. Erre a kérdésre Akadémiai Tervezetében utal, ahol leszögezi, hogy a papokhoz hasonlóan az akadémiát végzett jobbágyságnak is el kellene nyerniük szabadságukat földesuruktól⁶⁷. A jobbágysorból való menekülés útja eszerint a *tanulás*.

A Tervezetnek a nemességgel kapcsolatos állásfoglalása igazolja, amit az előbbieken Apáczai *nézeteinek alakulásáról* mondtunk. Amint rámutattunk, már a kolozsvári beköszöntőben megállapítja, hogy a nemes szülők gyermekeinek előmenetele az állam „legfőbb érdeke”, itt pedig már egy lépéssel tovább megy, amikor leszögezi: „En úgy vészem eszemben sok okokból, hogy az tudománynak előmozdítását nem egyebünnen, hanem a főrendektől kell minékünk várnunk, kik ha maguk nem tudósok, hogy hogy igyekezhetnek másokat tudósokká tenni.”⁶⁸

Ebben a megállapításban nemcsak a nemesség erejének és szerepének felismeréséről van szó, hanem egyben annak *elismeréséről* is, hogy a *nemesség segítsége nélkül* nem valósíthatók meg kulturális tervei. S ha tekintetbe vesszük, hogy már a gyulafehérvári beköszöntőben is — bizonyára a hazai erőviszonyok felismerése nyomán — főként a nemes ifjak megnyerésére:

⁶⁴ Uo. 336.

⁶⁵ Uo. 358.

⁶⁶ Bán, i. m. 320.

⁶⁷ Vö. *Egy magyar akadémiának lerajzolása*. „Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei”, i. k. 206.

⁶⁸ Uo. 208.

toreszlik kulturális tervei számára⁶⁹, annak bizonyítékát kell latnunk, hogy Apáczai nem gondolhatta a presbiteriumoknak „alulról” történő, a népi önkormányzati törekvések erejére támaszkodó kiépítésére. Ez valójában az angliai „independens” utat jelentette volna, s egyértelmű lett volna a feudális osztály minden rétegével való szembefordulással. Történtek ugyan kezdeményezések arra is, hogy a presbiteriumokat a patrónusok akaratára ellenére hozzák létre⁷⁰, de Apáczai beszédei, Akadémiai Terve azt bizonyítja, hogy ő nem kísérte meg ezt az akkor még járhatatlan utat. Lorántffy Zsuzsánnával, Váradi Miklóssal, Barcsai Akossal való kapcsolatair nézetünk szerint arra mutatnak, hogy a haladásért vívott harcnak ebben a formájában nem vehetett részt.

Az Akadémiai Tervezet olyan időpontban keletkezett⁷¹, amikor a katasztrófális lengyelországi hadjárat után fordulat következett be az erdélyi politikában, s II. Rákóczi György helyett a presbiteriánus⁷² Barcsai Akos lépett a fejedelmi székbe. Az ortodox református papság Rákóczi fejedelemségét támogatta, s Barcsai ellen sorakozott fel, aki köré éppen ezért a presbiteriánusok tömörültek⁷³. Az új helyzetben az egyházkormányzati felfogások: a püspöki és presbiteriánus erők közötti harc politikai színezetét nyerte⁷⁴. Barcsai szabad kezet engedett a puritánus reformok hirdetőinek, s amennyiben uralkodása hosszabb életű marad, ez valószínűleg a püspökös rendszer átalakulását hozta volna⁷⁵.

Az erdélyi puritanizmus fejlődésében ezzel új helyzet következett be, amilyenre 1652 óta, Rákóczi Zsigmond halála óta, nem adódott lehetőség: a puritánusok a *fejedelmi hatalomra* építhették. Ez a körülmény még inkább érthetővé teszi Apáczai fent idézett kitételét: a tudományok előmozdítását a főrendektől kell várni! — s ugyancsak ez az oka annak is, hogy olyan körülmétekintő igyekezettel próbálja meggyőzni a nemeseket: az akadémiát végzett jobbágyifjak felszabadítása nem rejt nagy veszélyt a nemességre⁷⁶.

Ez az álláspont azonban nem jelenti, mintha bármit is feladott volna a nemesség kedvéért kulturális céljaiból. Tudja, hogy áldozatot kíván a nemességtől, de *országos érdekre* hivatkozva kéri; hozza még ezt az egész nép javára: „Ambár pediglen nagy kárára is esnék ez valakinek, de hiszen nemcsak magunknak születünk, hanem, mint Plató írja, szüleinknek, barátainknak és hazánknak; hogy férne azért az igaz generozitáshoz és nemesi természethez, hogy magának egy igen kicsin hasznával hazájának nagy kárt igyekeznek tenni?”⁷⁷ A lehetséges, tanulnivágyó jobbágyifjak felszaba-

⁶⁹ Uo. 147.

⁷⁰ Makkai, i. m. 144.

⁷¹ Orosz Lajos szerint Apáczai a Tervezetet 1658 szeptembere után készítette („Vál. ped. művek”, 198. I. sz. jegyzet). — Bán Imre szerint 1659 januárjában keletkezett (Bán, i. m. 493.).

⁷² Pokoly, i. m. II. k. 246.

⁷³ Uo. 241.

⁷⁴ Bán, i. m. 489.

⁷⁵ Uo. 489—90.

⁷⁶ *Válogatott pedagógiai művek*, i. k. 207.

⁷⁷ Uo.

dítása tehát az *egész ország* érdeke Apáczai szerint! Az 1658-ban kialakult helyzetet alkalmasnak látta, hogy kulturális törekvéseit előre lendítse a megvalósulás útján. Az adott lehetőségek között e törekvések szolgálatára valóban nem volt más sikerrel kecsegtető út, mint a presbiteriánusokhoz húzó fejedelem és az őt támogató nemesek megnyerése, s Apáczait bizonyára ez a megfontolás vitte erre a lépésre.

Ez a helyzet nem maradt hatástalan Apáczai egyházpolitikai nézeteinek fejlődésére sem. Bán Imre kimutatja Apáczai 1658-ban keletkezett *Disputatio de mente humana* című műve egyházpolitikai tételait elemezve, hogy abban a legjobb államformának a monarchiát tekinti azzal az indokolással, hogy „nincs könnyen alávetve a felbomlásnak”, s egyúttal leszögezi azt is, hogy a fejedelemnek joga van az isteni törvény helyes magyarázása végett zsinatok összehívására, a liturgia meghatározására, az egyház és iskola felülvizsgálására s az egyházat is érintő törvények kibocsátására.⁷⁸ Bán ebben annak jelét látja, hogy Apáczai egyházpolitikai felfogásában visszalépés következett be az Enciklopédia X. részében kifejtett puritánus nézetekhez viszonyítva.⁷⁹ Az Enciklopédia X. részének XXIV. fejezetében ugyanis a helyes tanítás meghatározása, a gyülekezeti rendtartás megállapítása, a zsinatok összehívása, a „közakarátból megválasztott” lelkipásztorok és öregek (presbiterek) hatáskörébe tartozik, s csak ha itt nem születik megegyezés, akkor kell a vitás kérdéseket a „közönséges koncilium” elé vinni, melyet azonban már csak a „felső magistrátus” hívhat egybe.⁸⁰

Az Enciklopédiának ebben a részében megrajzolt társadalom fejé valóban az isten és nem a király, míg a *Disputatio de mente humana* tételai a fejedelmi hatalom jelentős megnövekedésének elfogadását tanúsítják az egyházi élet vonatkozásában is: Apáczai a monarchiát tekinti a legjobb államformának, mivelhogy „benne minden egy célra tör, s nincs könnyen alávetve a felbomlásnak.”⁸¹

Formailag itt valóban visszalépés történt a korábbi merevebb puritánus felfogáshoz viszonyítva, hisz a fejedelmi, tehát a *világi hatalom* szerepe növekedésének elfogadását jelenti az egyházi ügyekben is. Ha azonban arra gondolunk, hogy az engedmény a *puritánusokat támogató* fejedelmi hatalomnak szólt, ez az elvi állásfoglalás nem minősíthető egyszerűen visszalépésnek; a fejedelmi hatalom előtt való gyakorlati meghódolásnak, hanem a hatalásért vívott harc hazai lehetőségei okos felmérésének, a puritánusokat támogató központi hatalom megszilárdításáért vívott harc támogatásának. Egyben igazolja, amit fennebb fejtegettünk: Apáczai gondolatrendszerében a világi tendenciák fokozatos előretörése tapasztalható. Mivel ez a harc a II. Rákóczi Gyöngy köré csoportosuló ortodoxia s a feudális széthúzás erői ellen irányult, Barcsai és a köréje tömörülő nemesség támogatása a hatalásért vívott küzdelem érdekeit szolgálta még akkor is, ha látszólag az egyházi rend bizonyos kiváltságainak megnyirbálását jelentette.⁸² Egyben azt is igazolja, hogy a puritanizmus nem válhatott Erdélyben az angliaihoz

⁷⁸ Bán, i. m. 486.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ *Magyar Enciklopédia*, i. k. 355—56.

⁸¹ Bán, i. m. 486.

⁸² Vö. Pokoly, i. m. II. k. 242—43.

hasonló típusú mozgalommá, hanem csupán arra törekedhetett, hogy elősegítse a Bethlenéhez hasonló *központi fejedelmi hatalom* kialakulását, mely tovább folytassa a fejedelem viszonylagosan haladó politikáját.

A fentiekben igyekeztünk kifejtteni, hogy Apáczai világnézetének ellentmondásmentes összképét csak akkor rajzolhatjuk meg, ha *fejlődésében*, a hazai társadalmi viszonyok alakulásával *kapcsolatban* vizsgáljuk. A hazai viszonyok eszerint alakítólag hatottak Apáczai felfogására: az Enciklopédia X. részében kifejtett puritánus, a társadalmi berendezkedést illetően *elvileg forradalmi* nézetekből kiindulva a hazai erőviszonyok nyomására mindinkább a fejlődés lassú, zökkenésmentes útjára kényszerült, s a haladásért vívott harcban jelentős szerepét szánt a nemesség azon rétegének is, mely maga is érdekelt volt a feudális széthúzás erőinek megfékezésében. A köz-hatalom vonatkozásában e program támasza az olyan típusú központosított fejedelmi hatalom lett volna, amelyre lehetőség nyílt Barcsai trónralépése idején. E centralizált hatalom természetesen végső fokon a feudalizmust, annak egyik változatát szolgálta, de — a Bethlen-i centralizációhoz hasonlóan — viszonylagos fejlődést biztosított volna a polgárosodás erői számára is.

Apáczai világnézetének alapjául szolgáló, fejlettebb társadalmak törekvéseit tükröző eszmeáramlatok tehát nem őrizhették meg eredeti társadalmi funkciójukat, hanem az elmaradottabb viszonyoknak megfelelően átalakultak, s a rájuk épülő programok konkrét céljai alkalmazkodtak a hazai fejlődés üteméhez, lehetőségeihez.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA CONCEPȚIILOR SOCIALE ALE LUI APÁCZAI CSÉRE JÁNOS

(R e z u m a t)

Studiul de față caută să analizeze concepția lui Apáczai asupra dezvoltării societății, aducând unele elemente noi, trecute cu vederea pînă acum de către cercetători.

Greutatea stabilirii liniei de dezvoltare a acestei concepții o constituie faptul că Apáczai a fost influențat pe de o parte de puritanism, pe de altă parte de filozofia carteziană. Atît puritanismul cît și cartezianismul însă sînt suprastructura ideologică a unor societăți cu mult mai dezvoltate decît societatea din Transilvania în secolul al XVII-lea.

De aceea am urmărit să examiniez cum stările sociale înapoiate din Transilvania au influențat ideologia lui Apáczai formată sub influența puritanismului și a cartezianismului, reflectînd două societăți de diferite trepte de dezvoltare. Din analiza Enciclopediei și a discursurilor inaugurale, am tras concluzia că, sub influența situației înapoiate din Transilvania de atunci, Apáczai a recunoscut că drumul puritanilor lui Cromwell nu poate fi urmat aici, unde burghezia era în naștere încă. El a ajuns la concluzia că aici nu se poate realiza transformarea societății decît prin școală, prin educarea tinerelor generații în spiritul cerințelor noi ale vieții. De aceea își pune întreaga lui activitate în slujba înființării școlilor sătești în limba maternă, pentru educarea fiilor poporului, și a unei academii unde să se desăvîrșească educația tinerilor. De aceea a adus o luptă îndrăjită pentru reorganizarea învățămîntului, unde să se pună accent pe știința *enciclopedică*, adică să se predea *atît* științele ce se pot înțelege „în lumina rațiunii” (matematica, geometria, fizica, astronomia etc), *cît* și acele pe care le înțelegem „prin revelația divină” (istoria, etica, politica, economia, dreptul, teologia).

Astfel el a devenit primul reprezentant în Transilvania al luptei pentru scoaterea de fapt a unor discipline, a acelor ce le înțelegem în lumina rațiunii, de sub tutela teologiei, care a dominat atunci încă în mod exclusiv toate disciplinele.

Aplicarea acestui principiu cartezian i-a creat, desigur, mulți dușmani, fiindcă în Transilvania feudală nu putea să se înrădăcească concepția fizicei carteziene. Deci nici forma aceasta a luptei pentru transformarea societății nu putea să dea roade, relațiile încă nefiind coapte pentru acceptarea acestor idei, rezultate din revendicările burgheziei franceze.

Această situație explică de ce Apáczai a rămas solitar și, cu excepția unor elevi mai talentați, concepția lui, programul său, n-au putut să se înrădăcească. Situația aceasta tragică a fost simțită și de el și în discursul inaugural ținut la Cluj, în 1656, a și exprimat că, în ciuda tuturor greutăților, lupta o va duce mai departe neclintit, cu toate că știe: numai posteritatea îi va da dreptate.

Importanța lui Apáczai constă în faptul că în perspectivă el marchează începutul luptei pentru scoaterea științelor naturii de sub tutela teologiei, pentru a transforma școala într-un instrument eficace al transformării societății în spiritul revendicărilor burgheziei în formare la noi.

СОЦИАЛЬНЫЕ ВОЗЗРЕНИЯ АПАЦОИ ЧЕРИ ЯНОША

(Резюме)

Исследование ставит цель осветить по-новому развитие мировоззрения Апоцои на преобразование общества. Автор исходит из наблюдения, что идеология Апоцои была с самого начала связана в одинаковой степени и с пуританством и с картезианством. Пуританство, идеология буржуазной революции, не было, однако, применено в Трансильвании, и Апоцои был вынужден оставить этот путь и попытаться осуществить свои планы посредством школы, путем воспитания молодых поколений. Положение в Трансильвании заставило его приблизиться к картезианскому методу развития общества: преобразование должно происходить медленно, путем воспитания молодежи в духе требований времени.

Принятие картезианской точки зрения вело неудержимо к борьбе за реорганизацию просвещения, за обеспечение права преподавания естествознания, заброшенного в то время в школах Трансильвании по сравнению с общественными науками, преобладающими в теологическом мировоззрении. Таким образом, Апоцои произвольно отмечает начало борьбы за изъятие из-под опеки теологии некоторых наук, в том числе и естествознания, в которых главным элементом является не вера, а человеческий разум.

SUR LES IDÉES SOCIALES D'APACZAI CSERE JANOS

(Résumé)

L'auteur essaie de présenter dans une lumière nouvelle l'évolution des conceptions d'Apáczai sur la transformation de la société. Il part du fait que l'idéologie d'Apáczai fut fortement déterminée au début tant par le puritanisme que par le cartésianisme. Le puritanisme, idéologie de la révolution bourgeoise, ne pouvant pas toutefois être mis en pratique dans la Transylvanie, Apáczai dut abandonner cette voie pour tenter de réaliser ses plans par l'école et l'éducation des jeunes générations. C'est donc la situation de la Transylvanie qui l'a poussé à se rapprocher toujours plus de la méthode cartésienne relative au progrès social: la transformation doit se faire avec lenteur, par l'éducation de la jeunesse dans l'esprit des nouvelles exigences du temps.

L'adoption du point de vue cartésien a entraîné nécessairement la lutte pour la réorganisation de l'enseignement et pour la place à donner dans l'enseignement aux sciences de la nature négligées à cette époque dans les écoles de Transylvanie, en comparaison des sciences sociales où dominaient les conceptions théologiques.

Ainsi Apáczai, instinctivement, inaugure la lutte pour l'affranchissement, à l'égard de la tutelle théologique, de certaines disciplines — les sciences de la nature — où ce n'est pas la foi mais la raison humaine qui est le facteur décisif.

TIMOTEI CIPARIU
Copilăria și anii de studii

de
MARIA PROTASE

Timotei Cipariu s-a impus ca un cărturar erudit și ca un luptător neobosit pentru drepturile poporului său, pentru progresul lui social și cultural. Datorită studierii îndelungate și pasionate a limbii române, învățatul blăjean a dobândit în primul rînd prestigiul de mare filolog al epocii.² Călăuzit de o sinceră dragoste de popor și limba acestuia, lipsit însă de o concepție științifică consecventă, el a ajuns în cercetările sale lingvistice la rezultate remarcabile, dar și la exagerări nejustificate. Activitatea bogată desfășurată de Cipariu pe parcursul a cinci decenii a depășit însă granițele acestei specialități. El a fost totodată un profesor zelos, care a contribuit din plin la orientarea nouă a școlilor din Blaj pe linia unui învățămînt laic, în limba română, cu o frumoasă ținută științifică, învățămînt legat de necesitățile burgheziei românești pe cale de afirmare. În același timp, Cipariu a fost editor de cărți, sprijinitor al manifestărilor teatrale în limba română la Blaj, un neobosit militant politic și publicist, istoric, literat și uneori poet. Numele lui nu poate fi despărțit de nici una dintre marile acțiuni social-politice sau culturale ale românilor din Transilvania acelei vremi. Învățatul filolog a umplut cu personalitatea sa complexă și cu activitatea multilaterală cadrul unei jumătăți de veac (1830—1880). Cu toate limitările impuse de epocă și de împrejurările în care a lucrat, el a contribuit cu prisosință la închegarea ideologiei antifeudale și la progresul social și cultural al românilor transilvăneni din veacul al XIX-lea.

Meritele incontestabile ale cărturarului blăjean și aportul său la dezvoltarea filologiei și culturii românești n-au fost puse în adevărata lor lumină. Apreciată în general, dar necercetată în toată profunzimea și varietatea ei, activitatea lui Cipariu este insuficient cunoscută de marele public. Așezat, din obișnuință, alături de Aug. Tr. Laurian și I. C. Massim ca „exponent al latinismului“, Cipariu, „scrutătorul cel mai erudit, cel mai adînc și cel mai scrupulos al cunoștințelor clasice“, „investigatorul cel mai ager, cel mai

¹ Fragment dintr-un studiu monografic în pregătire.

² Cf. D. Măcrea, *Lingviști și filologi români*, Buc., 1959, p. 67—78.

logic și cel mai convins al arcanelor istorice ale limbii române“, „figura ce răsare originală și simpatică, energică și măreață printre bărbații de frunte ai întregii români³“, a fost privit cu rezerve din cauza ortografiei ce îngreunează lectura operelor sale și s-a bucurat numai rareori de interesul cercetătorilor. Grăitor e în primul rând faptul că în legătură cu Cipariu nu există o bibliografie completă a scrierilor sale, nici o monografie științifică consacrată prodigioasei lui activități. Cele câteva studii mai vechi⁴, în bună parte merituoase⁵, au rămas izolate și fragmentare, nefiind încununate de studii generale, de sinteză. Chiar sub titlul cuprinzător al lucrării lui I. Rațiu nu se ascunde altceva decât o schiță monografică lacunară. În general, contribuțiile cercetătorilor din trecut nu au reușit să ne dea o imagine deplină a operei filologului român, nici să ne înfățișeze întru totul însemnatul aport adus de el la dezvoltarea culturii românești din Transilvania în condițiile grele ale luptei antif feudale și pentru dreptul la o viață națională proprie.

Necesitatea unor studii ample și mai ales aprofundate privitoare la viața și activitatea lui Cipariu, personalitate majoră a culturii transilvănene, a fost subliniată mereu, și chiar recent⁶, cu tot mai multă insistență. Contribuțiile din ultimul timp⁷ sînt, în bună parte, expresia acestei necesități. Credem însă că cercetarea sistematică a vieții și activității filologului român impune în primul rând prezentarea mediului social în care și-a petrecut copilăria și tinerețea, urmărirea formării sale spirituale în familie și școală în răstimpul 1805 — data nașterii lui Cipariu — și 1825 — anul încheierii studiilor sale.

În Transilvania primelor trei decenii ale secolului al XIX-lea, relațiile de producție capitaliste ajung pretutindeni în conflict cu orînduielele vechi feudale. Dar sistemul aservirii feudale ce apăsa nespus de greu asupra unei mari părți a țărănimii, lupta disperată a breslelor împotriva manufacturilor și dependența Transilvaniei față de statul habsburgic încetinesc ritmul de dezvoltare a noii economii capitaliste, care, de altfel, își face loc în toate ramurile producției, îndeosebi în industria minieră și manufacturieră⁸.

Povara sarcinilor iobăgiste împletite cu noile forme ale exploatării capitaliste (mai ales în minerit), privilegiile nobilimii, nenumăratele obligații față de statul habsburgic, agravarea procesului de acaparare a sesiilor iobăgești și de pauperizare a poporului (1819—1820)⁹, cumplita secetă ce se

³ Alex. Odobescu, *Opere complete*, ed. a III-a. Edit. „Cartea Romînească”, Buc., p. 213.

⁴ I. Rațiu, *Timotei Cipariu, Viața și activitatea lui*, Blaj, 1905; I. Dăianu, *Timotei Cipariu, la a 50-a aniversare de la moartea lui, 3 sept., 1887*, Buc., 1937; *Contribuții noi la viața și activitatea lui T. Cipariu*, Blaj, 1942; *Timotei Cipariu, gazetar*, Brașov, 1942; I. Breazu, *T. Cipariu și Italia*, în „Studii literare”, an. II (1943).

⁵ Mai cu seamă ultimele două dintre lucrările citate.

⁶ M. Zăciu, *Invitație la o discuție — Cîteva precizări la partea despre literatură din „Istoria Transilvaniei”*, în „Tribuna”, an. V (1961), nr. 36 (7 sept.), p. 8.

⁷ D. Macrea, *Timotei Cipariu*, în *Lingviști și filologi romîni*, Buc., 1959, p. 67—78; I. Pervain, *Timotei Cipariu și „Foaia literară”*, 25 pag. dact. (în manuscris); I. Mușlea, *Timotei Cipariu și literatura populară*, 53 pag. dactilografiate (manuscris).

⁸ Cf. *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, 1960, p. 206—226.

⁹ v. G. Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. I., Sibiu, 1889, p. 561—563.

abate asupra Transilvaniei între 1815—1817, încît „sărăcimea murea de foame pe sub garduri și alături drumurilor”¹⁰, provoacă o stare de nemulțumire generală a țărănimii, care se concretizează într-o serie aproape neîntreruptă de mișcări antifeudale (1813, 1819, 1821—1822, 1830, 1833)¹¹ și într-un întreg șir de manifestări de revoltă a muncitorilor din manufacturi și mai cu seamă din mine (1810, 1820 etc.)¹². În sfîrșit, sub regimul despotic al lui Metternich, înspăimîntat de propaganda ideilor revoluționare franceze, Transilvania e supusă la o „reacțiune absolutistică înfricoșată”. „Chiar și la Blaj — mărturisește Bariț —¹³, unde oamenii se mai puteau provoca la drepturi cîștigate, mai dispuneau și de unele fonduri, de la 1815 înainte, se încuibase o stagnațiune spăimîntătoare, care a durat peste cincisprezece ani sub absolutism mai aspru decît era de ex. acela prin care trecurăm între anii 1850 și 1860 provocat prin războiul civil din 1848/9”.

În perioada 1805—1825, în legătură cu care am făcut aceste cîteva precizări de natură economică, socială și politică, Cipariu se afla acasă, la părinți, apoi la învățătură în școlile Blajului. Viața grea a iobăgimii, spîrrirea conflictelor dintre țărani și stăpînii feudali, foamea din anii 1815—1817, „stabilitatea ghețoasă” provocată de măsurile reacționare ale lui Metternich au fost stări pe care el le-a văzut și le-a simțit, fără îndoială.

Timotei Cipariu se trage dintr-o veche familie din Pănade, sat românesc așezat pe valea Tirnavelor, în apropierea Blajului. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, pe vremea episcopului I. Inocențiu Clain, satul avea 400 de locuitori și era proprietatea nobilului maghiar Petru Thoroczka¹⁴. Dintre iobagii aceștia făcea parte și Dumitru Cipariu sau Popa Mitrea¹⁵. Tatăl lui fusese un băjenar moldovean din Piatra, pripășit pe la sfîrșitul veacului al XVII-lea în Pănade, iar mama, fata unui localnic, Nicolae Țipar (cum s-a numit de fapt familia), care era iobag. Popa Mitrea moștenește așadar atît numele de Cipariu, cît și condiția socială de iobag de la mama sa. Preoțindu-se fără voia stăpînului, el este luat cu puterea și pus să îngrijească de caii baronului¹⁶, dar apoi, în 1721, obține eliberarea din iobăgie împreună cu urmașii săi.¹⁷ Acest popă Mitrea, deprins în scrierea romînească, a fost strămoșul după tată al filologului nostru. Martori ai răscoalei lui Francisc Rákóczi al II-lea și ai numeroaselor răzvrătiri înregistrate în primele decenii ale veacului al XVIII-lea, strămoșii lui Cipariu au trăit deci în condițiile grele ale perioadei feudalismului dezvoltat, suportînd, asemenea tuturor iobagilor din Transilvania, îndoita exploatare exercitată de stăpînul feudal și statul austriac.

¹⁰ Idem, *Ibid.*, p. 559.

¹¹ vezi *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a II-a, Buc., 1961, p. 303.

¹² *Ibid.*, p. 307 și 312—314.

¹³ *Op. cit.*, p. 557.

¹⁴ *Șematismul vîeneratului cler al arhidiecezei metropolitane greco-catolice romîne de Alba-Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900*, Blaj, f. a., p. 178.

¹⁵ T. Cipariu, *Documente istorice bisericesti. Manumisionale din anul 1721*, în *Arhiv pentru filologie și istorie*, 1869, nr. XXVIII (15 sept.), p. 553, notă; T. Cipariu, *Inceput de autobiografie*, Blaj, f. a. [1940 ?], p. 7.

¹⁶ T. Cipariu, *op. cit.*, 553, notă.

¹⁷ Scrisoarea manumisională, în ungurește și romînește, în *Arhiv* . . . p. 552.

Popa Mitrea a avut o fată și trei feciori, prin a căror căsătorie familia Cipariu a devenit una dintre cele mai numeroase din sat. Cel mai vîrstnic dintre feciorii lui, Ioan, căsătorit cu o mătușă a popii Iancu din Sîmcel, a fost moșul lui Timotei Cipariu. Dintre cei 15 copii ai săi au rămas în viață numai patru fete și un fecior, anume Iacob, tatăl lui Cipariu. Născut probabil în anul 1749, Iacob Cipariu, spre deosebire de cele patru surori, a fost tratat de mama sa cu o asprimă netîrească. Faptul acesta, ca și greutățile gospodăriei, pe care le purta aproape singur, i-au întunecat tinerețea, făcîndu-l om închis și aspru. De aceea, el s-a și căsătorit tîrziu, după împlinirea vîrstei de 40 de ani, cu Solomia Truța din Sîmcel, mama filologului. Mai tînără cu 24 de ani decît Iacob Cipariu, cu care se căsătorii la insistențele rudelor¹⁸, Solomia Truța a fost o soție răbdătoare și o gospodină griulie pe care voioșia n-a părăsit-o întreaga ei viață.

Familia Cipariu avea numeroase relații în lumea intelectualității sătești. Între ascendenții și rudele colaterale ale lui Iacob Cipariu se găseau, printre alții, Vasilje Pauleti din Roșia (tatăl lui Nicolae Pauleti, elevul de mai tîrziu al lui Cipariu) și Ioan Aron de Bistra, tatăl cancelistului Demetriu Aron și unchiul poetului popular Vasile Aron, fapt ce explică păstrarea unor manuscrise ale acestuia în biblioteca Cipariu. În familia Truțeștilor, din care se trăgea mama filologului, se numărau de asemenea oameni de seamă, între care și Ioan Trifu Maioreșcu.

Copiii lui Iacob Cipariu sînt șase: Dumitru, Ioan, Parteniu, Ioachim, Ioana, Timotei. Dintre aceștia au trăit numai Ioan și Timotei, ceilalți murind la o vîrstă fragedă.

Născut în 1793, Ioan a fost dat la școală la Aiud și apoi la Blaj. Cu toate că a avut înclinație spre învățătură, în a doua clasă gimnazială el lăsă școala și se apucă de rotărie, fiind totodată dascăl și cîntăreț la biserică. După căsătorie, el rămase în casa bătrînească moștenită de familie de la popa Mitrea și trăi pînă în anul 1864.

Timotei a văzut lumina zilei în Pănade, la 18 februarie 1805¹⁹. Anii petrecuți în casa părintească sînt evocați în însemnările autobiografice de mai tîrziu, care, deși învăluite în vraja și duiosia amintirilor, constituie totuși un prețios document biografic. Copil blajin și pîrpiriu, Timotei a fost crescut cu multă grijă de către mama sa, speriată de pierderea timpurie a celorlalți prunci. Mai ales prin ea, Cipariu a cunoscut de aproape viața satului, cu truda, dar și cu poezia ei. Mai mic cu 12 ani decît fratele său Ioan și fără surori, el crește îndeosebi în preajma mamei lui, femeie înzestrată cu un deosebit simț artistic și cu mult gust. Atașamentul puternic față de ea îl face să îndrăgească îndeletnicirile femeiești. Băiatul curăț prin casă, năvădea, chindîsea sau copia cu o deosebită plăcere „mustrele” pentru broderii, iar mama îl răsplătea cu laudele cuvenite: „Sufletul mamei, să fii fată, încă nu mi-ai putea fi mai îndemîină de cum ești”²⁰. Tot mama sa a fost aceea care i-a vrăjit copilăria cu cîntece, credințe și balade populare. Ea era cîntăreață. — mărturisește Cipariu — și știa o mulțime

¹⁸ Timotei Cipariu, *Inceput de autobiografie*, p. 10.

¹⁹ *Protocolul capitular*, nr. 95, p. 158, apud I. Rațiu, *op. cit.*, p. 8 și Timotei Cipariu, *Inceput de autobiografie*, p. 17.

de balade. În seriile lungi de iarnă copilul ședea pînă tîrziu lîngă mama sa, care torcea și-i cînta balade vechi: „a lui Nanu-tîlharul, a lui Petru din luncă și alte multe”²¹. Aducîndu-și aminte cu emoție de ele, Cipariu reîgrăta la bătrînețe că nu le-a notat: „Pentru că nu știam ce valoare au asemeni cîntări, încă și după ce am crescut mare, nu le-am știut prețui, să le adun din gura ei, iar cînd am știut a le prețui, acea gură armonioasă era amuțită sub pămînt”²². Copilul a sorbit însă cu neșat din izvoarele cîntecelor populare. Ele i-au pătruns de timpuriu întreaga ființă, trezindu-i gustul pentru poezie și făcînd să înmușurească mai tîrziu interesul pentru folclor.

Dar Cipariu a copilărit nu numai în apropierea mamei sale, ci și în preajma horei, a fetelor și feciorilor din sat. Dragostea de viață care se revarsă din cîntecele și strigăturile tineretului satului a pătruns fără îndoială adînc în inima și conștiința sa. În sfîrșit, numai în această perioadă i s-au putut imprima în amintire cu atîta putere obiceiurile și credințele poporului pe care le va reda cu destulă plasticitate în poeziile sale brodate pe motive folclorice. Viziunea puternică a copilului din poezia *Șîn]giorgiu* nu este altceva decît rezultatul reflectării credințelor ce stăpîneau lumea satului feudal în imaginația inflăcărată a copilului de acum. Forța cu care s-au întipărit impresiile copilăriei nu lasă nici o îndoială că în acești ani copilul de țaran s-a unit pentru totdeauna cu lumea satului din care descindea.

Demn de reținut e apoi faptul că Cipariu s-a simțit atras spre carte și slove cu mult înainte de vîrsta la care copiii încep școala. De data aceasta locul mamei îl luă tatăl, care, deși fire mai închisă, s-a îngrijit în mod deosebit de creșterea fiilor săi. El încearcă să-l deprindă a sloveni încă de la vîrsta de patru ani. Fiind prea timpurii, încercările sînt zădărnice, dar Cipariu nu se lasă învins, ci se străduiește să pătrundă tainele buchilor vreo trei-patru ierni. Manifestată din fragedă copilărie, această stăruință de fier, pentru care îl va admira atît de mult viitorul său colaborator I. Micu Moldovan, nu-l va părăsi întreaga lui viață. Strădania a durat — își amintește scriitorul — „pînă fui ca de 7 ani”, cînd într-o seară de iarnă, ajuns la deznădejde, el deschise supărat „Bucoavna romînească” și se cutremură ca în fața unui miracol: „... cuvîntul cel dintîi... o dată așa mi se arăta de chiar (clar), cît îl lesei [= citii] fără de a sloveni. Aici văzînd mă cutremurai ca de un lucru neașteptat și îmbărbătîndu-mă cerc oare nu voi putea lege și cele următoare. Minune! Ca și cînd mi s-ar fi luat o ceață de pe ochi, mai întîi mai încet, după aceea mai proușor toate cuvintele despre [sic] acea față le lesei. Atunci plin de o nespusă bucurie, strigai: — Mamă! d'acu eu știu ceti!”²³ Acesta a fost momentul în care Cipariu s-a lăsat cuprins de marea pasiune a cărții. S-a supus acestei pasiuni de la vîrsta de șapte ani, cînd a început să citească, și ea l-a subjugat întreaga sa viață: „... Cînd vedeam vreo carte undeva îmi ardea inima să o capăt să o cetesc, măcar că nu toate

²⁰ Timotei Cipariu, *Inceput de autobiografie*, p. 19.

²¹ *Ibid.*, p. 22.

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*, p. 27—28.

erau românești. Acea ardoare și nespuse plăcere către cărți de atunci îmi rămase nestinsă în toată viața mea, pînă în aceste zile tîrzie în care scriu acestea²⁴.

Setea arzătoare de a citi, de a ști, i-a fost astîmpărată întîi de cărțile găsite în casa părintească. Cu toate că părinții lui erau țărani, el a găsit totuși în sînul familiei un oarecare interes pentru carte. Strămoșul său, popa Mitrea, pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, a înzestrat biserica din Pănade cu un mare număr de cărți. După moartea feciorilor lui, nepoții au împărțit între ei această moștenire. Lui Iacob Cipariu i-a revenit un *Minei* și o *Psaltire* de Rîmnic, un *Octoih* și un *Mărgăritar* de București, o *Cazanie* de la Bălgrad (1699), un *Ceaslov* de Blaj și o *Liturghie* de Tîrgoviște²⁵ — impresionantă dovadă atît pentru circulația cărților românești tipărite în diferite locuri, cît și pentru legăturile culturale strînse dintre Țările romîne. Tot în modesta bibliotecă familiară exista și o *Alexandrie*, din care Cipariu citea înaintea oamenilor din sat isprăvile lui Alexandru Macedon, încît toți se mirau de acest copil-minune care slovenea iute și pe înțeles, deși avea numai șapte ani.

Cîte o carte i-a împrumutat apoi mătușa lui, bătrîna preoteasă a popii Vasiliu. Luîndu-și comoara subsuoară, Cipariu fugea într-un suflet acasă, se întindea pe iarba în grădină și citea cu nesaț, foaie după foaie. Într-o zi, preotul satului i-arătă și el niște cărți, dar, nevrînd să i le împrumute, puse numai ulei pe foc. Cărțile văzute îl chemau cu puterea unei obsesii și preotul știu să-i exploateze nobila-i pasiune: „Vino de-mi înșiră o sfoară de tabac că apoi îți dau cartea cu figuri să te uiți în ea pîn'astară în casă“²⁶. Micul Timotei înșiră cu înfrigurare tabacul, primi cartea, „Berthuchs Bilderbuch“, și-și întipări pentru totdeauna în minte figura colosului din Rodos.

Cărțile l-au cucerit, l-au fascinat pe acest copil, care va fi unul dintre primii romîni transilvăneni stăpîniți de patima dragostei de cărți în cel mai nobil înțeles al cuvîntului.

Tot Iacob Cipariu este acela care, în toamna anului 1813, pe cînd fiul său avea opt ani, începe să-l învețe să numere și să-l deprindă să citească și cu litere latinești pe un „Abecedar romîn“, trimis de profesorul blăjean Baziliu Rațiu. Ajutat de părintele și de fratele său, dar străduindu-se mai mult singur, Cipariu reuși să citească și cu aceste litere. Mai mult chiar, el învătă din același abecedar și literele nemțești, deși acestea, fiind atît de „cocărțate“, îl speriară la început. În scurt timp, sub îndrumarea fratelui său, el s-a familiarizat și cu declinările latinești, iar în primăvara anului 1814, între opt și nouă ani, s-a deprins a citi grecește, folosindu-se de o gramatică a lui Alvari, care cuprindea un vocabular latinesc, unde, la multe rădăcini, era adăugată, cu litere grecești și latinești cursive, și etimologia greacă. În sfîrșit, în vara aceluiași an, se ocupă cu scrisul și, în vederea trecerii lui la școlile din Blaj, memorează diferite părți ale gramaticii.

²⁴ Timotei Cipariu, *Inceput de autobiografie*, p. 28.

²⁵ *Ibid.*, p. 8—9.

²⁶ *Ibid.*, p. 29.

Cipariu și-a deschis așadar ochii spiritului în casa părintească, unde a învățat, cu o râvnă rar întâlnită, să citească românește, nemțește și grecește, să decline latinește, să socotească și să scrie îndeosebi cu slove²⁷. Cunoștințele acestea, neobișnuite la un copil de opt-nouă ani, sînt mărturia unui spirit viou și a unei intelgențe precoce.

Caracteristică pentru dezvoltarea sa ulterioară este și ușurința cu care memora, spre uimirea părinților, încă din fragedă copilărie. Adeseori colegii de școală îi vor pune la încercare memoria sa proverbială, dar totdeauna textul, de obicei latinesc, va fi reprodus, după o singură lectură, fără nici o greșeală²⁸.

Îndrumat pe apucate de părinți, neavînd, cum va mărturisi el mai tîrziu „o educațiune regulateă“, Cipariu își potolește dorința de a ști singur sau aproape singur. Încercările și strădaniile sale timpurii dezvoltă anumite virtuți ce-l vor caracteriza întreaga sa viață. Setea de a cunoaște și perseverența anunță pe marele erudit, iar interesul pentru limbi și memoria fenomenală pe marele filolog.

În toamna anului 1814²⁹, la vîrsta de nouă ani, Timotei Cipariu este dus de părinții săi la școlile Blajului. În micul orașel înțesat de elevii veniți din împrejurimi, Cipariu regăsește ceva din atmosfera satului natal: obiceiuri, cîntece, ghicitori și strigături, aduse de elevii care, asemenea lui, își petreceau vacanțele în mijlocul sătenilor. Deci contactul cu viața satului, cu cîntecul și poezia populară, se menține.

Pentru Cipariu, Blajul va fi însemnat totuși o lărgire de orizont remarcabilă, cu toate că perioada școlărității lui (1814—1825) coincide cu regimul despotice al lui Metternich, ale cărui măsuri reacționare se răsfrîng nefavorabil și asupra școlilor din Blaj. Chiar și în Blaj, își amintește G. Bariț — „de la 1815 înainte se încuibase o stagnațiune înspăimîntătoare... cenzura de cărți ajunsese a fi strictă pînă la ridicol, chiar și de cărțile rituale le era frică și pretindeau ca să fie cenzurate. Cărți școlastice, precum a fost gramatica latino-romînă a lui Giorgie Șincai, nu se mai puteau tipări... Școalele cite apucaseră a se înființa pînă în 1815, adică cele normale, cinci clase gimnaziale, un an curs de filozofie, 2½ ani de facultate teologică în seminarium... acestea și atîtea s-au susținut între mari greutăți... Cele două biblioteci frumoase a monastirei și a seminariumului rămaseră ca părăsite... Cu atît era mai cumplită rigoarea asupra programelor școlastice. Studiul istoriei universale, fizica și preste tot științele naturale erau exilate din Blaj; din tot ce se înțelege astăzi sub numire de facultate filozofică era permis a se propune numai psihologia și logica, iară alt nimic“³⁰.

Cipariu urmează pe rînd școlile amintite de Bariț în aceste condiții grele ale feudalismului austriac, cînd spiritul reacționar al lui Metternich stăpînea și Blajul și cînd bătrînul episcop Ioan Bob impunea acest spirit.

²⁷ Cf. și I. M. M. [Ion Micu Moldovan], *Timotei Cipariu*, în „Unirea“, 1905, nr. 25, p. 222—223.

²⁸ Vezi Timotei Cipariu, *Inceput de autobiografie*, p. 30.

²⁹ *Protocolul capitular*, nr. 95, p. 159, apud I. Rațiu, *op. cit.*, p. 9.

³⁰ G. Bariț, *Părți alese...*, vol. I, p. 559. Gramatica la care se face aluzie este *Prima principia latinae grammatices*, Blaj, 1783.

El se înscrie așadar la „norme“ (fosta școală de obște înființată în 1754 de P. Pavel Aron), care din 1784 erau formate din trei clase, cu trei dascăli și un director³¹. Potrivit cunoștințelor sale, Cipariu este primit în clasa a II-a, unde, pe lângă scris, citit, șocotit și cîntări, era nevoit să învețe *Catehismul* din care memora cu ușurință pagini întregi, deși, din cauza stilului greoi și a vârstei sale fragede, nu înțelegea mai nimic³². Pe lângă aceste discipline, începînd cu clasa a III-a, se propunea și limba latină, pe care Cipariu a îndrăgit-o de timpuriu. Învățătorii săi la „norme“ au fost Dănilă Moise și Iosif Manfi³³, unul din dascălii transilvăneni care, răspunzînd propunerii lui Asachi, trece în 1820, împreună cu Ion Costea, Vasile Fabian și dr. V. Pop, la seminarul de la Socola.

Datele referitoare la studiile gimnaziale pe care Cipariu le-a făcut tot la Blaj nu sînt prea bogate, din arhiva gimnaziului lipsind documentele privitoare la perioadele 1754—1801 și 1812—1831/32³⁴. Sigur este însă că gimnaziul de la Blaj, organizat în 1772 după modelul gimnaziilor catolice din Ungaria³⁵, era format în timpul studiilor lui Cipariu din cinci clase cu două secții: prima secție cuprindea clasele gramatice (I „Infima classis grammaticae“ sau „Principia“, II „Media classis grammaticae“ sau „Grammatica“, III „Suprema classis grammaticae“ sau „Syntaxis“), iar a doua, clasele umanioare (IV „Infima classis humanitatis“ sau „Rhetorica“, V „Suprema classis humanitatis“ sau „Poesis“)³⁶. Limba de predare era latina, obligatorie și în discuțiile elevilor, iar profesorii, unul pentru fiecare clasă, erau numiți de episcop, fiind aleși (îndeosebi după 1800) din sînul clerului secular și chiar dintre laici³⁷.

Cipariu urmează cursurile gimnaziale între 1816—1821. Va fi fost poate singurul elev al clasei care a început aceste studii la vîrsta timpurie de 11 ani, cei mai mulți dintre elevi înscriindu-se la gimnaziu între 14 și 17 ani³⁸. După condiția socială a părinților a fost încadrat, probabil, în categoria fiilor de „libertini“, categorie care, după aceea a copiilor de preot, cuprindea cei mai numeroși elevi³⁹.

Potrivit informațiilor lui Bariț, după 1815 programele școlilor din Blaj erau sărace, fapt confirmat și de I. Hossu⁴⁰, care menționează că în clasele gramatice și umanioare încă și în 1832/33 se preda, ca și în anii precedenți, doar *Doctrina religionis*, *Institutiones et auctores*, *Arithmetica*,

³¹ I. Rațiu *Blajul*, Brașov, 1911, p. 46.

³² Timotei Cipariu, *Inceput de autobiografie*, p. 30.

³³ *Protocolul capitular*, p. 159, ap. Rațiu, *Timotei Cipariu...*, p. 9 și N. Comșa, *Dascălii Blajului*, Blaj, 1940, p. 53.

³⁴ I. Hossu, *Date statistice referitoare la gimnaziul gr. cat. din Blaj*, în *Programa gimnaziului superior, Preparandiei, Normei și Școlii populare de fete din Blaj pre anul scolastic 1881/82*, Blaj, 1882, p. 3.

³⁵ I. Rațiu, *Blajul*, p. 27.

³⁶ Gimnaziul avea această formă de organizare atît în perioada 1802—1812, cît și după 1832/33 (cînd i se mai adaugă și „liceul“ cu două facultăți), fapt care denotă că și în perioada studiilor lui Cipariu, pentru care nu avem izvoarele necesare, s-a păstrat aceeași organizare. Vezi I. Hossu, *op. cit.*, p. 14 și 33.

³⁷ N. Brînzeu, *Școlile din Blaj*, Sibiu, 1898, p. 57—58.

³⁸ I. Hossu, *op. cit.*, p. 6—7 și 20—21.

³⁹ *Ibid.*, p. 12 și 27.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 33.

Historia și Geographia, lipsind deci istoria universală și științele naturii în general. Însuși Cipariu își amintea cu regret la bătrânețe că tînărul român învăța limbi străine, mai ales latina, „numai din elementele gramaticii romînilui nu gusta nimic”.⁴¹ În schimb, accentul se punea pe studiul religiei și al gramaticii latine, în primele trei clase, pentru ca mai apoi să se facă retorică și poetică (clasele humanioare), citindu-se, fără îndoială, din opera lui Cicero, Livius, Tacitus, Horațiu, Ovidiu etc. Prin urmare, Cipariu trece printr-un gimnaziu în care clasicismul latin era preponderent, fapt semnificativ pentru formația sa intelectuală.

Profesori în cele cinci clase gimnaziale i-au fost Ștefan Boer („Principia”, 1816), Zaharia Pop („Grammatica”, 1817), Ioan Tillea („Sintaxis”, 1818) și Bonifaciu Erdélyi („Rethorica” și „Poesis”, 1819—1820)⁴². Acesta din urmă a funcționat ca profesor de retorică și poezie din 1814—1833, fiind unul dintre cei mai buni dascăli ai vremii.⁴³ Nu s-a păstrat nimic din notițele după care a predat, deși acestea ar fi de cel mai mare interes, dacă avem în vedere că însuși Cipariu va propune în primul său an de profesorat poetica, ale cărei probleme vor forma obiectul preocupărilor sale și mai târziu. Se poate însă ușor bănui că lecțiile de poetică ale lui Erdélyi se întemeiau pe estetica clasică (Aristotel, Horațiu), dominantă în școlile vremii, estetică spre care se va orienta, în general, și vrednicul său elev.⁴⁴ Acesta a urmărit, fără îndoială, cu interes lecțiile dascălului blăjean, căci manuscrisele păstrate denotă că pentru Cipariu poezia a constituit o preocupare de o viață întreagă, iar unele pașaje din corespondență lasă să se ghicească firea lui sentimentală, clipele de zbucium provocate de „aduceri aminte”.⁴⁵ Profesorul Erdélyi va fi știut să cultive înclinațiile poetice reale ale elevului său, iar acesta se va fi priceput să descopere în marile modele clasice fiorul adevăratei poezii și va fi studiat cu interes legile creației artistice.

În 1821/22 Cipariu se înscrie la cursul filozofic înființat în 1772, an în care se întorceau de la Viena, ca profesori, S. Micu și Șt. Pop.⁴⁶ Istoricul cursului nu poate fi schițat cu exactitate. Cert este însă că în izvoarele documentare pentru perioada 1802—1812 el nu figurează.⁴⁷ Dar G. Bariț afirmă clar că înainte de 1831 exista „un curs macrî de psihologie și logică”.⁴⁸ Faptul e atestat și de N. Comșa⁴⁹, care menționează că Aron Preja a funcționat între 1818—1823 ca profesor de filozofie la Blaj. Rezultă deci că, în perioada studiilor lui Cipariu, cursul fusese reintrodus și că în anul 1821/22 el era propus de Aron Preja, fapt confirmat și de alte izvoare.⁵⁰ Pe acest profesor nu-l putem aprecia, din cauza lipsei materialului docu-

⁴¹ *Contribuțiunea nouă la viața și activitatea lui T. Cipariu*, Blaj, 1942, p. 31.

⁴² *Protocolul capitular*, p. 159, ap. Rațiu, *Timotei Cipariu...*, p. 9.

⁴³ N. Comșa, *op. cit.*, p. 52—53.

⁴⁴ Vezi T. Cipariu, *Elemente de poezie, metrică și versificație*, Blaj, 1800, passim.

⁴⁵ Vezi, spre exemplu, scrisoarea lui Cipariu către Bariț (8 sept. 1837), publicată de G. Bogdan Duică, *G. Bariț și amicii săi*, în „Tribuna poporului”, VII (1903), nr. 2 (4/17 ian.), p. 1.

⁴⁶ I. Rațiu, *Blajul*, p. 27.

⁴⁷ I. Hossu, *op. cit.*, p. 14.

⁴⁸ G. Bariț, *op. cit.*, p. 611, vezi și N. Brînzeu, *op. cit.*, p. 72.

⁴⁹ *Op. cit.*, p. 58.

⁵⁰ *Chitârța* nr. 24 în *Ms. lat.* 216, Bibl. Acad. R.P.R., Fil. Cluj și *Protocolul capitular*.

mentar. Dar, probabil că, potrivit instrucțiunilor, se va fi limitat la predarea lecțiilor de logică și psihologie.

După absolvirea filozofiei, „cu cel mai splendid succes”⁵¹, Cipariu se înscrie la seminarul teologic, ridicat în 1792 la trei ani și organizat după modelul seminarului „Sfânta Barbara” din Viena. Cursurile teologice le-a început în 1822, când în seminar erau înscriși 40 de clerici și funcționau un rector (Gabriel Stoica), un vicedirector (E. Petruțe), un prefect de studii și cinci profesori⁵², și le-a continuat pînă în anul 1825. De la profesorii săi, Teodor Pop (limbi orientale, exegetică, ermeneutică)⁵³, Demetriu Caiian cel tînăr (teologia dogmatică), Vasile Filipan (drept canonic), Ioan Lemeni (istoria bisericească), Gavrilă Stoica (teologia morală)⁵⁴, tînărul seminarist va fi învățat multă teologie, dar, cu toate acestea, el nu va deveni un teolog în adevăratul sens al cuvîntului, un spirit îngust, mărginit la cărțile bisericești. Nu studiile teologice îl vor consacra ca personalitate marcantă a vremii sale, ci variata sa activitate culturală, legată de realitatea și idealurile social-politice ale epocii.

Totuși de influența pregătirii sale teologice se va resimți mai tîrziu într-o măsură oarecare. Ea îi va limita în anumite momente vederile, făcîndu-l mai conciliant, determinîndu-l să nu meargă cu consecvența lui Bărnăuțiu, de pildă, pe linia burgheză progresistă.

Dintre profesorii săi din acești ani reținem numele lui Vasile Filipan, care „pe acele timpuri era în toată Transilvania cel mai mare elocvinte latin”⁵⁵, și îndeosebi pe acela al doctorului Teodor Pop, „om cu frumoase cunoștințe”⁵⁶, traducător al *Psaltirei* după original și autor a numeroase cărți și cursuri de teologie, tipărite sau păstrate în manuscris.⁵⁷ Pentru formația spirituală a viitorului profesor și filolog de o deosebită însemnătate au fost cu siguranță cursurile acestuia de exegetică și ermeneutică, la care se vorbea, în capitole mari, *De sensu verborum*, *De loci paralelis*, *De contextu*, *De tropis*, *De emphasisibus* etc.⁵⁸ Dar mai important e faptul că Teodor Pop a fost acela care l-a ajutat pe Cipariu să pătrundă tainele limbilor turco-arabe, devenind unul dintre puținii noștri orientaliști. Din perioada acelorași studii reținem și numele a doi dintre colegii lui Cipariu, ajunși,

p. 159, ap. Rațiu, *Timotei Cipariu...*, p. 9.

⁵¹ I. Vulcan, *Partea romînă*, Pesta, 1869, p. 22.

⁵² *Ms. lat.*, 216, f. 38.

⁵³ G. Bariț, *Episoade din viața episcopului Ioan Popp de Lemeni*, în „Observatorul”, an. III (1880), nr. 47 (11/23 iunie), p. 186.

⁵⁴ Date în legătură cu acești profesori în *Șematismul...*, p. 67—70; I. Rațiu, *Dascălii noștri*, p. 48—54; Idem, *Timotei Cipariu...*, p. 9.

⁵⁵ Al. Papiu Ilarian, *Istoria romînilor din Dacia superioară*. Viena, 1851, I, p. 223.

⁵⁶ G. Bariț, *Episoade...*, p. 186.

⁵⁷ I. Rațiu, *T. Cipariu*, p. 10 (lista lucrărilor tipărite), precum și *Ms. lat.*, nr. 155 și nr. 158 din Bibl. Acad. R.P.R. Filiala Cluj, care cuprind două dintre cursurile lui T. Pop, audiate desigur și de Cipariu: *Institutiones Hermeneuticae utriusque Testamenti*, a Theodoro Papp, Blaj, 1816, 192 p. și *Praelectiones introductionis generalis Novi Testamenti*, Theodoro Papp, Blaj, 1816, 347 p. Acesta din urmă se păstrează și într-o copie făcută de un elev în 1822 (*Ms. lat.* nr. 70).

⁵⁸ *Ms. lat.*, nr. 155.

⁵⁹ I. M. M. [Ion Micu Moldovan], *op. cit.*, p. 223.

împreună cu el, profesori ai gimnaziului din Blaj (1825/26): Ioan Chirilă și Const. Pappalvi. Acestuia din urmă îi împărtășea Cipariu în 1836 impresiile călătoriei sale în Muntenia ca unuia dintre cei mai buni prieteni.⁶⁰

Lipsa documentelor nu permite precizarea unor date mai bogate privitoare la colegii lui Cipariu, la condițiile în care a învățat, la rezultatele pe care le-a obținut la examene etc. Se poate însă ușor deduce că un tânăr îndrăgostit de carte și de muncă, disciplinat și cu o voință de fier, înzestrat cu ușurința de a învăța limbi străine și cu o memorie fenomenală n-a putut fi decât un elev eminent, care, prin preocupările sale multiple, a depășit cu mult limitele programelor școlare. Pasiunea de a ști și-a potolit-o cu lecturi mult mai bogate decât cele impuse de profesori. Imensele sale cunoștințe și le-a acumulat mai mult singur, într-un orașel modest, cum a fost Blajul. De aceea în legătură cu Cipariu s-a vorbit deseori ca despre cel mai mare autodidact pe care l-am avut. Într-adevăr, el nu a urmat cursuri universitare, vasta cultură și temeinica sa pregătire de specialitate și-a format-o mai ales singur, în urma unor strădanii îndelungate. Cu toate acestea, bogatele cunoștințe acumulate sînt sedimentate pe o bază temeinică, consolidată de cîțiva buni profesori ai școlilor din Blaj. În aceste școli, față de care Gh. Bariț a formulat în urmă cu șase-șapte decenii (1889) rezervele la care ne-am referit, se făcea totuși o instrucție serioasă, la nivelul celorlalte școli din Transilvania. Fără să fie un autodidact în sensul propriu al cuvîntului, Cipariu a devenit totuși unul dintre cei mai mari învățați romîni ai vremii sale datorită sîrguinței cu care și-a întregit și dezvoltat imensele sale cunoștințe în domenii atît de variate.

După ce, la vîrsta de opt-nouă ani, învățase singur să citească nemțește și grecește, la 12 ani, dînd de un calendar în care numele lunilor erau scrise cu litere evreiești pe recto și cu alfabet latin pe verso și știind că evreii citesc de la dreapta spre stînga, învață să citească evreiește.⁶¹ Tot singur, Cipariu și-a însușit apoi aproape toate limbile de mare cultură europeană, în primul rînd cele române, precum și numeroase limbi orientale. La 14 ani știa latina — care era de altfel limba de predare în școală — și greaca, „deși pe atunci greacă de loc nu se propunea în școlile de aici”.⁶² „În gimnaziu — își amintește Cipariu — toți autorii latinești cari ni-i propuneau i-am învățat de rost, numai din prelegere, și în poetică învățai toate odele lui Horațiu afară de pens, numai de bună plăcerea mea”.⁶³ La etatea de 16 ani știa „pe degete” — completează marele său admirator I. Micu Moldovan⁶⁴ — Iliada și Odiseea și probabil în aceeași perioadă se va fi inițiat în limbile spaniolă și italiană pe care le va îndrăgi întreaga sa viață. Puținele lui versuri din tinerețe se resimt de influența lui Dante, Petrarca și Tasso, care-i erau deci cunoscuți de timpuriu.

Ajuns la seminarul teologic, în vîrstă de 18 ani, Cipariu are prilejul să asiste la cursurile profesorului Teodor Pop, cu care învață limba ebraică.

⁶⁰ *Călătorie în Muntenia la 1836* de T. Cipariu, în *Prietenii istoriei literare*, vol. I, p. 356.

⁶¹ I. M. M. [Ion Micu Moldovan], *op. cit.*, p. 222—223.

⁶² *Ibid.*, p. 223.

⁶³ Timotei Cipariu, *Inceput de autobiografie*, p. 30.

⁶⁴ *Op. cit.*, p. 223.

Singur apoi își însușește araba, „încît în aceste două limbi scria ca și romînește“⁶⁵, iar mai tîrziu, siriana, turca, persana, caldeiana. Îndată după absolvirea studiilor, în 1826, Cipariu începe și învață bine limba franceză. Cam în același timp trebuie să-și fi însușit și germana, la care se adaugă limba maghiară, cunoscută desigur de mai înainte. Mult mai tîrziu, la capătul acestor străduințe încununare cu rezultate uimitoare, Cipariu scria: „Sunt convins că eu aș fi fost fericit în tinerețile mele să am o educațiune regulată, unde să nu fiu nevoit a învăța numai din puterile mele, fără dascăl. Aș fi putut învăța toate limbile. Cu ele m-am ocupat singur, nu numai să le știu perfecte să le înțeleg, ci ca să le și vorbesc și să le scriu. Ci așa, după toată nevoința pusă, n-am putut ajunge pînă unde aș fi vrut, că ajutorul cuvîntului viu în cele mai multe mi-a lipsit și unele le-am început prea tîrziu“⁶⁶.

Dar interesul lui Cipariu este reținut încă de pe băncile școlii de limba și literatura poporului său: „...cînd începusem a fi numai de 14 ani [1819], fără gramatică și fără măestru, începui a medita despre limba romînească, a o compara cu cea latină, care pe atunci o învățasem mai mult din studiu privat decît din școală“⁶⁷. Rezultatul acelorasi preocupări este și un vocabular de cca 600 cuvinte latinești uzuale, însoțite de traducerea romînească, alcătuit la Pănade în vara anului 1822, după absolvirea cursului filozofic.⁶⁸ Tot de pe acum își va fi format Cipariu o idee și despre latinitatea limbii și poporului român. Avid de cunoștințe cum era, el a cercetat apoi biblioteca seminarului, în care pe vremea studiilor sale se găseau încă numeroși autori clasici, lucrări de istorie și cărți vechi bisericești. „Încă de tînr mă apuca — notează scriitorul — nu numai a învăța limbi mai ales înfrățită [sic] cu a noastră, ci și a lua aminte la proprietățile și diferențele ce se află în vorbă și scrisoare pe toate locurile romînești“⁶⁹. În aceste „cărți bătrîne“ el descopere cu uimire limba veche romînească, a cărei punere în valoare va constitui unul dintre cele mai de seamă merite ale sale. În 1825, cînd își încheia studiile, Cipariu avea așadar cunoștințe variate și profunde și era călit într-o muncă plină de rîvnă și elan.

Urmărind evoluția spirituală a lui Cipariu în perioada copilăriei și a anilor de studii în legătură cu mediul social în care s-a format, am surprins cîteva elemente capabile să dezvăluie atît profilul intelectual, cît și izvoarele preocupărilor sale fundamentale de mai tîrziu.

Copilul și apoi tînrul Cipariu ne apare ca un spirit vioi, înzestrat cu o inteligență superioară, cu o memorie neobișnuită și cu o vădită înclinare spre limbi. Din lumea țărănească din care se trage el aduce cu sine perseverența, voința și puterea de muncă proprii omului din popor, iar de la mama sa moștenește sensibilitatea și dragostea tăinuită pentru poezie. În sfîrșit, în același mediu, el începe să simtă chemarea plină de vrajă a cărților.

⁶⁵ I. M. M. [Ion Micu Moldovan], *op. cit.*, p. 223.

⁶⁶ Timotei Cipariu, *Inceput de autobiografie*, p. 30.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 38.

⁶⁸ *Ms. rom.*, nr. 264 din Bibl. Acad. R.P.R. Fil. Cluj, Fond Blaj.

⁶⁹ Timotei Cipariu, *Inceput de autobiografie*, p. 38.

În anii fragezi ai copilăriei se înfig adnc rădăcinile uneia dintre cele mai puternice pasiuni de care s-a lăsat dominat: pasiunea pentru carte.

Datorită naturii și complexității acestor însușiri și unor buni profesori ai vremii, și mai ales în urma eforturilor personale pe care le-a depus, în 1825, când își încheia studiile, Cipariu avea o pregătire remarcabilă, îndreptată în direcții variate. Semnificativă pentru viitoarea lui dezvoltare este îndeosebi una dintre aceste direcții, anume aceea orientată pe făgașul cunoașterii a cât mai multe limbi străine și a studierii pasionate a limbii române. Atenția și interesul timpuriu cu care cercetează limba română în raport cu cea latină, curiozitatea și pasiunea cu care dezgroapă, încă din anii studiilor, vechile forme ale limbii noastre anunță pe eruditul filolog de severă formație științifică.

Dar tânărul Cipariu lasă să se ghicească câte ceva și din chipul omului de mai târziu. Răbdarea și minuțiozitatea cu care începe să studieze limba, precum și disciplina și exactitatea caracteristice elevului cu o pronunțată educație clasică își lasă amprentele și asupra firii și caracterului său. De o excesivă severitate față de sine însuși, Cipariu va fi un om corect, ordonat, și hotărît în toate acțiunile sale și de o rară meticulozitate în viața de toate zilele.

Descinzând dintr-o familie de țărani și păstrînd un strîns contact cu satul pînă târziu, Cipariu se simte legat prin mii de fire de popor și de patrimoniul popular. Această legătură va avea o puternică înfrîmîntare asupra preocupărilor sale viitoare.

După 1830, într-o epocă în care masele populare sînt tot mai mult atrase la viața politică, Cipariu, alături de alți cîrturari ai vremii, mai toți fii ai satului, devine interpretul năzuințelor poporului, revendicînd drepturi naționale și sociale, însuflețindu-se de ideea luminării lui și scoțînd în evidență valoarea patrimoniului popular — adevărata sursă înnoitoare a literaturii naționale. Principalii factori care pregătesc terenul interesului timpuriu (1831) și constant al lui Cipariu față de folclorul poetic sînt, fără îndoială, cei afectivi: amintirile din copilărie, baladele auzite de la mama sa, cîntecele și strigăturile fetelor și feciorilor satului; viața culturală a Blajului plină de manifestări folclorice.

Hotărîtoare pentru orientarea activității sale viitoare este în al doilea rînd legătura cu literatura și cultura lumii antice. Datorită educației sale clasice, Cipariu va deveni un mare admirator al „spiritului divin al Greciei“, al modelelor desprinse din literatura antică greco-romană, spre a căror perfecțiune este necesar să se înalțe și românii.⁷⁰ Cu gîndul la *Eclogele* lui Vergiliu creează el, în 1832, cunoscuta lui dramă pastorală. Dar cu toată că această legătură cu literatura antică imprimă preocupărilor sale teoretice și literare o orientare clasicizantă, totuși el trece în același timp prin momente de sincer entuziasm față de literatura populară; lăsînd să grăiască liber comoara de simțire și experiență așezată în sufletul lui în sătul copilăriei. Cu toată educația lui clasică, Cipariu se numără printre primii romni transilvăneni care manifestă o largă înțelegere față de comorile literaturii

⁷⁰ Vezi Timotei Cipariu, *Inceput de autobiografie*, p. 5 și T. Cipariu *Elemente de poetică...*, passim.

populare, afirmându-se ca unul dintre protagoniștii interesului pentru folclor la noi.⁷¹ Legătura puternică cu satul și contactul strâns cu literatura clasică explică așadar de ce în timp ce tindea spre idealul de creație a unei literaturi imitate după marile modele ale literaturii universale, mai ales ale antichității, Cipariu se întorcea totodată spre poezia populară, încercând culegerea ei, elogiind-o ori imitând-o în versurile sale proprii. Așa se explică de ce în aceeași perioadă el alcătuiește prima culegere a unor materiale de literatură populară (1831), dar imită totodată în *Ecloga pastorală* (1832) poezia idilică a lui Vergiliu.

Activitatea multilaterală destășurată de Timotei Cipariu după terminarea studiilor nu poate fi pe deplin înțeleasă fără cunoașterea perioadei la care ne-am raportat, întrucât cele mai multe dintre preocupările sale sînt legate, direct sau indirect, de anii în care a început să se contureze profilul său spiritual.

ДЕТСТВО. И ГОДЫ УЧЕНИЯ ТИМОТЕИ ЦИПАРИУ

(Резюме)

Настоящее исследование прослеживает духовное развитие Тимотея Чипариу в период детства и в годы учения в тесной связи с социальной средой, в которой он формировался.

Родившийся в 1805 г. в Пэнэде, возле Блажа, Чипариу происходит из крестьянской семьи с многочисленными связями в рядах сельской интеллигенции. Он провел свое детство в деревенском мире, жадно впитывая в себя впечатления, производимые народной песней. Эта связь с народом и с его духовным творчеством послужит основанием для его ранних (1831) и постоянных занятий поэтическим фольклором.

Чипариу почувствовал влечение к книге раннее того возраста, когда дети начинают учиться. Он широко открыл глаза своего умственного взора еще в родительском доме, где он выучился с редким прилежанием чтению по-румынски, по-немецки и по-гречески, латинским склонениям, счету и письму.

В девятилетнем возрасте он был отправлен в школы Блажа, где он посещает начальную школу (1814—1816), гимназию (1816—1821), курсы философии (1821—1822) и духовную семинарию (1822—1825). Хотя его школьные годы совпали с деспотическим режимом Меттерника, реакционные распоряжения которого коснулись и школ Блажа, тем не менее Чипариу приобрел у некоторых хороших преподавателей того времени, как Бонифаций Эрдели, Василэ Филипан, Теодор Поп, обширные знания по латинской литературе и языку, классической эстетике, герменевтике и восточным языкам. Благодаря своему классическому образованию, Чипариу станет страстным почитателем античной греко-римской литературы. Его классичность не помешает, однако, искреннему энтузиазму по отношению к народному творчеству, которое он записывал и очень ценил.

Но Чипариу приобрел свои обширные и разнообразные знания больше самостоятельно чтением, страстным изучением языков, широко распространенных в Европе, итальянского, французского, немецкого и арабо-тюркских, а также и более ранним изучением румынского языка по сравнению с латинским, что является знаменательным фактом в его дальнейшей деятельности.

⁷¹ I. Mușlea, *op. cit.*, p. 10.

Ребенок, а затем юный Чипариу предстаёт перед нами с подвижным мышлением, одарённый высоким умом, обладавший необыкновенной памятью и с ясно выраженной склонностью к изучению языков, качества по которым предугадывается в равной степени большой ученый и известный филолог.

Знакомство с духовным развитием Чипариу в годы его детства и учения раскрывает склад его большого ума и главный источник его дальнейшей деятельности.

TIMOTEI CIPARIU. ENFANCE ET ANNÉES D'ÉTUDE

(Résumé)

L'auteur étudie l'évolution spirituelle de Timotei Cipariu, dans la période de son enfance et de ses années d'étude, en étroite relation avec le milieu social où il s'est formé.

Né en 1805 à Pânade, près de Blaj, Cipariu sort d'une famille de paysans ayant de nombreuses relations avec le milieu intellectuel rural. Il a passé son enfance au village, s'assimilant à la source même la poésie populaire. Ce lien avec le peuple et ses créations spirituelles sera à l'origine de ses préoccupations précoces (1831) et prolongées à l'égard du folklore poétique.

Cipariu a senti l'attraction des livres bien avant l'âge où les enfants vont à l'école. C'est dans la maison familiale qu'il a ouvert les yeux de l'esprit, qu'il a appris, avec une constance peu commune, à lire le roumain, l'allemand et le grec, à décliner en latin, à calculer et à écrire.

A neuf ans il est envoyé aux écoles de Blaj, il y suit les cours primaires (1814—1816), secondaires (1816—1821), de philosophie (1821—1822) et du séminaire de théologie (1822—1825). Bien que la période de ses études ait été celle du régime despotique de Metternich, dont les mesures réactionnaires n'étaient pas sans atteindre aussi les écoles de Blaj, Timotei Cipariu put recevoir de quelques bons professeurs du temps, tels que Bonifațiu Erdélyi, Vasile Filipan, Teodor Pop, des connaissances sérieuses de langue et de littérature latines, d'esthétique classique, d'exégèse et de langues orientales. Grâce à son éducation classique, Cipariu deviendra un grand admirateur de l'ancienne littérature gréco-romaine, mais chez lui la tendance classicisante saura se marier à l'enthousiasme sincère pour les créations populaires, qu'il recueillit et qu'il loua.

Cependant la plus grande partie de ses connaissances vastes et variées, Cipariu l'acquiert par ses seules forces, par la lecture, par l'étude passionnée des langues européennes de grande circulation (italien, français, allemand) et des langues arabe et turque, ainsi que par l'étude — qui est presque une nouveauté à cette époque — historique et comparative du roumain à partir du latin, ce qui explique aussi son activité ultérieure.

Cipariu enfant puis jeune homme nous apparaît comme un esprit plein de vivacité, doué d'une intelligence supérieure, d'une mémoire peu ordinaire et d'une aptitude évidente à l'étude des langues, qualités qui annoncent également le grand érudit et le philologue célèbre.

En résumé, suivre pas à pas la formation spirituelle de Cipariu durant son enfance et ses années d'étude, c'est dégager son profil intellectuel en même temps que les sources principales de son activité future.

NOTE PE MARGINEA DEBUTULUI A DOI POETI

de

L. BACONSKY

I. MARCEL BRESLAȘU

În legătură cu începuturile poetice ale lui Marcel Breslașu găsim unele informații în prezentarea, semnată de I. Brucăr, ce însoțea traducerea poeziei *Solul*, de H. Heine, cu care viitorul poet își făcea intrarea în literatură, încă acum mai bine de patru decenii¹. Așa cum rezultă din cele relatate de primul său comentator², se poate spune că autorul *Dialecticii poeziei* practică meșteșugul poetic încă din copilărie. La vârsta de zece ani³, când alți copii se mai desfășoară încă în leagănul calului de lemn, tânărul Bresliska (nume pe care îl vom găsi și pe coperta celui dintâi volum al său, oratoriul *Cântarea cântărilor*, apărut în 1938) se încumeta să se avînte în scările Pegasului, versificînd — evident, naiv și fără o preocupare prea susținută pentru echilibrul și logica interioară a imaginii, dar vădînd o certă virtuozitate tehnică, — la modul:

<i>„Cînd răsare mîndra lună</i>	<i>Citeșc povești frumoase</i>
<i>Și cînd stelele scîlpesc</i>	<i>Cu zimbri, balauri și zmei;</i>
<i>Iau atunci o carte-n mînă</i>	<i>Margareta stă și coase</i>
<i>Și m-apuc ca să citeșc...</i>	<i>Și-i citeșc și ei...“</i>

(Seara, 1914)

Spirit ordonat și sistematic, dovedindu-și încă de pe atunci înclinația pentru edificiu și sinteză, poetul „ansamblurilor tematice“ de mai târziu își înjghebase chiar un mic volum de *Inscripții* poetice, în care puteau fi citite și alte exerciții, de felul celui citat mai sus. Printre producțiile sale poetice din această perioadă a căutărilor se găsesc diverse crochiuri, în măsură să ne sugereze oțeva din coordonatele scrisului său din anii maturității: pasteluri de inspirație coșbuciană, anecdote versificate, traduceri din Schiller, Goethe și Heine, numeroase epigrame și chiar și o tragedie

¹ Vezi publicația bilunară „Lumea evree“, nr. 6, 30. martie 1919.

² Informația și textele, ap. S. P a n ă, *Restituiri*, în „Revista literară“, III (1947), nr. 19.

³ M. Breslașu s-a născut la București, la 6/19 sept. 1903.

în două acte, vădind — potrivit aceleiași relatări — oarecare îndemînare, atît în ce privește desfășurarea gradată a conflictului, cît și sub raportul versificației. Iată una din epigrame, adresată „lui tătucu“, cu specificarea: „după scarlatină“ și datată 1916:

„Tătucu, la orice mîncare,
Porțile-n două-mi taie. I-aș mulțumi dacă aceasta
Ar aplica-o... lu bătaie!...“

Prin 1921, așadar la doi ani după debutul său publicistic amintit, numele tînrului poet poate fi întîlnit destul de frecvent în paginile „Adevărului literar și artistic“, semnînd traduceri, în general izbutite, din Heine, Edmond Rostand, Fr. Coppée, Paul Fort, Albert Samain etc. Exigent față de propria-i muză, Breslașu a preferat în acei ani, după cum se vede, să-și exercite în mod public îndeosebi talentul de traducător, lăsînd creației originale răgazul necesar maturizării.

Intre timp, atenția îi este insistent solicitată de splendorile unei alte arte (ne referim la preocupările sale în domeniul muzicii)⁴, a cărei îndelungă și destul de asiduă frecvență îi sensibilizează și mai mult instrumentele, înmădiindu-i verbul și pregătindu-l pentru experiențele deplinei sale maturități artistice. Convins — așa cum o va afirma mai tîrziu — de arbitrariul separării „cîntecului“ de „melodie“, el compune, încă de la vîrsta de 17 ani, lieduri, pornind de la unele texte originale, iar în 1934 își încîntă auditoriul, din care face parte și autorul *Cuvintelor potrivite*⁵, făcînd lectura primei sale lucrări de amploare: „ratoriul profan pentru soli, coruri și orchestră“ *Cîntarea cîntărilor*, publicat în volum cu patru ani mai tîrziu (1938).

Debutantul căruiu i-a lipsit ani în șir curajul de a se afirma ca poet original se află astăzi în prima linie a frontului nostru literar. Ceva din timiditatea începătorului circumspect se pare însă că mai persistă și astăzi încă la autorul *Dialecticii poeziei*; e necesar cîteodată un întreg deceniu ca poetul „ansamblurilor tematice“ să se decidă a încredința tiparului fie vreun nou cînt din *Povestea poveștilor*, fie vreun nou ciclu de fabule...

II. VERONICA PORUMBACU

Veronica Porumbacu a debutat, aproape concomitent, cu un volum de proză, *La capătul lui 38* — însemnări, punctate de un lirism care se sfîia parcă să îmbrace forma versului, despre o școală de la marginea capitalei — și unul de poezie, *Visele Babei Dochia* (1947). Așa cum reînarcă Paul Georgescu, recenzînd cel dintîi dintre volumele amintite, se putea constata încă de pe atunci că tînăra învățătoare „are ceva de spus, mai degrabă de șoptit lumii“⁶. Acea candoare și acea sensibilitate, specific feminine, ce străbăteau însemnările despre copiii școlii de la capătul liniei 38 aveau

⁴ Vezi autocaracterizarea în interviul lui M. Petroveanu, *De vorbă cu Marcel Breslașu*, în „Gazeta literară“, III (1956), nr. 17.

⁵ Vezi comentariul elogios semnat de T. Arghezi în „Adevărul literar și artistic“, seria a II-a, nr. 694 din 25 martie 1934.

⁶ Vezi nota din „Revista literară“, III (1947), nr. 7, p. 8.

să caracterizeze — fireşte, la diapazonul maturităţii — întreaga creaţie a poetei de mai târziu.

Cu toate aceste certe însuşiri, descifrabile şi în creaţia sa de început, există în biografia literară a Veronicăi Porumbacu un episod care atestă dificultăţile întâmpinate de poetă, în acei ani, în calea afirmării talentului său. Faptul pe care ne-am propus să-l relatăm este legat de apariţia, la „Forum“, a volumului *Visele Babei Dochia*. Potrivit informaţiilor pe care le-am reţinut din paginile unor publicaţii — la care ne vom referi în continuare, — volumul fusese prezentat de poetă, în manuscris, în cadrul concursului iniţiat, prin 1946, de una din casele de editură din capitală. Deşi incontestabil superior multora dintre volumele premiate şi editate, caietul de versuri al tinerei învăţătoare nu a întrunit totuşi, pe câte se pare, numărul necesar de voturi. Conştientă de nedreptatea ce i s'e făcuse, poeta a apelat atunci la autoritatea lui G. Călinescu, director, în acei ani, al revistei „Lumea“ şi al cotidianului „Naţiunea“, înmîndu-i manuscrisul. Amintindu-şi acum cîţiva ani de acest episod, acad. G. Călinescu nota, într-una din însemnările sale din „Contemporanul“⁷: „N-am avut atunci răgaz să dau o sentinţă. Poeta mi s-a părut sensibilă ca o harfă eoliană pe care o poate face să plîngă cea mai mică adiere critică. Cu ochi pătrunzători, este şi acum de dimensiunea fragilă a unei statuete încît liliacul capătă alături de ea proporţii de arbore majestuos.“ Cercetarea colecţiei din 1946 a „Naţiunii“ ne duce însă la constatarea că autorului îi scapă, după toate probabilităţile, faptul că solicitarea debutantei de acum cincisprezece ani nu a rămas totuşi fără răspuns, deoarece iată ce citim într-unul din numerele cotidianului, sub titlul *In loc de corespondenţă*⁸: „Am primit un caiet de versuri, *Visele Babei Dochia* semnat Veronica Porumbacu. Autoarea (...) a prezentat ms. pentru premiere unei Edituri şi a avut neplăcerea de a se vedea respinsă... Îi spun: n-are nici o importanţă. Fiindcă autoarea doreşte să ştie părerea mea, i-o exprim fără înconjur. Versurile sînt interesante şi puteau foarte bine fi publicate. Mai departe, ne va arăta timpul.“ După care urmează cîteva aprecieri pe marginea manuscrisului: „Lăsînd la o parte ultimele poezii care sînt în manieră argeheziană, versurile aparţin în general tipului ardelenesc: violent vitaliste, arbitrar folclorice, animiste policrome, ditirambice şi bombastice (cîte-odată). Toţi termenii i-am luat în accepţie bună“. Urmează cîteva exemplificări, vizînd unele stridente patetic-retorice sau imagistice şi în contînuare: „Predilecţia e pentru cosmic şi pentru colosal, pentru dinamica patetică. Şi totul cu o paletă simplă şi vie, încît diformul pare graţios. (...) Participarea la miracolul cosmic e tot ce e mai interesant în această poezie“.

Acestor aprecieri — generoase, dacă mai ales ţinem seamă de cunoscuta exigenţă a comentatorului — se pare că li se şi datoreşte, cel puţin în parte, şi acceptarea, în cele din urmă, a manuscrisului, de către editura „Forum“, sub auspiciile căreia *Visele Babei Dochia* văd lumina tiparului la cîteva luni după apariţia notei din „Naţiunea“.

⁷ Vezi *Cronica optimistului* din nr. 50/1958.

⁸ Vezi „Naţiunea“ I (1946), nr. 94.

Timpul, ca unul din cele mai sigure criterii ale consacării debutanților, a dovedit că opiniile exprimate cu ani în urmă de către directorul *Națiunii* au fost într-adevăr întemeiate. „Fata de pe Liscov“ (ipostaza simbolică a autoarei însăși), căreia „umbra omului i s-a părut mai întinsă decât muntele“⁹, s-a impus în scurt timp în rândul reprezentanților de frunte ai liricii noastre noi, închinându-și întreaga creație aceluiași Om „mai înalt decât turnul lui Babel“, pe care-l slăviseră și *Visele Babei Dochia*, cu aceeași curioasă candoare și stângăcie juvenilă.

ZĂMETKI PO POVODU PĖRVIKH VYSTUPĖNIĖI DVIKH POĖTOV

(Резюме)

Автор сообщает данные в связи с годами начала творческой деятельности двух поэтов: Марцела Бреслашу и Вероники Порумбаку. Были упомянуты и комментированы поэтические опыты М. Бреслашу, детских и отроческих лет (том рукописи „Надписи“, из которого взято стихотворение „Вечер“, написанное в возрасте 10 лет, и эпиграмма) и даны указания в связи с публичными выступлениями поэта (1919). Что касается первых выступлений поэтессы Вероники Порумбаку, то были высказаны некоторые замечания по поводу сборников *На конце 38* и *Мечты бабушки Докии* (1947). Последний, вначале не принятый издательством, был отдан в рукописи Г. Кэлинеску, который дал о нем положительный отзыв на страницах газеты „Наțiunea“ (1946).

NOTES SUR LES DĖBUTS DE DEUX POĖTES, MARCEL BRESLAȘU ET VERONICA PORUMBACU

(Résumé)

L'auteur de ces notes mentionne et commente d'abord des essais poétiques de M. Breslașu au temps de son enfance et de son adolescence (le volume manuscrit *Inscripții*, d'où sont reproduites la poésie *Seara*, écrite à 10 ans, et une épigramme) et donne des indications touchant les débuts du poète comme publiciste (1919).

Quant aux débuts de la poétesse Veronica Porumbacu, l'auteur fait certaines observations en marge des volumes *La capătul lui 38* et *Visele Babei Dochia* (1947). Le second ouvrage, refusé au début par une maison d'édition, avait été présenté en manuscrit à G. Călinescu, qui le commenta favorablement dans les pages du quotidien „Națiunea“ (1946).

⁹ Vezi cuvîntul înainte al volumului, intitulat *În loc de prefață*.

IN MEMORIAM

GÉZA BLÉDY

(1908—1962)

În luna ianuarie 1962, s-a stins din viață Géza Blédy, conferențiar al Facultății de filologie de la Universitatea „Babeș—Bolyai“ din Cluj.

După studii universitare temeinice la Universitatea noastră, și-a completat pregătirea la Paris, în domeniul său preferat de cercetare: filologia romanică. Întors în țară, și-a consacrat activitatea cercetării raporturilor lingvistice romîno-maghiare. Valorosul său studiu *Influența limbii romîne asupra limbii maghiare* (Sibiu, 1942, 164 p.), prezentat ca teză de doctorat, rămîne o lucrare de bază pentru viitorii cercetători ai elementelor romînești din limba maghiară.

Muncind cu stăruință, el pregătea, cu pasiunea învățatului îndrăgostit de problemele de limbă, o lucrare de vaste proporții despre întregul lexic de origine maghiară din limba romînă. Zecile de mii de fișe, cuprinzînd un material lexical deosebit de prețios, adunat cu migală, sînt o dovadă grăitoare a muncii sale perseverente. Din nefericire boala nemiloasă, care i-a smuls atît de timpuriu condeiul din mînă, a curmat firul strădaniilor sale, lipsind lexicologia și în special dialectologia noastră de o valoroasă operă științifică.

Géza Blédy a fost unul dintre cercetătorii care au utilizat cu pricepere în lucrările lor bogatul material al *Atlasului lingvistic romîn*. În articolele și notele sale referitoare la lexicul limbii romîne a rezolvat convingător, pe baza principiilor geografiei lingvistice, o serie de probleme privind graiurile romînești.

Un domeniu de cercetare care l-a pasionat în ultimul timp a fost acela al filologiei și lexicografiei romînești și romîno-maghiare. Cu zelul său de cercetător neobosit și cu acribia filologică care îl caracterizau, Géza

Blédy a izbutit să aducă la lumină date noi pentru istoria lexicografiei noastre. Articolele sale (*Contribuții la istoria filologiei române — Tinărul Cipariu cercetînd la Biblioteca Teleki din Tîrgu-Mureș*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan” [București], 1958, Editura Academiei R.P.R.; *Un dicționar latin—romîn din secolul al XVIII-lea printre manuscrisele Bibliotecii Brukenthal*, în „Studii și cercetări de lingvistică”, XI (1960), și în deosebi comunicarea prezentată la Centenarul Universității „A. I. Cuza” din Iași, despre personalitatea lui Ștefan Crișan Körösi și izvoarele dicționarului său romîn—latin—maghiar, deși este numai un fragment dintr-un amplu studiu monografic pe care îl pregătea, reprezintă o contribuție prețioasă la acest capitol al lingvisticii românești.

Preocupat de grija pentru dezvoltarea și înflorirea învățămîntului limbii romîne în școlile medii cu limbă de predare maghiară și dornic să ajute în munca lor pe studenții cu limba maternă maghiară, Géza Blédy a scris un număr însemnat de articole și studii asupra acestei probleme (*Problemele specifice ale predării limbii romîne la maghiari*, în „Limba romînă”, 1956, nr. 2; *Dezvoltarea deprinderilor de a folosi cunoștințele de gramatică în exprimarea orală și scrisă în limba romînă*, în „Dezvoltarea exprimării orale și scrise în limba romînă la clasele V—X (școli cu limba de predare a minorităților naționale)”, [București], 1956, Editura de Stat didactică și pedagogică, etc. și a redactat numeroase manuale și programe pentru diferite cursuri.

Géza Blédy a fost și un colaborator devotat al Institutului de lingvistică al Filialei Cluj a Academiei Republicii Populare Romîne. Membru în Consiliul științific a participat la îndrumarea muncii în acest institut, dînd un ajutor substanțial și comitetelor de redacție ale revistelor „Cercetări de lingvistică” și „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények”.

Cursurile universitare ale conferențiarului Géza Blédy, bazate întotdeauna pe o bogată documentare și prezentate cu competență, erau ascultate cu mult interes de studenții săi, pentru care el era nu numai un apreciat profesor, dar și un exemplu de conștiințiozitate și etică profesională. Ca membru în comitetul de redacție al revistei „Studia Universitatis Babeș—Bolyai”, seria filologie, el a desfășurat o rodnică activitate în vederea ridicării nivelului științific al studiilor și contribuțiilor publicate în această revistă.

Militant neobosit al apropierii și prieteniei romîno-maghiare, el a dus o muncă stăruitoare pentru adîncirea colaborării frățești între cercetătorii romîni și maghiari. Răpus de o boală necruțătoare, cînd mai putea să slujească încă mulți ani învățămîntul nostru superior și știința, Géza Blédy, rămîne pentru noi o luminoasă pildă de devotament în muncă și de dezinteresată dăruire pentru propășirea Universității noastre.

Acad. EMIL PETROVICI

RECENZII

Institutul pedagogic de limbă și literatură rusă „Maxim Gorki”, Culegere de studii, București, 1961, 245 p.

Lucrările întreprinse în țara noastră în domeniul slavisticii, al limbii ruse în special, au cunoscut în ultimii ani o mare dezvoltare. Concretizate fie în studii apărute în publicații care și-au câștigat repede popularitate („Romanoslavica”, de pildă), fie în diferite culegeri sau în volume separate, ele s-au impus atenției cititorului. Acestor lucrări li s-a adăugat la sfârșitul anului 1961 culegerea de studii editată de Institutul pedagogic de limbă și literatură rusă „Maxim Gorki” din București, rod al eforturilor depuse în acest domeniu de către cadrele didactice din acest institut de învățământ superior. Culegerea de studii are meritul de a înmănunchia, în majoritatea cazurilor, contribuțiile unor cercetători tineri în plină formare. Ea cuprinde patru rubrici: Probleme de lingvistică, Istoria și teoria literaturii, Teoria și practica traducerii, Discuții. Materialul este redactat fie în limba română, fie în limba rusă.

N. Mangul, în articolul „Cu privire la cuvintele modale și echivalentele lor în limba română” (p. 5—23), înserat în prima rubrică, ia în studiu o problemă aflată la ordinea zilei în cercetările lingviștilor sovietici. În literatura lingvistică românească această problemă nu a fost încă tratată. Primul lingvist sovietic care s-a ocupat de dezvoltarea cuvintelor modale a fost A. Șahmatov. Și în prezent în jurul acestei probleme se poartă discuții: unii confundă cuvintele modale cu cuvintele incidente. Autoarea articolului observă faptul că cuvintele modale constituie o categorie morfologică, în timp ce cuvintele incidente sînt o categorie sin-

tactică. În continuare ea indică căile de îmbogățire a categoriei cuvintelor modale cu substantive, verbe, adverbe etc., subliniind că o dată cu trecerea lor în această categorie, ele suferă și anumite schimbări lexicale. Cea mai importantă parte a articolului este cea care se referă la limba română. Cuvinte ca: *poate, pesemne, firește, negreșit* etc. sînt socotite de autoare ca echivalente cuvintelor modale din limba rusă.

La sfârșitul articolului cuvintele modale sînt împărțite, după sens, în patru grupe. Fără îndoială, articolul are o serie întreagă de merite, dar plecînd de la practica predării limbii ruse, credem că era bine dacă autoarea se ocupa și de deosebirea dintre cuvintele modale și părțile multiple de propoziție.

Articolul „Elemente slave răsăritene în limba română” (Căile de pătrundere a împrumuturilor. Particularitățile cuvintelor internaționale venite prin intermediul limbii ruse) (p. 24—35), este semnat de V. Vasenco. După cum menționează autorul, aceste probleme au mai fost discutate de el sub diferite aspecte și cu alte ocazii. Influențele au pătruns pe două căi: orală și scrisă. Influențele pe cale orală reflectă normele ortoepice corespunzătoare limbii din care au fost împrumutate. Cele pătrunse pe cale scrisă redînd normele ortografice. Referindu-se la neologismele din limba rusă, autorul citează drept indiciu de diferențiere a lor de neologismele provenite din franceză sufixul *-ie (-ție)*, căruia îi corespunde sufixul *-ione*, în neologismele provenite din italiană, și sufixul *-iune, -fiune* în împrumuturile din franceză. Din cauză că sufixul *-ie (-ție)* și-a lărgit sfera de întrebuințare, delimitarea neologismelor provenite din limba rusă întîm-pină mari greutăți.

Considerăm că cercetările tinărului lingvist aduc o contribuție efectivă în clarificarea acestei probleme dificile.

Nu este lipsit de interes articolul lui E. Vrabie, „Un tip de iakanie într-un grai rus din R.P.R.” (p. 36—43). Autorul se bazează pe materialul adunat de el în satul Lipoveni, comuna Mitocul-Dragomirnei, regiunea Suceava. Pe baza anchetelor făcute și în urma rezultatelor obținute prin comparație cu graiurile limbii ruse, autorul ajunge la concluzia că întemeietorii satului Lipoveni au pornit de undeva de pe cursul superior al râului Seim, din ținutul Kurskului. Fenomenele de iakanie analizate sînt, așa după cum stabilește autorul, de tip disimilativ-asimilativ.

I. Oiță, în articolul „Observații cu privire la construcțiile explicative în limba rusă” (p. 44—63), ia în discuție o problemă mult dezbătută în literatura lingvistică sovietică. Articolul cuprinde două părți: în prima autorul arată că o serie de expresii și cuvinte, ca: иначе говоря, другими словами, точнее, вернее, sînt considerate de acad. V. V. Vinogradov drept cuvinte modale, în timp ce pe altele, ca de exemplu или, как-то, а именно le consideră conjuncții. În ce privește cuvintele а именно, то есть, I. Oiță susține părerea lui A. F. Priiatkina, după care în propozițiile simple aceste cuvinte formează relații explicative. Analizînd părerile diferiților lingviști, I. Oiță ajunge la concluzia că propozițiile compuse cu conjuncții explicative se apropie de coordonare și subordonare, dar cu toată această apropiere ele trebuiesc deosebite într-o grupă aparte.

În partea a doua a articolului, pe baza unui bogat material ilustrativ, autorul analizează toate problemele ridicate în partea întâia, venind cu o serie de observații interesante. Avînd în vedere că menționatele construcții explicative se află abia la începutul cercetării și diferențierii lor ca o categorie aparte, considerăm că I. Oiță contribuie la rezolvarea acestei probleme. Articolul este însoțit de un rezumat bine întocmit, în limba română. Socoțim însă că era mai util pentru cititorii romîni să se fi dat și anumite exemple corespunzătoare în limba romînă, avînd în vedere faptul că literatura romînă de specialitate nu tratează această problemă.

Articolul lui S. Vaimberg „Calcuri romînești după adjectivele compuse din limba rusă” (p. 64—72) oferă un ajutor efectiv atît traducătorilor din limba rusă, cît și

cadrelor didactice care predau această limbă romînilor.

Tot de influențele limbii ruse asupra limbii romîne, de data aceasta în domeniul sintaxei, se ocupă C. Apreotesi, în comunicarea „Despre unele influențe sintactice rusești asupra limbii romîne actuale” (p. 226—235), publicată la rubrica Discuții. După ce analizează opiniile autorilor care s-au ocupat de problema influențelor, mai ales de influențele lexicale, C. Apreotesi ajunge la concluzia că „se pare că un deceniu și jumătate este o perioadă prea scurtă pentru a se putea constata o influență sinactică apreciabilă între două limbi evolute...” (p. 235).

O problemă care merită toată atenția și care de mult frămîntă pe profesorii noștri de limba rusă și de limbi străine, în general, este „Problema vocabularului minim în predarea limbilor străine”, de care se preocupă E. Novicov (p. 236—245). Articolul cuprinde cinci subdiviziuni, cea mai importantă fiind ultima: „Reflecția problemei în predarea limbii ruse la noi”, în care autorul ajunge la concluzia că „lexicul inclus în manualele claselor V—VII nu corespunde nici cantitativ, nici ca frecvență și, de asemenea, nici din punct de vedere al repetării în toate manualele acestui ciclu de învățămînt” (p. 243). Autorul propune un proiect de întocmire a vocabularului minim, argumentîndu-și propunerea cu noi date statistice, care de la sine conduc spre un nou mod de alcătuire a manualelor de limbă rusă. Propunerile făcute de E. Novicov merită toată atenția. Ele trebuie completate și aplicate în practică.

În cadrul rubricii Discuții, mai întîlnim comunicarea lui M. Dumitrescu și E. Vrabie: „Despre studierea graiurilor rusești din regiunea Dobrogea” (p. 221—225), în care sînt remarcate succesele obținute și formulate sarcinile ce stau în fața dialectologilor în acest domeniu.

Articolele de lingvistică menționate pînă acum sînt urmate de cele din rubrica întitulată Istoria și teoria literaturii: cinci dintre ele se axează pe materialul oferit de literatura rusă și sovietică, ultimul tratează o problemă de istorie literară romînească. Articolele pun în discuție unele probleme sau aspecte mai puțin cercetate pînă în prezent, venind cu o serie de contribuții interesante la clarificarea lor. Articolul care deschide această rubrică, semnat de prof. A. Kolesnikov (Rostov pe Don), „Orientarea ideologică a activității literare a decembristului V. F. Raievski

(Din istoricul luptei decembriştilor din Chişinău)“ (p. 73—91), bazat pe o temeinică documentare, subliniază rolul „unuia din cei mai convinşi republicani şi partizani ai metodelor revoluţionare de luptă cu autocratismul şi iobăgia“ (p. 73), în cadrul cunoscutei mişcări decembriste din Rusia secolului trecut. Autorul îşi propune şi reuşeşte să demonstreze tendinţa lui Raievski de a-şi subordona întreaga activitate beletristică cauzei decembriste, în speţă programului revoluţionar elaborat de „Uniunea Propăşirii“, ale cărui prevederi coincideau totalmente cu convingerile sale. Adresându-se pe rând diferitelor genuri cultivate de acest decembrist, A. Kolesnikov ajunge la concluzia că toate au fost subordonate unui singur scop: „Luptei pentru realizarea sarcinilor societăţii secrete, luptei împotriva regimului autocrat-iobăgăst, împotriva partizanilor acestuia, a ideologiei şi literaturii lor, cât şi împotriva literaturii sărace în idei şi mediocre din punct de vedere artistic“ (p. 88—89). Pentru cititorul român articolul acesta prezintă un dublu interes, dat fiind faptul că îi oferă o serie de date cu privire la atmosfera revoluţionară care domnea în epoca respectivă în Chişinău, atmosferă cu care au venit în contact scriitorii ca C. Negruzzi şi C. Stamati.

Valoros este şi articolul „Despre compoziţia trilogiei autobiografice a lui Maxim Gorki“, semnat de V. Şoptoreanu (p. 92—114). Dovedind o temeinică cunoaştere a creaţiei gorkiene (V. Şoptoreanu este autorul unei lucrări de disertaţie despre Gorki), autorul articolului elucidează procesul artistic complex datorită căruia marele scriitor proletar a reuşit să ridice tradiţionalul roman autobiografic la valoarea unei adevărate fresce sociale. Pornind de la faptul că pentru Gorki „principiul compoziţional fundamental îl constituie respectarea adevărului artistic“ (p. 94—95), autorul demonstrează că procedeele compoziţionale folosite de scriitor înregistrează un semnificativ proces de diversificare şi îmbogăţire de la un volum la altul. Acest proces este determinat de însăşi dezvoltarea spirituală a eroului principal al trilogiei. Reflectării acestei creşteri spirituale a eroului în contact cu realitatea rusă i se subordonează întregul arsenal de procedee artistice utilizate de scriitor. Întreaga structură compoziţională răspunde astfel sarcinii principale pe care şi-a pus-o Gorki: demascarea necruţătoare

a temelilor regimului ţarist şi proclamarea unui viitor mai bun al poporului rus.

Scopul articolului lui M. Safir „Despre romanele lui Alexei Tolstoi „Oameni ciudaţi“ şi „Boierul cel schiop“ (p. 161—175) este de a întregi cititorului român imaginea pe care şi-a format-o asupra creaţiei acestui mare scriitor. Oprindu-se asupra romanelor menţionate, M. Safir remarcă faptul că, zugrăvind lumea decăzută a nobilimii şi a moşierilor, A. Tolstoi nu o face pentru „a trezi regretul şi compătimirea faţă de urmaşii degeneraţi ai Skoşininilor şi Ohlomovilor, ci pentru a pronunţa un rechizitoriu împotriva existenţei lor inutile şi absurde“ (p. 164). Acest lucru conferă operei tolstoiene din perioada respectivă un sens progresist, în ciuda faptului că scriitorul nu reuşeşte să-şi depăşească anumite limite şi continuă să-şi caute eroii pozitivi în sinul aceleiaşi clase ale cărei tare le demasca cu atîta vehemenţă.

Unui aspect mai puţin cunoscut al creaţiei clasicului rus A. Cehov îi este consacrat articolul lui M. Arvinte: „Aspecte din activitatea publicistică a lui A. P. Cehov“ (p. 176—185). Subliniind legătura strînsă existentă între publicistica şi beletristica lui Cehov, unitatea lor de scop, autoarea demonstrează aceasta insistînd asupra a două probleme: problema întelectualităţii şi problema crizei în domeniul artei şi culturii, care l-au preocupat în egală măsură atât pe Cehov beletristul, cât şi pe publicistul Cehov. Oferind beletristului numeroase subiecte, publicistica lui Cehov, care nu şi-a pierdut nici astăzi actualitatea, poate fi astfel calificată pe drept cuvînt „ca un laborator în care s-a plămădit în bună măsură marea lui creaţie beletristică“ (p. 179).

Rubrica de Istoria şi teoria literaturii cuprinde de asemenea un articol privind „Aspecte din creaţia orală a populaţiei lipoveneşti din R.P.R.“ (p. 115—127), semnat de M. Marinescu, în care, pe baza unor anchete întreprinse în rîndurile acestei populaţii, se fac o serie de constatări interesante cu privire la comunitatea ei folclorică cu poporul rus.

În această rubrică figurează şi contribuţia Catedrei de literatură română din cadrul Institutului prin articolul lui I. Oana, „Eminescu despre Ion Heliade Rădulescu“ (p. 128—160), articol care va deştepta fără îndoială interesul cercetătorilor istoriei literare româneşti. Reluînd

problema mult discutată a relațiilor dintre cei doi scriitori, I. Oana întreprinde o merituosă operă de depistare, elucidare și riguroasă sistematizare a acestor contacte. Urmărind prezența heliadistă în scrisul eminescian, autorul o încadrează în trei faze principale: prima cuprinde începuturile literare ale lui Eminescu pînă la moartea lui Heliade; a doua înglobează perioada ieșeană a lui Eminescu; ultima se referă la perioada gazetăriei poetului la „Timpul”.

Deși poziția ocupată de Eminescu în privința personalității lui Heliade Rădulescu nu e lipsită de anumite limite ideologice, ea rămîne în bună parte valabilă și astăzi, deosebindu-se radical de poziția denigratoare și detestatoare manifestată față de Heliade de „Junimea”. Apare de aceea întru totul justificată concluzia pe care o trage autorul articolului, că „Eminescu a transmis timpului său — și în bună parte celui al nostru — imaginea unui Heliade în genere nefalsificat, ale cărui merite reale nu pot fi întunecate de gravele greșeli săvîrșite”. (p. 158).

La confluența rubricilor de lingvistică și de istoria și teoria literaturii se situează, în prezența culegere de studii, articolele publicate în rubrica Teoria și practica traducerii. E vorba de articolul „Unele posibilități de traducere a proverbelor și zicătorilor rusești în limba română”, semnat de un colectiv (p. 187—199), și de articolul lui C. Comorovski «Fata căpitanului» de A. S. Pușkin în tălmăcire românească (Probleme de traducere și de măiestrie artistică) (p. 200—219). Ambele articole sînt de natură să ofere un ajutor practic imediat celor care se ocupă cu traducerile din limba rusă în limba română.

Culegerea de studii a Institutului pedagogic „Maxim Gorki” se impune astfel atenției prin conținutul variat al articolelor publicate și prin nivelul lor științific. Ea constituie, în limitele impuse de profilul unor astfel de culegeri, o merituosă contribuție adusă cercetărilor de slavistică, de limbă rusă în special, din țara noastră și totodată o dovadă incontestabilă a nivelului îmbucurător atins de aceste cercetări. Păcat că în volum se mai întîlnesc numeroase defecțiuni de ordin tipografic, unele din ele destul de grave, nesemnlate în erată.

M. CROITORU și O. VINTELER

V. E. Gusev, *Marxism i ruskaia folkloristika konța XIX naciála XX veka* (Marxismul și folcloristica rusă de la sfîrșitul sec. XIX și începutul sec. XX). Izdatelstvo AN SSSR, Moskva—Leningrad, 1961, 177 p.

Cunoscutul folklorist sovietic V. E. Gusev pune și rezolvă, în cartea pe care o recenzăm, o mulțime de probleme, de o importanță capitală nu numai pentru cercetătorii din domeniul folclorului, ci și pentru cei ce se ocupă de studiul artelor, de etnografie etc.

Cartea cuprinde următoarele părți: Introducere, K. Marx și F. Engels despre folclor (p. 3—17), Cap. I. Perioada premarxistă în istoria etnografiei și folcloristicii ruse (p. 17—60), Cap. II. G. V. Plehanov — promotorul studierii marxiste a folclorului p. 61—96), Cap. III. V. I. Lenin despre popor și despre problemele folcloristicii ruse la sfîrșitul sec. XIX și începutul sec. XX (p. 96—128), Cap. IV. Creația artistică a maselor populare în aprecierea presei marxiste (p. 128—172) și Încheiere (p. 172—177).

În Introducere, autorul nu se limitează numai la citarea și comentarea celor spuse de clasicii marxismului despre folclor, ci analizează în mod amănunțit cele mai importante probleme puse de Marx și Engels, ca: apariția artei în procesul activității societății pînă la apariția claselor, locul folclorului în dezvoltarea culturală a omenirii, caracterul folclorului în societatea împărțită în clase și legătura lui cu lupta politico-socială a oamenilor muncii, apariția formelor noi ale artei oamenilor muncii în epoca mișcării revoluționare organizate, și altele.

Autorul arată că aceste probleme i-au frămîntat și pe marxiștii ruși, dar aceștia nu au repetat părerile lui Marx și Engels, ci au pornit în cea mai mare măsură de la existența spirituală a culturii poporului rus, care s-a format în decursul istoriei, și a sarcinilor culturale ale revoluției ruse.

În lucrarea sa, V. E. Gusev arată că dezvoltarea marxistă a ideilor folcloristice în Rusia nu a mers pe un drum pașnic. Această dezvoltare a avut loc în procesul luptei cu filozofia și știința burgheză pe de o parte, iar pe de altă parte în procesul luptei din interiorul partidului împotriva renegașilor marxiști.

Afară de aceasta, chiar și unii dintre cei mai talentați oameni au căzut sub influența dușmanilor marxismului, dovedind într-o serie de probleme despre folclor înconsecvență și unilateralitate. Aceasta s-a

manifestat în aprecierile lui Plehanov despre artă, în greșelile lui M. Gorki, A. Lunaciarski, V. Vorovski etc. Dar lupta hărțită a lui Lenin și a partidului împotriva diferitelor denaturări ale teoriei marxiste a înlesnit tendința generală a dezvoltării ideilor marxiste ruse despre folcloristică. Aceste idei au constituit un triumf în înțelegerea marxistă a creației artistice populare.

Din lucrarea prezentată reiese logic că în perioada dinaintea Revoluției din Octombrie, din cauze obiective nu s-a ajuns la o cercetare marxistă specială a folclorului, însă în a treia etapă a mișcării revoluționare de eliberare din Rusia a fost pusă baza marxist-leninistă a studierii artei oamenilor muncii. Pe această bază a apărut și s-a dezvoltat folcloristica sovietică, ca o disciplină științifică specială. V. E. Gusev arată că istoria folcloristicii sovietice este un proces complex. Foarte viabile s-au arătat a fi tradițiile folclorice burgheze dinaintea de Revoluție, care au dat naștere la diferite devieri vulgarosociologice. Acestea au simplificat și falsificat înțelegerea marxistă a folclorului.

Aoestei probleme autorul îi dedică un capitol special, în care este analizată perioada premarxistă a studierii folclorului. Meritul autorului constă în faptul că studiind publicațiile folcloriștilor, etnografilor și istoricilor din această perioadă (F. Buslaev, A. Veselovski, A. Smirnov, V. Müller, M. Kovalevski ș. a.), ajunge la concluzia că cu toată influența pozitivă din partea clasicilor marxismului asupra lucrărilor acestora, în special în ce privește primul stadiu al dezvoltării creației populare și epocii matriarhatului, în acest domeniu se simte o anumită unilateralitate. Cu excepția lucrării lui V. Bervi, nici într-un studiu al acestor savanți, folclorul nu a fost privit ca element al culturii populare contemporane, ceea ce i-a menținut pe acești savanți în limitele științei burgheze.

În capitolul II autorul, caracterizându-l pe V. Plehanov ca promotorul unei metodologii cu totul noi în comparație cu trecutul, nu epuizează analiza importanței activității lui în domeniul folcloristicii. Rezolvarea acestei probleme rămâne încă la ordinea zilei.

V. E. Gusev arată că Plehanov, urmându-i pe Marx și Engels, a pus și a rezolvat o serie de probleme principale în lumina materialismului istoric. Printre problemele științifice cărora V. Plehanov le-a dat o importanță primordială în perioada marxistă a activității sale, a fost problema

societății primitive și a culturii ei. V. Plehanov a criticat aspru teoria religioasă a apariției artei, dovedind că arta a apărut cu mult înainte de apariția reprezentărilor religioase ale omului comunei primitive. Apărind independent una de alta, religia și arta intră însă într-o interacțiune complexă.

Teoriei religioase a apariției artei, Plehanov i-a opus teoria apariției artei în procesul muncii.

Spre deosebire însă de Spencer, Gross, Bücher și alți idealști, Plehanov afirmă că acest joc se deosebea principial de jocul animalelor sau al copiilor; jocului îi precede o activitate socială utilă în societatea omenească. El trăgea de aici concluzia că „munca este mai veche decât arta”.

Meritul lui Plehanov a fost acela că, bazându-se pe cele spuse de Marx și Engels și pe o serie de lucrări ale celor mai mari savanți progresiști în domeniul etnografiei, arheologiei, folcloristicii, a pus astfel bazele teoriei materialist-dialectice privitoare la apariția artei. El este primul care a creat în știință concepția materialistă a folclorului epocii primitive.

Spre deosebire de savanții perioadei precedente, Plehanov nu s-a mărginit doar la o analiză simplă a reflectării relațiilor sociale în folclor, a societății dinaintea apariției claselor, ci a privit folclorul societății primitive ca un domeniu al artei, ca o reflectare estetică a realității. El a schițat caracteristica materialistă a naturii folclorului în societatea primitivă. Un merit deosebit l-a avut V. Plehanov în prelucrarea științei materialiste despre rolul maselor populare și al personalităților în istorie, despre forțele motrice în progresul istorico-cultural.

Plehanov a fost primul în Rusia care a înțeles conținutul calitativ nou al poeziei muncitorești și a prevăzut succesul ei în epoca mișcării revoluționare organizate. Problema artei proletare pusă de Plehanov devine ulterior centrul atenției esteticii și criticii marxiste. În prezent, sarcina cercetătorilor constă în însușirea moștenirii și dezvoltării ideilor și metodelor lui Plehanov, și criticarea totodată a greșelilor lui.

În capitolul III autorul arată că este încă insuficient studiată moștenirea teoretică a lui Lenin.

După cum este cunoscut, Lenin este primul care a definit cu adevărat științific noțiunea de popor. În opoziție cu înțelegerea acestei noțiuni de către savanții burghezi, narodnici și marxistii legali, Lenin a luat atitudine împotriva întrebun-

țării greșite a cuvîntului *popor*, împotriva identificării noțiunii de *popor* cu cea de *națiune*.

Definiția dată de către Lenin poporului are o importanță principală metodologică pentru folcloristica contemporană. Ea îi obligă pe folcloriștii contemporani să întrebuițeze noțiunile „popor”, „poezie populară”, „creație populară poetică” în mod concret din punct de vedere social-istoric.

Din cele spuse de Lenin reiese că nu se poate limita definiția folclorului printr-o caracterizare abstractă a creației poeziei populare, valabilă pentru toate epocile, ci este necesar să se aibă în vedere caracterul social schimbat al folclorului în condiții complexe, de la o epocă la alta.

În problematica folcloristicii ruse, un loc de seamă îl ocupă problema concepției populare despre lume. Adresîndu-se diferitelor clase ale Rusiei, Lenin nu o dată a formulat esența concepțiilor lor despre lume.

Lenin a deosebit în sînul poporului proletariatul, clasa cea mai revoluționară, capabilă să ducă după sine masele muncitoare. Lenin a subliniat că aceasta a condiționat nu numai situația clasei muncitoare în societate, ci și faptul că ea posedă cea mai înaintată concepție științifică despre lume.

La sfîrșitul capitolului, autorul ajunge la concluzia că părerile lui Lenin asupra folcloristicii au dezvoltat creator marxistul, Lenin pășind astfel cu mult înainte în comparație cu Plehanov, în special în problema culturii populare a societății împărțită pe clase, a adîncit și a înfățișat pe larg problemele concepției despre lume a maselor populare, a ideologiei țărănești și a formelor culturii populare.

În ultimul capitol, V. E. Gusev se oprește asupra discuțiilor despre folclor și utilizarea folclorului în paginile presei marxiste.

O mare importanță are lucrarea lui V. E. Gusev și pentru felul în care sînt puse multe probleme încă discutabile.

Concluzia care se poate trage pentru cercetarea folclorului este că cercetătorul trebuie să studieze istoria maselor populare în diferite etape ale istoriei societății, trebuie să cerceteze aceste condiții, să definească concepția estetică a maselor populare, să studieze dezvoltarea istorică a acestor concepții și exprimarea lor în diferite forme ale folclorului în decursul întregii istorii a artei de la apariția ei și pînă în zilele noastre. Incontestabil această sarcină cere cunoștințe multe și variate pentru rezolvarea ei științifică.

ALLA VINTELER

C R O N I C Ă

● În ziua de 26. IV. 1961 s-a organizat prin decanatul Facultății și catedra de literatură universală o discuție în legătură cu problema preromantismului și romantismului. S-au ținut două comunicări: E. Székely: *Preromantism și sentimentalism* și I. Pulbere: *Preromantism sau romantism*. Aflându-se la Cluj, la discuție a participat acad. T. Vianu.

● În ziua de 5 mai 1961 a avut loc sesiunea de comunicări a cadrelor didactice de la Catedra de limba rusă. S-au prezentat următoarele comunicări: V. Știrbu: *Sensul adjectivelor ordinale*, P. Chirilov: *Cîteva observații în legătură cu posibilitatea distingerii conjuncțiilor subordonatoare de pronumele și adverbale cu funcții de conjuncție*, A. László: *Tipurile de accentuare în declinarea substantivului în limba rusă*, Gr. Benedek: *Despre unele trăsături fonetice ale graiurilor slovace din reg. Crișana*, C. Paszternák, L. Lukács și M. Nagy: *Gerunziul în funcție de predicat în graiul lipovenilor din comunele Sarichioi și Jurilovka* (reg. Dobrogea), E. Janitssek: *Toponimica comunelor Sălicea și Tăuți*, P. Schweiger: *Linguistica matematică sau metode matematice în lingvistică*.

● În luna iunie 1961 sindicatul facultății de filologie a organizat un simpozion pe tema *Problemele legăturii literare româno-maghiare din trecut*. Cu această ocazie au prezentat comunicări: prof. E. Jancsó, conf. P. Sóni, lector D. Pop și lector G. Seridon.

● Acad. E. Petrovici a participat la Sesiunea de lucru a Comitetului internațional al slavistilor, care a avut loc, între 9 și 14 octombrie 1961, la Belgrad, Skopje și Ohrida (R.P.F. Iugoslavia). La conferință s-au discutat probleme și s-au luat hotărâri privitoare la organizarea celui de

al V-lea Congres internațional al slavistilor care se va ține la Sofia, în luna Septembrie 1963.

● Între 17 și 20 octombrie 1961 a fost organizată la Berlin a II-a Conferință a Comisiei internaționale de onomastică de pe lângă Comitetul internațional al slavistilor. La Conferință au participat din țara noastră acad. E. Petrovici și conf. I. Pătruț, care au prezentat comunicarea „Despre onomastica românească de origine slavă. În legătură cu Atlasul onomastic slav”.

Acad. E. Petrovici a făcut parte din prezidiul Conferinței și a condus una dintre ședințe.

● Mulți dintre membrii corpului didactic de la Facultatea de filologie au participat la ședințele săptămânale ale Institutului de lingvistică, prezentând următoarele comunicări:

Acad. prof. E. Petrovici: *Lucrările Congresului de fonetică de la Helsinki*.

Prof. D. Macrea: *Școala lingvistică clujeană — Th. Capidan*.

Prof. I. Márton: *Rostirea lui a în loc de o în graiul maghiar din Valea Crișului Negru* (în limba maghiară).

Prof. B. Kelemen: *Școala descriptivă americană*.

Conf. I. Pătruț: *Considerații în legătură cu vocativul românesc în -o*.

Asistent C. Săteanu: *În legătura cu propozițiile negative*.

Conf. Z. Szabó: *Cu privire la studierea tipologică a sistemului de sufixe din limba maghiară* (în limba maghiară).

Asistentă E. Kiss: *Aspecte din influența corespondentului din limba care primește asupra încadrării elementelor de origine maghiară în sistemul limbii române*.

Preparator E. Dragoș: *Despre supertă-*

tiu în opera lui I. Creangă, C. Hogaș și M. Sadoveanu.

În ședințele de comunicări de istorie literară și folclor au prezentat comunicări:

Conf. I. Pervain: *Noi cercetări privitoare la literatura și cultura română din Transilvania, efectuate în arhivele din Budapesta.*

Conf. I. Pervain: *Istoriografia românească din Transilvania între 1700—1780.*

Prof. E. Jancsó: *Din istoricul relațiilor româno-maghiare la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea.*

● În toamna anului 1961 la facultatea de filologie s-au ținut două simpozioane: unul consacrat lui Pușkin, celălalt lui Lomonosov.

● În cursul anului 1961, în cadrul Sindicatului facultății de filologie de la Universitatea „Babeș—Bolyai”, s-au organizat două simpozioane pe teme de lingvistică. Despre sintagmă au fost purtate discuții pe baza comunicărilor făcute de C. Săteanu (*Sintagma — cea mai mică unitate relațională*), D. Balogh (*Noțiunea sintagmei în lingvistica maghiară*) și P. Chirilov (*Despre sintagmă*), iar despre propozițiile cu predicat multiplu au făcut comunicări M. Gálffy (*Problema propozițiilor multiple în lingvistica maghiară*), P. Dumitrașcu (*Despre posibilitatea existenței predicatului multiplu în limba română*), precum și P. Chirilov și O. Vințel (*Părțile multiple ale propoziției*).

● La ședințele Filialei din Cluj a Asociației slavistilor din R.P.R. au prezentat comunicări de la Facultatea noastră: acad. E. Petrovici, conf. I. Pătruț, asist. Gh. Ciplea și asist. Gr. Benedek.

La Conferința de dialectologie slavo-română, organizată la București de Asociația slavistilor din R.P.R. la sfârșitul lunii iunie 1961, au ținut comunicări acad. E. Petrovici, lector Clara Paszternák — lector L. Lukács — asist. Magda Nagy, asist. Gh. Ciplea, asist. Gr. Benedek.

● În cadrul schimbului de experiență între facultățile de filologie de la Universitatea „C. I. Parhon” și „Babeș—Bolyai”, în ziua de 25. IV. 1961 acad. T. Vianu a conferențiat despre *Dezvoltarea noțiunii de geniu.*

● Conf. I. Pătruț a participat la cursurile de vară organizate pentru slavistii străini, de Universitatea din Zagreb, între 31 iulie și 26 august 1961, în orașele Split și Zagreb. Programul cursurilor a cuprins conferințe și seminarii privitoare la limbile și literaturile popoarelor iugoslave.

● În cadrul schimbului de specialiști între R.P.R. și R.P.U., conf. I. Pervain a fost delegat la Budapesta pentru a întreprinde cercetări arhivistice în problema culturii și literaturii Școlii Ardelene.

● Universitatea „Babeș—Bolyai” în luna februarie 1962, l-a găzduit pe prof. Mario Ruffini din Torino, care a conferențiat despre *Opera culturală a Venetiei în răsăritul Europei în sec. XVI—VII.*

● În zilele de 6—7 decembrie 1961 la discuția organizată în cadrul Academiei R.P.R. privind problema transcrierii textelor vechi, au participat prof. D. Macrea, conf. M. Zdrenghea și lector Viorica Pamfil.

● La Conferința pe țară a scriitorilor, care a avut loc în ianuarie 1962, au participat ca delegați și invitați prof. E. Balogh, prof. Gy. Csehi, lector Șt. Bitan și lector M. Zăciu.

● Colectivul de dialectologie al catedrei de limba maghiară conform planului științific, a continuat strângerea materialului pentru *Atlasul lingvistic secuiesc* în regiunea Mureș-Autonomă Maghiară (raioanele Tg. Mureș și Odorhei), culegerea materialului lexical din terminologia olăritului în reg. Cluj și Crișana, culegerea numelor de persoane la Călata și la Beclean (onomastică), culegerea terminologiei tehnice a agriculturii din Dămăcușeni (raionul Tg. Lăpuș), culegerea și prelucrarea împrumuturilor lexicale românești intrate în limba maghiară în epoca feudalismului. În vara anului 1961 s-a început și culegerea materialului de împrumuturi lexicale românești în graiurile maghiare din R.P.R.

● Colectivele de studenți români și maghiari, în cadrul cercurilor științifice au întreprins ieșiri pe teren pentru culegere de material la Sfăraș și Valea Drăganului. Ei au cercetat influența reciprocă româno-maghiară și terminologia exploatarei lemnelor.

● În cursul anului 1961 au fost date la tipar următoarele lucrări mai importante: *Fonetica limbii engleze* de conf. M. Bogdan și *Palia de la Orăștie* [ediție critică, transcriere și indice de cuvinte], de lector V. Pamfil.

● Membrii catedrei de literatură română colaborează la *Tratatul de istoria literaturii române*, precum și la volumul al III-lea al lucrării *Din istoria Transilvaniei*.

ERATA — ОПЕЧАТКИ

Pag. Стр.	Rîndul Строка	In loc de: Напечатано:	Se va citi: Следует читать:	Greșeala s-a făcut din vina:
38	3 de sus	Fedorov	Fedoruk	autorului
42	20 de jos	<i>ni</i>	<i>mi</i>	"
44	23 de jos	ziție	ziție, (N-am văzut nimic), ține loc de propoziție,	"
53	22 снизу		Отменённая строка	redacției
60	11 de jos	²⁵ V. Podoabă, lucr. cit., p. 41	²⁶ Dau numele lor: George Alexandrescu, Margareta Alexandrescu, Ioan Baci, Andrei	autorului
62	12 de sus	V. Filip	—	"
67	2—7 de sus	Versurile vor	fi citite astfel: <i>Țara-aceasta-i ca și-o turmă, Unde jaful nu se curmă, Că ciobanul oilor Dede turma lupilor.</i> <i>Țara-aceasta-i ca și-un ied, Unde pureci mulți-mi șed; Fiecare pișcă rău, Și nu-i prinde nime, zău.</i> <i>Țara-aceasta-i ca și-o oaie, Unu și-altul o despoate; Ea se uită cu răbdare, Cum o tunde mic și mare⁴⁹.</i>	"
68	4 de jos	<i>Tribunal</i>	<i>Tribunul</i>	"
69	22 de sus	entuzismul	entuziasmul	"
71	3 de sus	„îmbucurătoriu“.	„îmbucurătoriu.	"
97	2 de sus	Nanu-țîlharul	Manu-țîlharul	"
99	12 de sus	regulateă“,	regulată“,	"
115				
col. 2	13 de jos	. Cele	, cele	"
116				
col. 1	14 de sus	a	al	"
122				
col. 2	4 de sus	1953	1963	"